

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
FACULTY OF PHILOSOPHY

ВЛАДАРСКА ИДЕОЛОГИЈА КОТРОМАНИЋА

МАСТЕР РАД

Ментор:

проф. др Аранђел Смиљанић

Кандидат:

Дејан Дошлић

Бања Лука, 2019.

UNIVERZITET U BANJOJ LUCI
UNIVERSITY OF BANJA LUKA

FILOZOFSKI FAKULTET
FACULTY OF PHILOSOPHY

RULERSHIP IDEOLOGY OF KOTROMANIC DYNASTY

MASTER THESIS

Mentor:

Prof. dr Arandjel Smiljanic

Candidate:

Dejan Doslic

Banja Luka, 2019.

Ментор: Проф. др Аранђел Смиљанић, ванредни професор Филозофског факултета
Универзитета у Бањој Луци

ВЛАДАРСКА ИДЕОЛОГИЈА КОТРОМАНИЋА

Резиме

Рад настоји да прикаже развој владарске идеје у средњовјековној Босни, од периода владавине бана Кулина (крај XII вијека), па све до пада средњовјековне босанске државе под турску власт (1463). Полазећи од апстрактних појмова власти у Европи, који су базирани на библијској и црквеној књижевности, анализа прати сличне појаве у држави Котроманића, која своју теорију власти такође темељи на поменутим списима. Разлика је уочљива у перцепцијама власти у периодима банова и краљева. Након Твртковог крунисања сугубим вијенцем, за краља Срба и Босне (1377) преузета је владарска харизма династије Немањића, тако да је теоријска подлога у писаним и материјалним изворима постала богатија. Нова реалност је истицана у исправама, на печатима, у односима са страним земљама. Ипак, његови насљедници нису могли да одрже ауторитет у земљи, па је углед краља истицан преко његове круне. Јачањем властеле, идејно јединство краљевине било је изражено у круни као апстрактном појму власти. Одлуке су заједно доносили краљ, као носилац круне и русаг, односно, сабор властеле у средњовјековној Босни.

Кључне ријечи: Котроманићи, Немањићи, *сугуби вијенац*, идеологија, *русаг*

Научна област: Хуманистичке науке

Научно поље: Историја

Класификациона ознака: Н 220 Историја средњег века

Тип одабране лиценце Креативне заједнице: Ауторство - некомерцијално - без прерада
(CC BY-NC-ND)

Mentor: Prof. dr Arandjel Smiljanic

RULERSHIP IDEOLOGY OF KOTROMANIC DYNASTY

Summary

The paper seeks to show the development of the ruling ideas in medieval Bosnia since the reign of Ban Kulin (late XII century) until the fall of the medieval Bosnian state under Turkish rule (1463). Starting from abstract concepts of authority in Europe based on Biblical and ecclesiastical literature, the analysis follows similar phenomena in the state of Kotromanić, whose theory of government is also based on the above mentioned writings. The difference is noticeable in the perceptions of power in the periods of bans and kings. After the King's Tvrtko crowning with the Doble Wreath Crown, for the King of the Serbs and Bosnia (1377), the royal charism of the Nemanjić dynasty was taken, so that the theoretical background in written and material sources became richer. The new reality is emphasized in documents, on seals, in relations with foreign countries. Nevertheless, his successors could not maintain authority in the country, and the reputation of the King is outstanding through his crown. By strengthening the nobility, the conceptual unity of the kingdom was expressed in a crown, as an abstract concept of power. The decisions were made jointly by the king, as the bearer of the crown and *rusag*, that is, the assembly of the noblemans in medieval Bosnia.

Key words: Kotromanian Dynasty, Nemanjić Dynasty, *Double Wreath Crown*, ideology, *rusag*

Scientific field: Humanistic science, History

H 220 Medieval History

Creative Commons: Attribution-NonCommercial-NoDerivs (CC BY-NC-ND)

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	6
УВОД.....	8
МОГУЋНОСТИ ИСТРАЖИВАЊА.....	13
I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ	17
О ПОЈМУ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ ВЛАДАРСКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ	17
БОЖИЈА МИЛОСТ КАО ИЗВОР ВЛАСТИ	25
САКРАЛНИ ТОПОС – <i>СЛАВА КРАЉЕВСТВА</i>	31
ВЛАДАРСКО ИМЕ И ТИТУЛА.....	36
II ИНСИГНИОЛОШКА АНАЛИЗА	44
ВЛАДАРСКЕ ИНСИГНИЈЕ И СИМБОЛИКА ВЛАСТИ.....	45
О ГРБУ КОТРОМАНИЋА	60
III ИСТОРИЈСКО-ПРАВНА АНАЛИЗА	70
ТРАНСФЕР ВЛАСТИ КРАЉА ТВРТКА I.....	70
КРУНА И БОСНА	86
ВЛАДАРСКА КОНЦЕПЦИЈА КРАЉА ТВРТКА II.....	89
ЗАКЉУЧАК	97
БИБЛИОГРАФИЈА.....	103

ПРЕДГОВОР

Идеја за писање овог рада настала је скоро на самом почетку мојих мастер студија. У разговору са професором Аранђелом Смиљанићем прихватио сам његов приједлог да пишем о идеологији Котроманића. Пошто тему као посебну истраживачку јединицу нико до сада није обрадио, неопходност за једним таквим подухватом била је већа. Прихватајући изазов, одлучио сам да потражим помоћ и савјете на много страна и од што више људи из различитих области. На препоруку пријатеља, пут ме је прво одвео у Београд на Филозофски факултет код професорице Смиље Марјановић Душанић, која се код нас бави оваквим темама, а на једној од њих је и докторирала. Професорица је дала сагласност за тему, као и све потребне савјете о првим корацима за њену израду. Колега Невен Исаиловић, са Историјског института, помогао ми је око проналажења литературе, али ми је дао и одређене смјернице како би тај рад требало да изгледа. Промисљајући о сљедећим корацима, схватио сам да би ми добродошла помоћ особе која се бави историјом права у средњем вијеку. Тако је почела сарадња са професорицом Здравом Стојановић са Правног факултета у Бањој Луци, која је постала и члан комисије за одбрану рада.

Након тога сам приступио прикупљању изворне грађе, коју чине у првом реду дипломатички материјал, затим збирке новца као и радови о печатима, грбовима који могу да ми помогну у стварању слике о овом проблему. Литература је бирана тако да садржи радове о апстрактним појмовима власти и идеологије у средњем вијеку, затим она која се бави нашом средњовјековном историјом, обухватајући ширу цјелину или поједине појмове и проблеме из наше прошлости.

Улазећи дубље у ову проблематику схватио сам колико су наше представе о овој теми условљене одређеним предрасудама које су наслеђене из прошлости. Ипак, одређена бојазан у доношењу закључака мора да постоји, што због недостатка извора, али и нејасне ситуације у средњовјековној Босни, за разлику од неких других држава из тог периода.

Како год било, изворна грађа и литература дају добру подлогу за писање и развој нових идеја.

Овај рад не би био написан без помоћи људи који ме окружују и који су били спремни да ми помогну. Захваљујем се свом ментору Аранђелу Смиљанићу на приједлогу за ову тему, као и професорици Здраве Стојановић на савјетима. Неизмјерну захвалност дугујем колеги Невену Исаиловићу, на бројним сугестијама и спремности да помогне у свакој ситуацији. Исто тако сам захвалан и професорици Смиљи Марјанаовић Душанић која ме је охрабрила да радим ову тему. Мјеста која садрже највише литературе за овакав подухват и у која увијек радо идем су библиотеке. Овом приликом захваљујем особљу у библиотеци Филозофског факултета у Бањој Луци, а посебно свом пријатељу Неђи Малешевићу и Милки Лабус (сада већ бившем шефу библиотеке, која је у пензији), што су ми допустили да користим литературу ван читаонице, што из практичних разлога није дозвољено. Такође, захваљујем људима из Народне библиотеке Републике Српске, који су запослени у читаоници, позајмном и одјелењу за међубиблиотечку размјену, као и на периодици, јер су увијек били спремни да помогну. Свом пријатељу Јанку Врачару из Народног музеја Републике Српске захваљујем на литератури коју ми је дао да користим, као и Марини Одак са Филозофског факултета у Београду. Без лектора овај рад не би био овакав, па се дубоко захваљујем Александри Савић, која је све детаљно прегледала. Велико хвала свим мојим пријатељима, колегама и познаницима који су били ту за све што је било потребно да се овај рад заврши. Желио бих да споменем и своје студенте, јер сам на својим вјежбама био у прилици да причам о овим темама, тако да је свако питање или запажање упућено мени било добродошло. На крају, али и на најважнијем мјесту, дубоку захвалност дугујем својој породици која је све ове године била уз мене.

УВОД

Питања из политичке теорије и владарских идеологија привлаче пажњу научника деценијима, па и и много дуже. Откада је критички метод преовладао у историографији, разни аспекти истраживања оваквих тема су подигнути на виши ниво. Сваки период у историји је захтијевао другачији приступ и поглед на теорију власти, њено исходиште, практиковање и утицај у одређеном народу и епохи. Појам државе се изнова мијењао, у зависности од духа времена. Средњи вијек по том питању није изузетак, а условљеност живота и саме идеје власти Божијом милошћу, чине је још специфичнијом. У хришћанској Европи то је модел живота и владања, али је средњовјековна Босна по том питању остала специфична, посебно због сталних напада и денунцијација због наводне јереси која се развијала у самој држави. Исправе и писма која су сачувана говоре о разним питањима, у свим сферама живота, па се тако додирују и са самом владарском идеологијом.

Извори за нашу тему сачувани су у збиркама које су настале трудом Франца Миклошића, Стојана Новаковића, Љубомира Стојановића и Александра Соловјева.¹ Они су углавном дипломатичка грађа из Дубровачког архива, али и документи из других архива који су временом објављивани. Такође, значајни су и списи другачије природе, попут љетописа, родослова, записа и натписа.² Збирке извора који се односе на црквену историју а везани су за оквире средњовјековне Босне сакупио је Еузебије Ферменџин³, док се документа везана за исту тематику, укључујући и историју Угарске, налазе у збирци Августина

---

¹ F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Vindobonae*, 1858. (= F. Miklosich, *Monumenta Serbica*); С. Новаковић, *Законски споменици у српским земљама средњег века*, Београд 1907. (= С. Новаковић, *Законски споменици*); Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, I – 2, Београд 1929, Ср. Карловци, 1934; А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права (од краја XII до краја XV века)*, Београд 1926. (= А. Соловјев, *Одабрани споменици*).

² Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд 1927; Исти, *Старе српске повеље и писма*, I – 1, I – 2, Београд – Сремски Карловци, 1929 – 1934; *Стари српски записи и натписи* (приредио М. Павић), Београд 1986.

³ E. Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, *Monumetna spectantia historiam Slavorum meridionalium*, *Zagrabiae*, 1892. (= E. Fermendžin, *Acta Bosnae*).

Тајнера.⁴ Исправе су објављиване и у овом вијеку, у часописима *Стари српски архив* и *Грађа о прошлости Босне*, који садрже анализе докумената са просопографским и топографским анализама.⁵

Оквири наше теме су условљени периодом владавине Котроманића и територијом на којој је њихова улога као врховних господара била присутна. Синтезе о историји српског народа и историји средњовјековне Босне су полазишна тачка која се допуњује другим радовима много стручнијег карактера.⁶ На овом мјесту треба узети у обзир и шири оквир дешавања у средњем вијеку, тј. упоредити одређене елементе владарске идеологије са другим земљама, у првом реду оним словенским. За овај аспект битне су синтезе Френциса Дворника и историје Мађара.⁷ Утицај Византије је видљив кроз концепције преузете из Рашке, након Твртковог крунисања, а њихово значење најбоље изражавају радови Георгија Острогорског.⁸

Концепт краљеве власти и начина управљања обрађивали су Ото Гирке, Ернст Канторовиц и Валтер Улман. Идеју монархије, организације и репрезентације власти описао је Гирке у свом чуваном раду о средњовјековним политичким теоријама.⁹ Концепт *краљева два тијела*, који је постао можда и најпознатији у свјетској медијевистици, први је конципирао Ернст Канторовиц, чији рад о литургијским акламацијама и утицају на владарску идеологију смо такође користили.¹⁰ Скуп теорија којима се објашњава

---

⁴ A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hunagriam sacram illustrantia: Ab Honorio PP. III usque ad Clementem PP. VI 1216 – 1352*, Romae 1859. (= A. Theiner, *Vetera monumenta*); Скоро је изашла и скупљена грађа о средњовјековној Босни у издању Младинске књиге у Сарајеву, под насловом: *Codex diplomaticus regni Bosnae – prevod povelja i pisama stare bosanske države* (прir. L. Nakaš, D. Župarić, A. Lalić, Dž. Dautović, E. Kurtović), Sarajevo 2019. (= CDRB).

⁵ Часопис *Стари српски архив* (ССА) излази редовно од 2002. до 2016. године а *Грађа о прошлости Босне* (ГПБ) од 2008. године. Радови ће да буду цитирани у тексту и у списку извора и литературе.

⁶ К. Јиречек, *Историја Срба I*, (превео Ј. Радонић), Београд 1935; *Историја српског народа*, том 1 (уред. С. Ћирковић), Београд 1981. (= *ИСН I*); В. Ћоровић, *Историја Срба 1 – 6*, Београд 2005; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Бања Лука, Београд 1999; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964. (= С. Ћирковић, *Историја*) Е. О. Filipović, *Bosansko kraljevstvo – Historija srednjovjekovne bosanske države* Sarajevo 2017. (= Е. О. Filipović, *Bosansko kraljevstvo*).

⁷ F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, New Jersey, 1962; L. Kontler, *History of Hungary*, Budapest, 2012.

⁸ Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998. (фот. издање); Исти, *Византијски цар и светски хијерархијски поредак држава*, Сабрана дела, том IV, Београд 1970, 263 – 277.

⁹ O. Gierke, *Political Theories of the Middle Ages* (transl. with an introduction F.W. Maitland), Cambridge University Press, 1922. (= O. Gierke, *Political Theories*).

¹⁰ E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, New Jersey 1957. (= E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*) ; E. Kantorowicz, *Laudes Regiae: a Study in Liturgical Acclamations and*

средњовјековна политичка мисао, однос свјетовне и духовне власти, те теоријске поставке којима се бранила одређена позиција у том односу описао је Валтер Улман.¹¹ У Мађарској су радови Габора Кланицаја освијетлили тај аспект њихове средњовјековне историје.¹² Што се тиче концепта круне Св. Стефана, јако су битни радови Јаноша Бака, Ласла Контлера, Ласла Петера и Иштвана Кочиша.¹³ Овдје смо навели најважнија дјела, посебно она која смо користили и која су послужила да се створи јаснија слика о томе шта је то политичка идеологија у средњем вијеку.

У нашој историографији ова област је почела да се проучава доста касније у односу на свјетску. Радови Симе Ћирковића, Михаила Динића и Николе Радојчића значајни су за одређене теме које се тичу титула, обреда при крунисању или сабора.¹⁴ Након почетних напора, временом је изучавање овог феномена постало много шире. Димитрије Богдановић се у свом раду *Политичка философија средњовековне Србије* осврнуо на кључна питања и идејне поставке ове теме у нашој средњовјековној прошлости и тиме ударио добре темеље за даља истраживања.¹⁵ Радовима Смиље Марјановић Душанић добрим дијелом расвијетљена је проблематика али она везана за династију Немањића и

Medieval Ruler Worship. With a Study of the Music of the Laudes and Musical Transcriptions of the F.M. Bukofzerf, vol. 33 of University of California Berkley, 1974. (= E. Kantorowitz, *Laudes Regiae*).

¹¹ W. Ullman, *Medieval Political Thought*, London 1972; *The Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, London 1961.(= W. Ullman, *Principles of Government*) ; *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*, London 1975. (= W. Ullman, *Law and Politics*).

¹² G. Klaniczay, *Sainthood, Patronage and Region*, Bibliotheca Hagiotheca, Series Colloqui III, Zagreb 2014, 441–455. (= G. Klaniczay, *Sainthood, Patronage and Region*); Isti, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastics Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge University Press, 2002. (= G. Klaniczay, *Holy Rulers*); Isti, *Saint' Cults in Medieval Central Europe: Identity and the Cultural Memory of Saints*, Cambridge Scholars Publishing (2018), 21 – 41. (= G. Klaniczay, *Saint' Cults*).

¹³ J. Bak, *Coronations:Medieval and Early Modern Monarchic Ritual*, Vancouver 1989. (= J. Bak, *Coronations*) ; L. Peter, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*, SEER, Vol. 81, No.3, 2003, 421–510. (= L. Peter, *Crown of Hungary*); I. Kocsis, *The Mystery and Doctrine of the Holy Crown*, <http://www.hungarianhistory.com/lib/kocsis/kocsis.pdf>, приступљено 10.10.2017. (= I. Kocsis, *Holy Crown*).

¹⁴ С. Ћирковић, *Сугуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, у Работници, војници, духовници, Београд 1997. (= С. Ћирковић, *Сугуби венац*); Исти, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, у Работници, војници, духовници, Београд 1997. (= С. Ћирковић, *Русашка господа*); М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. ССXXXI, Одељење друштвених наука, нова серија, књ. 13, Београд 1955, 3–86. (= М. Динић, *Државни сабор*); Н. Радојчић, *Обред крунисања босанскога краља Твртка I*, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CXLIII, Одељење друштвених наука, књ. 56, Београд 1948, 7–82. (= Н. Радојчић, *Обред крунисања*).

¹⁵ Д. Богдановић, *Политичка философија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања*, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1988. (Д. Богдановић, *Политичка философија*).

за симболику и владарске инсигније у средњовјековној Србији.¹⁶ На овом мјесту је потребно напоменути радове Данице Поповић о владарском гробу, а сличне природе је и рад Павла Анђелића о Бобовцу, који такође помиње владарске гробове у Босни.¹⁷ Тематиком владарске идеје у самој Босни највише се бавио Дубравко Ловреновић који је анализирао аренгу у повељи краља Твртка из 1378. године, као и Св. Гргура, који је био светац заштитник.¹⁸

Канцеларије и дипломатички материјал је први обрадио Станоје Станојевић, уз детаљну анализу свих дијелова повеље, са свим пратећим функцијама и материјалима.¹⁹ У новије вријеме детаљну анализу канцеларија дао је у својој докторској дисертацији Невен Исаиловић.²⁰ Наравно, битне податке нам дају и анализе у *Старом српском архиву и Грађи о прошлости Босне*, који су већ споменути.

Још једна важна група извора су средњовјековни новац и печати, а са њима и грбови. Пошто су слике и легенде на њима најчешће повезани, њих можемо да сврстамо у једну групу. Каталог новца који је припремио Сергије Димитријевић је послужио као одлична подлога за његово описивање, док су радови Марине Одак о идеологији на новцу били основа за имплементацију ове идеје у наш рад.²¹ Средњовјековни печати су обрађени код Паве Анђелића, гдје се налазе и разматрања аутора о проблему грба средњовјековне Босне.²²

---

¹⁶ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у Србији од XII до XV века*, Београд 1994. (= С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*); Иста, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

¹⁷ Књига Данице Поповић обрађује све српске владарске гробове, у свим областима. Д. Поповић, *Српски владарски гроб*, Београд, 1992. Р. Анђелић, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo 1973. (= Р. Анђелић, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*).

¹⁸ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo – Zagreb, 2012.

¹⁹ С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Београд 1928. (= С. Станојевић, *Српска дипломатика*).

²⁰ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, Београд 2014. (= Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*); Рад је још у рукопису, па се захваљујем колеги Исаиловићу што ми је рад љубазно уступио.

²¹ Радови Емира Сулејманагића су послужили за одређене идеје о новцу бана Стефана II Котроманића. В. С. Димитријевић, *Каталог српског средњовековног новца*, (= С. Димитријевић, *Каталог новца*); М. Одак, *Политичка идеологија новца: развој и поруке српских средњовековних ковања*, у *Византијско наслеђе и српска уметност I*, Београд 2016, 143–151; Иста, *Иконографија и симболика представа на српском средњовековном новцу*, Београд 2015. (=М. Одак, *Политичка идеологија*); Е. Sulejmanagić, *Bosanski srednjovjekovni novac u kontekstu europskih monetarnih tijekova, periodizacija te analiza njegove ikonografije, metrologije i grafije do 1353. godine*, Numizmatičke vijesti, br. 67 (Zagreb 2014), 44–78. (= А. Sulejmanagić, *Bosanski novac*).

²² Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1978. (Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*).

Питање херладичких симбола у средњовјековној Босни је једно од најважнијих, којем смо посветили цијело једно поглавље. Поред оксфордских издања о хералдици,²³ дјела Драгомира Ацовића и Предрага Палавестре су једна од најзначајнијих о нашој хералдици.²⁴ Овдје треба споменути и *Родословне таблице српских средњовековних породица*, као и књигу Срђана Рудића о властели у илирским грбовницима.²⁵

О заступљености библијских текстова и о писмености уопште у средњовјековној Босни највише је писао Драгољуб Драгојловић.²⁶ Овдје су издвојена најзначајнија његова дјела, гдје се помиње и феномен крстјана. Он нам је значајан са аспекта владарске идеологије из много разлога, јер су идеје у књижевним и црквеним дјелима често прожимале идеју власти. Печати и новац такође показују исту симболику, без много одступања од других држава.

Овим прегледом није исцрпљена сва литература, као ни збирке извора, али је дат основни увид у грађу која је коришћена у овом раду. Такође, многи наслови су остали ван нашег домашаја, па нису могли да нам помогну приликом писања и доношења закључака. Потребно је истаћи да се ова тема обрађује скоро први пут, тако да је циљ да се покаже идејна подлога владарске идеје код Котроманића, као и чиниоци који су утицали на њено формирање. Јако је битно да се отворе и нова питања која ће ову проблематику боље освијетлити, да би могла да се истражује и у будућности. Могућност грешака и преурањених закључака је тиме већа, али је и поље истраживања отвореније.

Рад је подијељен у три цјелине, од којих свака може да се чита засебно. У првој су представљени теоријски основи идеје власти у средњем вијеку. Другу чини опис владарских инсигнија и њихове симболике, као и разматрања о грбу Котроманића. У трећој цјелини дат је преглед историјско-правних фактора који су утицали на формирање

---

²³ *A Dictionary of Heraldry*, ed. By S. Friar, New York 1987 (= *A dictionary of Heraldry*); S. Slater, *The History and Meaning in Heraldry*, London 2004; J. Woodstock, J.M. Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford University Press, 1988.

²⁴ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*; Београд 2005; А. Палавестра, *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд 2010. (= П. Палавестра, *Илирски грбовници*).

²⁵ *Родословне таблице и грбови српских династија и властеле* (Р. Самарцић, Д. Спасић, А. Палавестра), Београд 1991. (= *Родословне таблице*); С. Рудић, *Властела илирског грбовника*, Београд 2008.

²⁶ Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад 1997; Исти, *Апокалипса босанских крстјана и старословенско књижевно наслеђе*, Књижевна историја XIII/52, (Београд 1981), 603–610.

њихове идеологије. Читаоцу ће да западне за око понављање неких ставова, узроковано концепцијом рада, али се надамо да неће бити превише нападно.

МОГУЋНОСТИ ИСТРАЖИВАЊА

Појам *идеологија* (франц. *idéologie*) који подразумејева скуп идеја којима се руководи једна личност, група или шира заједница, новијег је датума.²⁷ Иако је термин као такав добио своје значење релативно скоро и такав остао и у нашој свијести, људи су увијек имали скуп идеја око којих су се окупљали. Дефинисане различито у другачијим контекстима, оне су чиниле *свјетоназор*, што је други назив за идеологију, којим се једно друштво водило.²⁸ Проучаваоци прошлости се стално сусрећу са проблемом „удаљености“ истраживача од времена о којем пише, тако да се и овдје намеће та иста ствар. Потребно је појам који данас има прилично негативну конотацију пребацити у вријеме када уопште није био тако перципиран. Због тога овај термин користимо условно, а прије свега мислимо на скуп идеја које су владале у том периоду и које су представљале владара и његову област. Средњовјековни свјетоназор је био специфичан, као што смо напоменули, и ослањао се на хришћанско учење о Богу као творцу свега.²⁹ Ова идеја била је заступљена и у теоријама о власти и владару, а своје утемељење је налазила у библијским текстовима, прије свих.³⁰ Јачањем интересовања за правне списе, концепт власти и закона које она доноси повезан је и са римским правом, које је у западну Европу дошло посредством Јустинијановог законодавства.³¹ Наравно, Византија је имала другачији развој, гдје је правна наука била развијена од самог почетка, и развијала се заједно са хришћанским

---

²⁷ В. Клаић, *Рјечник страних ријечи*, Zagreb 1983, 188.

²⁸ *Свјетоназор* је превод њемачке ријечи *Weltanschauung*. И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад, 2007, 244.

²⁹ Д. Богдановић, *Политичка философија*, 33; F. Oakley, *The Medieval Experience*, University of Toronto Press, 1988, 110.

³⁰ Исто, 34; W. Ullman, *Medieval Political Thought*, 12.

³¹ W. Ullman, *Medieval Political Thought*, 14; *Principles of Government*, 22.

учењима.³² Она ће да утиче на средњовјековну српску државу као и на остале православне области.³³

Историјски развој једне области и заједнице посматрамо кроз унутрашње механизме и спољашње факторе који утичу на њега. У првом реду мислимо на оквире обичајног права и концепт патримонијалне државе, у којој је владар на челу области која се сматра правом његовог рода. Са друге стране, утицај страних држава видљив је у развоју одређених појмова власти као и њиховог поимања, затим симболике, канцеларија итд.

Босна се као посебна територија развила из првобитне Србије, како су је видјели страни и домаћи извори.³⁴ Иако је овај податак познат у науци и понављан толико пута, ипак је потребно да се истакне због развоја правних институција и обичаја које су ове области развијале са другим државама. То се посебно види у њиховим односима са Дубровником, све до пада српских земаља под турску власт. Оно што посебно одваја Босну од Рашке је питање црквене организације и конфесионалне припадности народа у њој, што ово питање чини јако тешким.

Због комплексности развоја средњовјековне Босне, поставља се питање како приступити проблематици идеологије? Да ли је она постојала у Босни као таква, или су обрасци само механички преузимани од других држава? Свакако су утицаји били велики, посебно из Рашке и Угарске, али тај процес је био уобичајен и заступљен у свим епохама и код свих народа.

Као и у остатку Европе, идејну основу су чинили библијски текстови, као и остале црквене књиге, у првом реду псалтир, апостоли, апокрифи итд.³⁵ Одрас ових списа нашао је своје мјесто и у исправама владара и обласних господара, посебно од времена краљевине. Јеванђеља која су ванредно важан извор, која тек треба да се истраже и да се термини упореде са владарском терминологијом у исправама, што ће ову тезу још јаче да

---

³² Д. Богдановић, *Политичка философија*, 35.

³³ За развој ових идеја код Словена, F. Dvornik, *The Slavs in European History and Civilization*, 122, 124, 128; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 300, 350.

³⁴ *Византијски извори за историју народа Југославије* II (обработио Б. Ферјанчић), Београд 1959, 29; *Ljetopis Pora Dukljanina* (předio V. Mošin), Zagreb 1950, 26; Г. Острогорски, *Историја Византије*, 145; Б. Бабић, *Византија и Босна*, 34.

³⁵ Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности*, 25; Исти, *Апокалипса босанских крстјана*, 11.

повеже.³⁶ Такође, симболи и натписи на стећцима (мраморју) дају оквир свијести и схватања свијета једне епохе, што може да нам послужи као темељ у проучавању владарске идеологије. Легенде и симболи на печатима и новцу затварају један круг извора које обрађујемо.

Развој једне идеје нигдје није текао једнообразно, а ситуацију у Босни додатно компликује чињеница различите идеје власти у периоду бановине и краљевине. У суштини, прва је наставила да егзистира и у периоду краљевине, али су почели да доминирају модели из Рашке.³⁷ Иако су културни утицаји били живи и раније, и то директним путем, од времена краљевине канцеларије, формуле, титуле ће да буду по узору на оне из династије Немањића.³⁸ У вријеме бановине инвокација и интитулација су биле скромније, док ће од времена бана Стефана II (1322 – 1353) постати знатно богатије.³⁹ Оно што је битно за период његове владавине су исправе домаћим и страним дестинатарима, које показују одређене разлике, што је јако битно за схватање његовог положаја у хијерархији хришћанских владара.⁴⁰ Истицање Св. Гргура као заштитника Босне имало је свој одређени циљ већ тада, али је остало као константа током цијелог постојања државе. Одређени зачетак аренге, као и усвајање хералдичких форми по европским стандардима, такође је карактеристика његове владавине.⁴¹

Период краљевине је најзначајнији са позиције идеологије и најбогатији материјалом. Начин на који је краљ Твртко (1353 – 1391) крунисан и како је извршио *трансфер власти* је сљедећи битан корак за нашу тему. Превазилажењем патримонијалне концепције државе и преузимањем формула из Рашке, која је своју идеологију заснивала и на Византији, наступио је нови период за средњовјековну босанску државу. Ипак, једно од основних питања је како су нови концепти примљени у самој Босни, када се узме у обзир још увијек нејасан карактер Цркве босанске. Због тога је потребно опрезно тумачити елементе владарске идеологије прије крунисања, њихов континуитет послје њега, као и елементе прожимања оба концепта.

---

³⁶ Исто, 150.

³⁷ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 50.

³⁸ Исто, 63.

³⁹ С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 60.

⁴⁰ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 86.

⁴¹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 100.

Иако Босна није имала велике правне споменике из којих можемо да извучемо поузданије закључке, сачувани извори ипак нуде одређени увид у проблематику. Шта може да се окарактерише као идеологија у Босни и како да је дефинишемо? Приликом преузимања одређених идеја и формула, начин на који се нешто преузима или пак нешто намјерно изоставља па тако порима другачији облик, већ је знак одређене свијести шта се ради. Даље, како се она перципира и колико често се понавља, још је један показатељ њеног присуства и примјене.

I ТЕОРИЈСКЕ ОСНОВЕ

О ПОЈМУ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ ВЛАДАРСКЕ ИДЕОЛОГИЈЕ

Основа хришћанске владарске идеологије у средњем вијеку да „нема власти да није од Бога, а власти што постоје од Бога су установљене“⁴², нашла је одјека у свим идејама средњовјековних владара. Ова реченица апостола Павла представља потврду теорије божанског исходишта власти, али и сам њен карактер. У питању је тзв. силазна теорија власти, како ју је назвао Валтер Улман, а која је била заступљена кроз цијели средњи вијек.⁴³ Само је у Божијим рукама *сведржителство* – *omnipotentia*, свеобухватна власт, у рукама Творца неба и земље.⁴⁴ Бог је владар од искони, док земљски владар има власт само у времену. Христовим силаском на земљу, његовим оваплоћењем, а прије свега Васкрсењем, установљен је смисао живљења као ишчекивања Његовог другог доласка, па тако говоримо о есхатолошком времену. Вијенац власти је дарован владару који је овјенчан као *Божји изабраник* на земљи, у овом времену, и то *Божјом милошћу*.

Ту долазимо до кључног појма, а то је *милост (gratia)*, коју је владар добио од Бога. Милост (харизма) је и кључни појам спасења, што владању даје сотериолошки смисао.⁴⁵ Његова власт је служба, служба Богу, али и брига о спасењу народа, што је један од његових циљева.⁴⁶ Само је Божија моћ права моћ по природи, док је владар има по милости.⁴⁷ Божија је исконска, прије времена, коју он *дарује* владару у овом времену. У једном спису анонимног Норманина који говори о миропомазању краљева, он истиче да се у њима налази „двојна личност“ – једна по *природи*, а друга по *милости*.⁴⁸ Уствари, владар није „двојна личност“ *по природи*, већ *то постаје* помазањем и крунисањем.⁴⁹ Владар

---

⁴² 1 Рим, 13,1.

⁴³ W. Ullman, *Principles of Government*, 25.

⁴⁴ Д. Богдановић, *Политичка философија*, 117.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто, 118.

⁴⁷ E. Kantorowicz, *The King's Two Bodies*, 44.

⁴⁸ Ibid., 55.

⁴⁹ Ibid., 56.

тако постаје *Christomimetes*, имитатор Христа на овом свијету, а сам појам *imitatio Christi* представља вјеровање у јединство небеске и земаљске власти.⁵⁰ Ово вјеровање је нашло свој одраз и у одабиру инсигнија, њиховој симболици и употреби на церемонијама.

Због божанског извора сваке власти, поставља се логично питање због чега је потребна власт на земљи? Одговор средњовјековних теоретичара је због постојања *Зла*, због *Првородног гријеха*, тако да је природа државе на овом свијету грешна и пролазна.⁵¹ Христовим оваплоћењем и искупљењем омогућено је људима спасење, али и учествовање у јединој, сведржећој власти, преко Божијег изабраника на земљи. У Византији је ово схватање било практиковано у личности једног цара, Христовог изабраника, а однос цара Ромеја према страним владарима је био такав да је постојала само једна царска титула насупрот којој је стајао шарен сплет титула промјењљивог значаја.⁵² С друге стране, на Западу се одвијао сукоб о питању првенства између папе и свјетовних владара.⁵³ Папа је истицао свој примат, позивајући се на доктрину о Св. Петру,⁵⁴ док су свјетовни владари истицали своју божанску изабраност, односно, да им је власт дарована директно од Бога.⁵⁵ Проблем је представљао питање ауторитета (*auctoritas*), односно ко има прече право да спроводи даровану му власт. Папа је истицао свој ауторитет јер посједује потребно *знање* (*scientia*) да разлучи шта је добро а шта зло, које касније може да пренесе на принца.⁵⁶ Са друге стране, свјетовни владари су сматрали да је Божија милост на њих изливена обредима миропомазања и крунисања, и да папа има првенство само у духовним питањима. У том смјеру је ишла и одбрана државе као такве, која је у природи човјека, како је писао Аристотел, чији су се списи изучавали у средњовјековним европским градовима тог периода.⁵⁷

Сакрални језик повеље, посебно аренге, садржи појмове обликоване хришћанским поимањем свијета, који представљају темељ политичке мисли.⁵⁸ Аренга је својесврсно

⁵⁰ Е. Kantorowitz, *The King's Two Bodies*, 77; С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија*, 247.

⁵¹ W. Ullman, *Principles of Government*, 77; *Medieval Political Thought*, 89.

⁵² Г. Острогорски, *Византијски систем хијарархије држава*, 251; С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија*, 61.

⁵³ W. Ullman, *Principles of Government*, 111.

⁵⁴ W. Ullman, *Medieval political thought*, 23; F. Oakley, *The Medieval Experience*, 110.

⁵⁵ Ibid., 25.

⁵⁶ Е. Kantorowitz, *The King's Two Bodies*, 111.

⁵⁷ W. Ullman, *Medieval Political Thought*, 48.

⁵⁸ Ж. Вујошевић, *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, ССА 2 (2003), 227–249.

понављање библијских тема, у којој се одређени мотиви користе за описивање тренутне ситуације или одређене политичке мисли.⁵⁹ За нас су битне повеље краљева јер оне банове не садрже аренге, ако се изузме *Стонска повеља* бана Стефана II, која је посједује у одређеном облику.⁶⁰ За постојање одређене идеологије, схваћене у горе поменутом смислу, потребно је анализирати ћирилске повеље краљева, у првом реду Твртка I Котроманића као њиховог зачетника. Повеље његових наслѣдника са почетака њихових владавина садрже скоро идентичне аренге, што је један од најсигурнијих знакова одређеног континуитета једне идеје. Оне ће да буду поткрепљене другим појмовима и формулама, а на крају поменима светитеља у санкцији као јако битном мјесту у једној исправи. Намјерно смо поменули повеље писане ћирилицом, јер латинске исправе садрже само дужности владара, али и оне ће да нам помогну приликом анализе појма власти код Котроманића.

За почетак ћемо да наведемо двије аренге, ону из 1378. године, коју је краљ Стефан Твртко I издао Дубровчанима, као и аренгу која се најчешће користила у исправама краљева, од Стефана Твртка до Стефана Томашевића (1461 – 1463):

Бл(а)гочѣстивно и достоѣпно похваљити истин'ною вѣроу и желаное слов(о) принести къ своємѹ бл(а) годѣтелю бл(а)д(н)цѣ Х(рн)с(т)оу. Им'же вса'ѣскаа створен'на и ав'лен'на быше на хвалословне Божьствьенаго смотренна. Ёже м(н)л(о)срдова ѿ родѣ чловѣцѣм, ѿгоже сътвори въ пр(ѣ)ч(н)сты образѣ своѣго б(о)ж(ь)тва. И дасть имѹ область и разѹмъ тако быти имѹ всѣмъ земельнымъ кѣтѣтствн и разѹмѣти и творити сѣдѣ и правдѹ посреде земли. Такожде же и мене, своємѹ своємѹ (!) рабѹ, за м(н)л(о)ст своѣго б(о)ж(ь)ства, дарова процнсти ми ѿт(ь)раслн б(о)госаднѣн въ родѣ моемѹ и спод(о)бн ме сѣгъбнмѹ вѣнцем(ь) тако ѿбога владнѣствннѣ исправлати ми прѣвѣне ѿт(ь) испрѣва б(о)годарован'нѣн намѹ земли Боснѣ. Потом же Господѹ моемѹ когѹ спод(о)блѹшѹ ме наслѣдовати престоль монх(ь) прѣроднтель госп(о)де сръбске за не бо ти вѣхѹ ми прѣроднтельне въ земельнѣмѹ ц(а)р(ь)ствѣ ц(а)р(ь)твоваше и на н(е)б(е)сноѹ ц(а)рьство прѣселани се . Мене же видѣшѹ землю прѣроднтель монх(ь) по ннхѹ оставлѹшѹ и не имѹшѹ своѣго пастира. И ндохѹ въ сръбскѹю землю желеи и хоте ѹкрѣпити прѣстол роднтель монхѹ и тамо шѣдшѹ ми вѣнчанъ быхѹ б(о)гомѹ дарованнм(ь) ми вѣнцемѹ на кралев(ь)ство прѣроднтель монхѹ тако быти ми ѿ Х(

⁵⁹ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 144.

⁶⁰ Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010), 29 – 46. (= Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана*).

рн)с(т)ѣ Исѹсе бл(а)говѣрноуѣ и Богоу поставлен'ноуѣ Стефанѣ КРАЛЮ СРБЛЮ и Боснѣ и Подморню и
Западниѣ странаѣ.⁶¹

Ба начѣтакъ Ѡт(ь)ца, ба нзыпльнѣнѣе С(н)на, и санѣтнѣм(ь) Свѣтаго Д(х)а, нже ба начѣтакъ дивннм(ь)
ѡтверждѣнѣм(ь) ѡтверди и вселеннѣю своєю волюю основа за мнлосрѣе же мнлост(ь)ю сннде с небесе на
землю члов(ѣ)колюбно, и падышее чловчѣ сѡщѣтѣко прѣстѡплѣнѣм(ь) собою обожнѣ на небеса казѣведе.
Ѡнмѣ же вса оу(ь) небнтнѣ ба внтнѣ састалѣна бнше, Ѡнмѣ же и погнѣбшнѣ совьце доуѣ Нзранѣва ка
нстннннм(ь) пастнрѣ и Б(о)гѣ вседрѣжнтелю казѣвращѣне бнше, Ѡнмѣ же и кѡфтрѣ ц(а)рьсцѣ по всен
вселенннѣ ѡтверждают(ь) се и красѣе се славетѣ Б(о)га вседрѣжнтѣла.⁶²

Као што видимо, аренге у центар исходишта власти стављају Бога који садржи моћ
владања и стварања све твари. Скоро све инвокације Котроманића садрже тријадолошку
формулу: *У име Оца и Сина и Светога Духа* (Бѣ нмѣ Ѡтца и Сына и свѣтаго дѣха), која се
завршава са амин (амннѣ).⁶³ Од времена бана Стефана II, оне постају постају богатије, што
може да се повеже и са утицајем из Дубровника.⁶⁴ Као што смо видјели на претходним
примјерима, формула је гласила ба начѣтакъ Ѡт(ь)ца, ба нзыпльнѣнѣе С(н)на, и санѣтнѣм(ь)
Свѣтаго Д(х)а.⁶⁵ Овим се изражава хришћанска космологија, односно, истиче се Отац као
Творац и дјело које се испуњује у Његовом Сину. Остале популарне формуле су гласиле *У
име великога Саваота, Господа Бога нашега рекох...* која се наставља на претходну
формулу (Ба нмѣ велнкаго саваота господа бга).⁶⁶

Краљ Твртко се у својој свечаној повељи (1378) обраћа владици Христу, коме је *достойно
и благочестиво* принијети слово.⁶⁷ Даље се наводи да је *сва створења* на хваљење Божије
створена и ради Његовог смотрења (Божьственаго смотреннѣ)⁶⁸. Овдје се изражава стварање
свијета, а затим је Бог створио Човјека по *образу* (подобију, лику, оурази) *Своем* и дао му

⁶¹ Д. Јечменица, *Повеља краља Стефана Твртка I Дубровнику*, ССА 14 (2015), 115 – 142 (= Д. Јечменица, *Повеља краља Твртка*); Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I–1*, 75, 76.

⁶² Пошто се ради о скоро идентичним аренгама, овдје је за примјер узета она Стефана Дабише Дубровчанима. Цитирано према: С. Рудић, *Повеља Стефана Дабише Дубровнику*, Стари српски архив 6 (2007), 167–183; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 1*, 172;

⁶³ Повеље од Кулина бана па све до краља Стефана Томашевића садрже ову интитулацију, која је била и најчешћа у Европи тог времена. С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 61;

⁶⁴ С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 62.

⁶⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 1*, 172; С. Рудић, *Повеља Стефана Дабише Дубровнику*, 171.

⁶⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 1*, 76.

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Исто.

разум и област (= власт), да влада на овом свијету.⁶⁹ Истицање везе Бога и човјека, односно, прво Бога и све твари, овдје је јасно истакнута. Ова идеја је даље продубљена у аренги Тврткове повеље из 1380. године, као и у аренгама његових насљедника, почевши од краља Стефана Дабише (1391 – 1395). Послије исте инвокације, коју смо малоприје навели, изражена је мисао да је Бог основао *васељену својом вољом* (зтврѣди н вєселєннѣю своє ю кољєю ѿснока)⁷⁰. Овдје је битно напоменути да је у космолошкој причи кључни акценат стављен на *Божију слободну вољу* односно да његова творевина није настала из Његове суштине, већ из његове *Воље*.⁷¹ Ова мисао је потпуно правовјерна, хришћанска, која је била заступљена код црквених Отаца, посебно на Истоку.⁷² Управо изражавање слободне воље код Бога који је Човјека створио по свом обличју (образу) нас доводи до преступа Човјека, који је то учинио својом вољом. Иако то у аренгама није дословно наведено, из контекста то може да се извуче. Због тога, Син Божији силази са Небеса, због свог *милосрђа* и *човјекољубља*, и палу човјечију природу је Собом уздигао (на Небеса) и обожио.⁷³ Тиме је Христос уздигао све из Небића у Биће и изгубљене овце дома Израилјева привео правом пастиру, тј. Богу Сведржитељу.⁷⁴ Ово је кључно мјесто у хришћанској сотериологији, на којој се одвија право власти Котроманића. Пала људска природа је због Првородног гријеха Адама навукла грешност, односно пропадљивост на себе, што је Христос искупио својим оваплоћењем. Овај мотив се среће у свим аренагама краљева, од Твртка до Стефана Томашевића.⁷⁵

Пошто се власт као таква, дарована од Бога, одиграва на линији Бића, уздигнутог и приведенног правом пастиру, опет Богу, владар као његов *имитатор* је добио *милост* да влада на земљи. Дакле, постоји једна власт коју је Бог својом милошћу даровао владару на овом, привременом свијету (кѣтѣствн), како је написано у Твртковој повељи.⁷⁶ Владари су

⁶⁹ А. Соловјев, *Појам државе*, 5.

⁷⁰ С. Рудић, *Повеља Стефана Дабише Дубровнику*, 171.

⁷¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 172;

⁷² Ј. Романидис, *Прародитељски грех* (са грчког превео С. Јакшић), Нови Сад, 2001, 49.

⁷³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 172.

⁷⁴ Исто, 172.

⁷⁵ Погледати аренгу Тврткове повеље из 1380. године. Р. Михаљчић, *Повеља Твртка I Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу*, ССА 1 (2002), 117 – 130; (= Р. Михаљчић, *Повеља Твртка Хрвоју*); CDRB, 77.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76; F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 77.

тај прелаз јасно дефинисали са *тако и ја*, односно, *тако и мене* (ѡакоже же н мене),⁷⁷ изабрао је Бог или је био сподобљен да влада у име Божије. Јако честе су формуле да је владар почео да влада са Богом или да је изабран Божијом милошћу (...начехъ съ Богомъ кралъ квати).⁷⁸ У латинским повељама се истиче да краљ влада по Божијем праву и праву градова).⁷⁹ Због тога краљ Стефан Твртко приноси *слово* Христу, јер је *сподобљен*, тј. јавно објављен од Бога самог да влада у његово име.⁸⁰ Оба термина, слово и сподобљеност, имају дубље симболичко значење. У почетку је било Слово или Ријеч, и Бог је био Слово, тако је владар, као његов имитатор, исто тако приносио слово свом Створитељу.⁸¹ Као што Бог дарује владару једину *милост*, тако и владар може да дарује *милост* другима, по њиховом достојанству, на овом свијету.⁸² Сличан појам је и *вјера господска*, коју владар држи према потчињенима, али су они заузврат дужни да му дају *вјерну службу*.⁸³

Владар је сподобљен да влада због Божије милости, а такође и због припадности роду на кога је Божија милост била изливена. Симболика владавине била је изражена скиптрима (кѡфтѡѡ) који славе Бога.⁸⁴ У аренгама оне означавају Божију власт као такву, која није само привремена, али је дата владару на овом свијету. Због тога је значај скиптра толики да је замјењивао владара у његовом одсуству.⁸⁵

Јако битна компонента коју је у својим исправама посебно истицао краљ Стефан Остоја (1398 – 1404; 1409 – 1418) јесте крштење (ѡа те ѡо крѡстнхъ се).⁸⁶ Као што смо истакли, владар

⁷⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I - 1, 77.

⁷⁸ Исто, 77, 173, 426.

⁷⁹ У повељи Шибенику, краљ Твртко истиче да се *краљевска преузвишеност...заснива на божанском праву и људском закону који се тичу власти монарха...не само на основу своје краљевске власти, већ и на основу воље градова... водећи рачуна о општој добробити државе* (*Preheminens regalis sublimatis divini juris et humane legis auctoritatibus autenticis de regimine principum eiacentibus non solum de ordine status regini, verum etiam ex dispositione civitatum proponens universum exitum rei publice debet*); Н. Исаиловић, *Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику*, ГПБ 4 (2011), 31 - 47.

⁸⁰ Повеље владара обилују синтагмом *и почех с Богом краљевати*. В. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 77, 172, 426, 504.

⁸¹ Јн, 1,5.

⁸² Н. Порчић, *О употреби појма владрске милости у српским средњовековним документима намењеним Дубровчанима*, Историјски часопис LXV (2016), 61–79.

⁸³ С. Ћирковић, *«Вера господска» и «вјерна служба»*, Војници, радници, духовници (Београд 1997), 331–335.

⁸⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76, 172.

⁸⁵ О томе више у поглављу *Симболика власти*.

⁸⁶ Формула вјероватно преузета од Дубровчана. В. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 424; С. Станојевић, *Српска дипломатика – Интитулација*. 62.

је постајао „двојна личност“, по милости Божијој, међутим, из ових повеља није јасно због чега је Стефан Остоја истицао ову компоненту у својим повељама.

Оквири практиковања власти били су нашли одраз у дихотомији – Небеско и Земаљско. Истински владар је Бог чијом милошћу су владари сподобљени да владају у овом, пролазном свијету. Битно је истакнути да је Божије стварање свијета „ради нашего смотренија“⁸⁷, што говори о улози човјека у самом процесу сотериологије.

Два владанија, Небеско и Земаљско, основа су власти од времена краља Стефана Твртка. Основна подлога за ову идеју крије се у самој теорији средњовјековне власти, али и припадности роду Немањића. Твртко је вјенчан на престо својих предака, јер су они у Земаљском царству царствововали и преселили се у Небеско.⁸⁸ Због тога, Твртко има право, али и дужност, да *укријени* (попуни) престо својих прародитеља. Мотив *Зла*, који је напријед истакнут и који даје смисао владару на овом свијету, овим је испуњен. Твртко је крунисањем желио оно што је *пало уздигнути и уништено укријепити* (правит(н) престољ срьбьскне земли, желане падшаа са въздвиженн и разоршаа се зкрѣпити).⁸⁹ Ова библијска синтагма има и симболичко значење дјелатности самог Христа, који је људску природу подигао. Владар има обавезу да штити Божију творевину, јер је посједовао Његову милост. Као што је Христос *изгубљене овце дома Израилјевог* вратио правом *пастиром*, тако је и Твртко *пало подигао* и вратио га *пастиром*.⁹⁰

Овдје може да се повуче паралела Христос пастир – Твртко пастир; Небески престо – Земаљски (Твртков) престо.⁹¹ Као и скиптар, престо има дубље симболичко значење, које се често односи и на сам народ.⁹² Због тога владари *исправљају* престо, по правди и разуму, што асоцира на његово шире значење.

---

⁸⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 173.

⁸⁸ Исто, 77.

⁸⁹ Д. Јечменица, *Повеља Твртка Дубровчанима*, 123; Мт 23, 8.

⁹⁰ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 155.

⁹¹ Мотив *пастира* био је изражен и код Стефана Немање, затим и код краља Милутина и Стефана Душана. Исто тако, у својим повељама 1349. и 1351. године, Душан спомиње престо, који је *укријепио*. В. С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 104.

⁹² С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 27.

Реченица апостола Павла са почетка овог поглавља садржи свој наставак у ријечима „свака душа (треба) да се покорава властима које владају“⁹³, а у наставку „зато ко се противи власти, противи се уредби Божијој, а који се противе, примиће осуду на себе“.⁹⁴ Суштина ових ријечи налази се и у форми повеље, због тога су оне цитиране на овај начин. Аренга означава теоријско оправдање власти и владара који је издаје, док санкција упозорава све оне који не поштују одредбе да ће их снаћи казна.⁹⁵ Управо се овај дио рада завршава описом садржаја санкција у повељама Котроманића.

Основна временска инстанца је истакнута формулама од *светог почетка до згорења свијета* (почела свето починкша...згоренна свѣта).⁹⁶ Димензија је теоријски иста као и горе наведена, а разлика између вјечног и временског је истакнута у чињеници да се у исправама наводе потомци владара који не смију да прекрше написано.⁹⁷ Санкција често садржи заклетву на *Светом Јеванђељу* и *Часном* и *Животворном крсту*, које се скоро стално понављају (на светоѡ еванѣѣљѣи на часноѡ крстѣ).⁹⁸ Поред јеванђеља и крста, у уговоримима са Дубровником, помињу се и *свете мошти* (свѣте мошти).⁹⁹ Помен светитеља, који је јако сличан околним народима, стандардна је формула. Светитељи који се помињу су *Пресвета Богородица, 318 никејских отаца, 70 изабраних, 12 апостола, 4 јеванђелиста* и *свих праведних* (да є проклѣтъ од прѣѣнстѣ его матере и ѡда ·ви· свѣтѣхъ врѣховнѣхъ ап[о]стоѡхъ и од ·д· еванѣѣлѣнстѣ и ѡдъ ·о· изабранѣхъ и ѡда всѣхъ Б[о]гѣ ѹгодѣвѣшѣхъ)¹⁰⁰. Прекршитељу исправе биће *супротстављени* поменути светитељи, што опет уводи *онострану* димензију у повељу. Једна од најупечатљивијих је да *буде друг Јуди Искариотском* (да є прѣѣстѣнѣхъ И юдѣи Искариотскоѡу).¹⁰¹ Такође, у једној од повеља се прекршитељу одређује мјесто у *геени*,

⁹³ Римљ. 13, 1.

⁹⁴ Римљ. 13, 2.

⁹⁵ О санкцији, види С. Станојевић, *Српска дипломатика – Санкција*, 310.

⁹⁶ Повеље Стефана II Котроманића садрже ове формуле. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 34; Д. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 135.

⁹⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 34.

⁹⁸ Исто, 34, 36, 78, 82, 86, 173, 424, 426, 432, 508.

⁹⁹ Овакав термин се налази у Стонској повељи бана Стефана II, а такође се спомиње и код бана Твртка. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 43, 70; Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана*, 22.

¹⁰⁰ С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 312.; Р. Михаљчић, *Повеља краља Стефана Остоје Дубровчанима*, ГПБ I (2008), 123 – 137.

¹⁰¹ С. Станојевић, *Српска дипломатика – Санкција*, 323, 324; Ј. Мргић – Радојчић, *Повеља бана Стјепана II кнезу Вуку и Павлу Вукославићу*, ССА I (2002), 79 – 93. (= Ј. Мргић, *Повеља бана Стјепана Вуку*).

коју је Бог припремио ђаволу.¹⁰² Дакле, асоцијација је јасна, Јуда је издао Христа, односно, све оно што је написано да Христово присуство у свијету представља. Самим тим, издаја записаног у исправи је издаја Христових начела, јер је владар његов *изасланик*.¹⁰³ Светитељи се овдје спомињу као *богоугодници*, што показује вертикалу мисли средњовјековног човјека и њену усмјереност ка Небеском.¹⁰⁴

БОЖИЈА МИЛОСТ КАО ИЗВОР ВЛАСТИ

Основ владареве власти чини *Божјија милост*, тако да она није изворна, већ је изведена. Као што смо већ истакли, за разлику од Византије која је признавала само једног цара на земљи, а остале титуле као промјенљиве у одређеном народу и периоду, на Западу је та доктрина подразумијевала самосталног принца који влада Божјом милошћу над одређеном регијом. У овом случају ријеч *regio* не подразумијева регију у данашњем смислу ријечи, географску област са својим карактеристикама, већ ону област коју су владару даровале Небеске силе и која стоји под њиховом заштитом.¹⁰⁵ Први који је на Западу почео да користи синтагму *Божјом милошћу краљ*, односно, *Dei Gratia Rex* био је Карло Велики (768–814), који је ову формулу убацио у интитулацију која је остала позната као *девоиција*.¹⁰⁶ Управо је тако први истакао извориште своје власти које проистиче од Бога, али се манифестује на мањој Цјелини, која је дио једне Универзалне цјелине.¹⁰⁷ Тај модел ће остати признат током цијелог средњег вијека, и владари ће у својим писаним исправама, наративним изворима, печатима, новцу итд. бити називани „владари Божјом милошћу“.¹⁰⁸

¹⁰² Геена или гехена (арам. ge-hinnam, јевр. ge-hinnom) – Изворно име за долину Хином југозападно од Јерусалима, а потом назив за мјесто одмазде и казне. Ова долина је према 2Кор 16,3; 23, 10 била долина поштовања Молека. Касније се појам геена одваја од долине Хином и поистовјећује се са Подземљом. *Biblijski leksikon*, Zagreb, 1972, 94.; CDRG, 64.

¹⁰³ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 107.

¹⁰⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 55.

¹⁰⁵ G. Klaniczaj, *Sainthood, Patronage and Region*, 318;

¹⁰⁶ С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 28.

¹⁰⁷ O. Gierke, *The Political Theories*, 22.

¹⁰⁸ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 67.

У српским изворима, ова идеја се налази у Хиландарској повељи великог жупана Стефана Немање (1166 – 1199), гдје је написано да је Бог Грцима дао царство, Мађарима краљевство, а њега поставио за великог жупана.¹⁰⁹ Дакле, иако признаје сусједним народима титуле вишег ранга, ипак је њему власт над народом и облашћу којом управља дао сам Бог. Пошто има извор у Божијој милости, самим тим посједује легитимитет и самосталност у односу на друге владаре на земљи. Самосталност великих жупана у Рашкој огледа се и у њиховој преписци са страним субјектима, тачније са самим папом, гдје се велики жупан Стефан Немањић (1196 – 1227) наводи „Dei Gratia“, Божијом милошћу владар Рашке.¹¹⁰

Босански банови су ову формулу изражавали у својим повељама, а од XIV вијека, такође на печатима и новцу. Она је била присутна у њиховој преписци са Дубровчанима, што говори да их је Република Св. Влаха признавала као такве.¹¹¹ Други субјекти су их освљали само са титулом и народним именом, што наводи на закључак да их нису сматрали за владаре Божијом милошћу. Ипак, сви ти документи нису званичне исправе, писане са обје стране, тако да ови штури подаци могу да нас одведу и на криви траг. Од времена уздицања на ранг краљевства, ситуација се промијенила, и босански краљеви су сматрани владарима Божијом милошћу, како од домаћих властелина, тако и од страних субјеката. Ипак, потребно је да подробније опишемо све њихове формуле и да схватимо како су они себе доживљавали, што је некад и најбитније, без обзира на то каква је ситуација била на плану спољашњих односа.

У својој познатој повељи Дубровчанима из 1189. године, бан Кулин (о. 1180 – о.1203) себе не назива Божијом милошћу владар, већ се само представља као „*бан босански Кулин*“. ¹¹² Већ у вријеме бана Матеја Нинослава (о. 1233 – о.1250) ситуација се промијенила, пошто бан у своје четири повеље Дубровчанима користи двије формуле: *владар Божијом милошћу* и *Раб Божији*.¹¹³ Друга формула представља еквивалент првој, а њу је користио апостол Павле, који је себе називао „Раб Христов“. ¹¹⁴ У прве двије повеље

---

¹⁰⁹ Исто, 69.

¹¹⁰ С. Марјановић – Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 71.

¹¹¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I* – 1, 4, 6, 7, 8, 9, 33, 34, 74.

¹¹² Исто, 2.

¹¹³ Исто, 6, 7.

¹¹⁴ 1 Кор, 1, 8.

бан се титулисао као „раб Божији“, док је у друге двије промијењена формула и тамо је гласила „Божјом милошћу“ велики бан босански.¹¹⁵ Сличне формуле налазиле су се у дипломатичкој грађи Рашке као и средњовјековне Бугарске. Станоје Станојевић је написао да је ова формула у Босну могла да дође управо из Бугарске,¹¹⁶ иако двије земље у ово вријеме нису имале заједничку границу. Не треба заборавити да су све ове земље имале развијену трговину и дипломатску активност са Дубровником, па су преузимања могла да се десе њиховим посредством. У латинској верзији ову формулу је често користио цар Отон III, који је себе титулисао као *servus Dei*,¹¹⁷ дакле, као слуга Божији, што одговара овој синтагми.¹¹⁸

Од XIV вијека, и јачања Босне под владавином бана Стефана II Котроманића, исправе постају богатије како формулама тако и одређеним зачецима аренги.¹¹⁹ Бан је за заштитника Босне промовисао Св. Гргура, односно, Св. Григорија Чудотворца (213–270), епископа Неокесаријског.¹²⁰ О коришћењу имена овог светитеља у интитулацији, чак и бановог поистовјећивања са њим, биће више ријечи у једном од сљедећих поглавља. За нас је овдје битна формула *владар Божјом милошћу*. Иако је она истакнута највише на бановом новцу и печатима, у дипломатичким изворима се налазе обје формуле које смо навели. Оно што је занимљиво за период владавине бана Стефана II је да он садржи повеље, како страним дестинатарима, тако и домаћим, па од његовог времена можемо да пратимо разлике у бановом представљању и његовим идеолошким премисама. На првим емисијама његовог новца, које припадају периоду његове владавине 1314–1322, дакле, када још није био самосталан владар Босне, налази се легенда на латинском језику, са натписом *STEFAN BANVS BOSN(E) D(E)I GR(ATIA)*, са представом Христа Пантократора на реверсу.¹²¹ За разлику од новца, на коме се ова формула налази ријетко, како на оном банова, тако и краљева, печати садрже богате представе са овом синтагмом.

Печати бана Матеја Нинослава су имали легенде исписане ћирилицом и нису садржавали овакве формуле, али од бана Стефана II оне опет постају устаљене, што ће се

¹¹⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 6, 7.

¹¹⁶ С. Станојевић, *Српска дипломатика- Интитулација*, 63.

¹¹⁷ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 111.

¹¹⁸ Ibid.

¹¹⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 33.

¹²⁰ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 22.

¹²¹ A. Sulejmanagić, *Bosanski srednjovjekovni novac*, 57.

задржати на печатима све до краја постојања Босанске државе. Средњи печати бана Стефана II на легенди садрже натпис: *S(IGILLUM) M(I)N(US) STEPH(AN)I D(E)I GRA(TIA) TOTI BOSNE BANI*, а на унутрашњој страни стоји ћирилични натпис *ГН БН СТЕПАН*.¹²² Печат бана Твртка из 1357. године садржи исти натпис, само што је име STEPHI замијењено са *TVERHI*, а на ћириличном натпису стоји *ТВЕРТКО*.¹²³ Сви печати краљеви, средњи и велики, садрже ову формулу на латинском језику.¹²⁴ Средњи печати које је краљ користио у неколико наврата (по два пута 1385, 1388. и 1389. године), садрже легенду: *STEPHI TVERTCHONI D(EI) G(RATIA) REGI RASIE*.¹²⁵ Велики, двострани печати краљева Твртка, Дабише и Остоје садрже исте натписе, само је народно име владара другачије.¹²⁶ Као што се види, формула *Dei gratie* везује се уз *Regi Rasie*, не дословно као *rex*, већ *regi* (*regis*). Иако је значење исто, битно је напоменути да се наводи име владара, затим формула девоције па области за коју се везује. Нешто другачија је формула на печатима краља Твртка II (1404 – 1409; 1420 – 1443), као и краља Стефана Томаша (1443 – 1461) који је користио његове печате. Легенда на средњем печату из 1433. године, на латинском језику, гласи: *S(IGILLUM) TVRTCONIS DEI GRACIA REX BOSNE*, а на другом печату исте величине из 1444. године, који је користио краљ Томаш: *S(IGILUM) DOMINUS TVRTCONIS DEI GRATIA REGIS BOSNE*.¹²⁷ Као што можемо да видимо, *Dei gratia regi Rasie* је замијењена са *Dei gratia rex Bosne* и *regis Bosne*. Концепт је остао исти, али је Босна централна област на чијег се владара излива Божија милост, што је везано за карактер власти краља Твртка II, који ће бити објашњен на другом мјесту.

Исправе босанских владара садрже обје формуле, као што смо назначили на почетку, с тим што оне банова имају оба облика, са нешто другачијим формулисањем од времена бана Матеја Нинослава. Повеље краљева имају сталнији облик, много су више једнообразне и садрже формулу владар Божијом милошћу, као и формуле преузете из Рашке, а које су коришћене у исправама православних владара.¹²⁸ Због тога што су многе

¹²² P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 33.

¹²³ Ibid., 33.

¹²⁴ Ibid., 34.

¹²⁵ Ibid., 36.

¹²⁶ *S(IGILLUM) MAIVS STEPHI DABISSE DEI GRA(TIA) RASCIE* (1395), *STEPHI DABISSE DEI GRATIA REGI RASIE ET CET.* (1392, 1393), *STEPHI OSTOIE D(EI) G(RATIA) REGI RASIE* (1399), P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 31, 32, 34, 35.

¹²⁷ Још један печат краља Твртка II садржи исти натпис, Cf. P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 33.

¹²⁸ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 118.

формуле идентичне, само садрже друго народно име владара, оне неће бити навођене по редослиједу већ ће само бити објашњене. У повељама банова Стефана и Твртка термин *раб* се везује уз име Божије и уз име Св. Гргура.¹²⁹ У повељи Хрватинићима, 1326. године, бан се титулисао као *Св. Гргур, зовом бан Степанъ...по милости Божи господни свид земљама босанским...*¹³⁰ Модификацијом интитулације, у којој се бан саображава са Св. Гргуром, настаје *Св. Гргура раб*, а уз то често иде синтагма *милошћу Божијом*.¹³¹

Од 1377. године ова формула постаје саставни дио интитулације босанских краљева, уз одређене варијације.¹³² Најчешћа формула која се налази у интитулацијама или у потписима, гласила је: + *СТЕФАН ТВРТКО МИЛОШЋУ БОЖИЈОМ КРАЉ СРБА И БОСНЕ И ПРИМОРЈА*.¹³³ Уз ову синтагму често налазимо и друге као што су: *благовјерни краљ, вјенчани, ва Христа Бога благовјерни и Богом постављени краљ*.¹³⁴ Ове формуле су преузете од Немањића који су их често користили у својим повељама.¹³⁵ Оне су знак не само самосталности нових краљева из династије Котроманић, већ и знак вишег, краљевског достојанства. Ова формула налази се већ у повељи краља Твртка из 1378. године, када је бан крунисан *У ХРИСТА ИСУСА БЛАГОВЈЕРНОМУ И БОГОМ ПОСТАВЉЕНОМУ СТЕФАНУ КРАЉУ СРБА, БОСНЕ, ПОМОРЈА И ЗАПАДНИМ СТРАНАМА*.¹³⁶ Потпис краља Твртка у истој повељи је био мало другачији, али је изражавао исту мисао: + *СТЕФАН ТВРТКО В ХРИСТА БОГА КРАЉ СРБА И БОСНЕ И ПРИМОРЈА*¹³⁷

Ову формулу је у својим је повељама највише саображавао Стефан Остоја, стварајући много већи привид свога легитимитета и тиме изражавајући право насљедства престола својих предака, у првом реду краља Стефана Твртка. Већ у првим исправама које је краљ Остоја издао Дубровчанима, налазе се ове формуле. У повељи из 1398. године, која

¹²⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 34, 72, 73. F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 23, 44.

¹³⁰ Ј. Мргич, *Повеља бана Стјепана II Котроманића којом даје кнезу Вукославу Хрватинићу жупе Бањицу и Врбању*, ГПБ I (2008), 11–23. (= Ј. Мргич, *Повеља бана Стјепана Вукославу*).

¹³¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 40, 44, 73.

¹³² Исто, 76, 11; С. Станојевић, *Српска дипломатика – Интитулација*, 67.

¹³³ Потпис у повељи из 1382. године, Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 78.

¹³⁴ Благовјерни, грч. εὐσεβής, лат. pius, означавао је православног монарха који је канонизован због праведног живота. *Lexicon palaeoslovenico – graeco – latinum: emendatum auctum* (ed. F. Miklosich), Vindobonae, 1862 – 1865, 233.

¹³⁵ С. Станојевић, *Српска дипломатика*, 127.

¹³⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 77.

¹³⁷ Исто, 79.

садржи јако дугу интитулацију, гдје су набројане све области којима краљ управља, владар је означен као *СТЕФАН ОСТОЈА, ПО МИЛОСТИ ГОСПОДА БОГА БЛАГОВЈЕРНИ КРАЉ СРБА, БОСНЕ, ПРИМОРЈА, ХУМСКЕ ЗЕМЉЕ, ЗАПАДНИМ СТРАНАМА, ДОЊИМ КРАЈЕМ, УСОРИ, СОЛИ, ПОДРИЊУ*.¹³⁸ Овдје су спојене двије формуле о којима овдје расправљамо, што није био риједак случај у средњем вијеку. Наредне године изражена је иста синтагма у којој се наводи како је Остоја *Богом изабран и вјенчан богодарованим вијенцем... ВА ХРИСТА БОГА БЛАГОВИРНОМУ И БОГОМ ПОСТАВЉЕНОМУ ГОСПОДИНУ КИР СТИПАНУ ОСТОЈИ*.¹³⁹ Исти владар је 1401. године споменут као *благовјерни владар Срба и Босне и к тому, по милости и желанију Божијем*.¹⁴⁰

Као што смо могли да видимо, различите формуле су изражавале исту мисао, а сљедствено томе је и термин *богомдаровани* вијенац, односно, *богомдаровано* краљевство или *богомдарована* краљица. Тако је краљ Твртко већ након крунисања *вијенац* означио као *Богом даровани*, као што је то урадио и Стефан Остоја.¹⁴¹ Краљ Стефан Дабиша спомиње *богомдароване земље*, у којим је био сподобљен да влада по милости Бога.¹⁴² Мајка или супруга краља, која се појављује у исправама и са којом владар издаје повеље, такође су биле *Богом дароване* краљице. Твртко је већ у својим исправама тим термином означавао своју мајку, госпођу кир Јелену и своју супругу кир Доротеју.¹⁴³ У повељма Стефана Дабише *богомдарованом* је означена кир Јелена, његова супруга.¹⁴⁴ Краљ Остоја је повеље издавао са *богомдарованом краљицом* краљевства, супругом кир Кујавом.¹⁴⁵ Стефан Остојић (1418 – 1420) поменуо је мајку, краљицу Кујаву у својој повељи Дубровчанима, са истим термином.¹⁴⁶

---

¹³⁸ Исто, 419.

¹³⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 420.

¹⁴⁰ Исто, 431.

¹⁴¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76, 420.

¹⁴² Ријеч је о повељи из 1393. године. Исто, 178.

¹⁴³ Термини су понављани у исправама из 1378, 1382, 1387. године. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 77, 78, 81, 83.

¹⁴⁴ Исто, 173, 174.

¹⁴⁵ Исто, 420, 421, 423, 424, 426, 430.

¹⁴⁶ Исто, 515.

Формуле *владар Божијом милошћу, у Христа Бога вјерни, благовјерни, богомдаровани* или *Богом постављени и изабрани*, одржавају исти смисао, а то је владарева изабраност и самосталност. Она није толико повезана са *овим* свијетом, већ са Оностраним.

Са друге стране, ове формуле су користили и обласни господари да би истакли независност на својој територији којом управљају, као и сам извор своје власти.¹⁴⁷ Организујући своје канцеларије по узору на владарске, у њиховим документима је истицана формула да су они господари *Божијом милошћу*.¹⁴⁸ Пошто њихова идеологија није тема нашег рада, потребно је да се истакне ова чињеница, због потпунијег увида у цијелу проблематику. На овом мјесту ћемо само да споменемо да су њихове интитулације најчешће садржавале *pluraia maiestatis*, односно истицања *ми*, на почетку докумената. То је био манир босанских банова, практикован у патримонијалном систему, у коме је обичајно право било главно. У вријеме краљевине оно је почело да се поново користи од времена Стефана Дабиче, а касније је задржало своје мјесто у интитулацијама краљева. Најкрупнији обласни господари, почевши од Санковића, затим Хрвоја Вукчића Хрватинића, Сандаља Хранића, затим Павловића и на крају Стефана Вукчића Косаче, имали су ову формулу у својим исправама.¹⁴⁹

САКРАЛНИ ТОПОС – СЛАВА КРАЉЕВСТВА

Даља репрезентација божанског извора власти и изабраности манифестовала се кроз низ симболичких и декларативних термина, а један од њих је и појам *слава*. Као и многи други, његов извор се налази у библијским темама. Господ се људима открио у *слави*, тако да све створено слави Господа.¹⁵⁰ Исус Христос је сам био „господин славе“.¹⁵¹ Као што смо већ навели, Божија творевина је ради људи, ради *нашег смотренија*, као што је било

¹⁴⁷ Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара – прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Београд 2001, 16. (= Р. Михаљчић, *Владарске титуле*).

¹⁴⁸ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 45.

¹⁴⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 417, 525, 526,.

¹⁵⁰ 1 Кор, 28, 1.

¹⁵¹ 1 Кор, 28,2.

истакнуто у исправама. Тако термин слава има шире значење и управо означава повезницу са Оностраним.

На истом трагу је и достојанство владара описано у том смислу, а оно није ништа друго него одраз божанског достојанства. Преко његове личности и владања оно се преносило на градове и цијелу његову државу, дакле, топика је асоцирала на Божију славу и била њен одраз. Овај термин се даље ширио и на функцију једног владара, а то је била ратничка способност. Тако је и војска добила епитет *славна*, јер је служила за одбрану његовог достојанства и народа.

Поменута употреба термина слава постала је устаљена у скоро свим повељама краљева, како онима које су писане у њиховим канцеларијама тако и исправама које су њима упућиване.¹⁵²

Овај појам је истакнут већ на свечаном крунидбеном новцу краља Стефана Твртка, на коме се налазио натпис: *GLORIA TIBI SPES NOSTRI (СЛАВА ТЕБИ БОЖЕ, НАДО НАША)*.¹⁵³ Инвокација краља Стефана Остоје, из 1399. године, прославља Бога са реченицом *О пресвета Тројице, слава теби*.¹⁵⁴ Формула која је често коришћена код Дубровчана, од којих је вјероватно и преузета. Она је била јако често у употреби код средњовјековних владара, понављана у исправама, али и на новцу, печатима итд. Прослављање Бога као извора сваке власти је видљиво у овим примјерима, а владар је био тај који је ту власт ширио у овом свијету. Тако су Дубровчани писали *славном и превисоком* господину краљу Остоји, а све за *већу славу господина Остоје*.¹⁵⁵ Преписка између поменутог краља и Дубровника била је богата овим терминима, а у једној исправи краљ Остоја помиње свог славног претходника: *славне успомене краља Твртка*.¹⁵⁶ Оквир у коме се слава Божија и слава владара преносила на државу којом је управљао, видљив је у идеалу краљевства, који постоји у *миру и слави*.¹⁵⁷

---

¹⁵² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76, 78, 84, 173, 420, 423, 424, 515; Исти, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 172, 174.

¹⁵³ М. Динић, *О босанском златнику*, 15.

¹⁵⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 427.

¹⁵⁵ Исто, 428.

¹⁵⁶ Исто, 419.

¹⁵⁷ Посебно истакнути у повељи краља Стефана Твртка Дубровчанима из 1378. године, Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 76.

Ова компонента је посебно истакнута и повезана са престоницама, гдје је владар обитавао и издавао своје исправе.¹⁵⁸ Већ у Твртковој повељи из 1378. године наводи се да је написана у *славном двору краљевства ми у Трстивници*.¹⁵⁹ Исти град наведен је у повељи његовог насљедника Стефана Дабише који је приказан у слави.¹⁶⁰ Рангу *славних градова и дворова* придружио се и Подвисоки, који је као такав наведен у исправи краља Стефана Остоје.¹⁶¹ Исти владар је овај епитет ставио уз град Сутјеску (*у славном двору краљевства ми у Сутисци*).¹⁶²

Његов дугогодишњи противник у борби за престо, краљ Твртко II није губио из вида *славу краљевства*, па је тај термин употребљаван у његово вријеме. Подвисоки је још једном истакнут као *славни град краљевства*,¹⁶³ док је ословљавање Дубровника тим термином постала скоро устаљена пракса.¹⁶⁴ Дубровчани су дошли његовом насљеднику, краљу Стефану Томашу у *славни град Краљевства ми у Крешево*, а они су том приликом означени као племенити мужи *славног града Дубровника*.¹⁶⁵ Тако је и последњи босански краљ Стефан Томашевић издавао исправе у *славном Стоном граду Јајце*.¹⁶⁶

Исти модел преузела је властеоска кућа Павловића, чији се град Борач описује као *славни*.¹⁶⁷ О слави и угледу, самим тим и значају овог града за властеоску породицу из Подриња, свједочи и његово појављивање на њиховим печатима.¹⁶⁸

Поред термина *слава*, остали епитети који су изражавали ново достојанство владара у Босни били су *превисоки* и *пресвијетли*,¹⁶⁹ односно *узможни* или *вазможни* господин. У употреби су били и термини *величаштво* или *великост*, који су се везали уз краљевство или господство. Обласни господари су уз епитет *славни* најчешће ословљавани као

---

¹⁵⁸ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 175.

¹⁵⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1 82.

¹⁶⁰ Исто, 173.

¹⁶¹ Исто, 424.

¹⁶² Исто, 431.

¹⁶³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 505.

¹⁶⁴ Исто, 505, 506, 507.

¹⁶⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 116.

¹⁶⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 505.

¹⁶⁷ Исто, 343.

¹⁶⁸ P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 68.

¹⁶⁹ У латинском језику еквивалент је *ilustor illustrissimus* који се налази и у преписци владара Босне. В. М. Динић, Државни сабори, 50, 52.; Код Немањића је овим термином први означен краљ Урош I (1243 – 1276). В. С. Марјановић – Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 62.

велможни. Њихова све израженија функција у краљевини и самосталност у својим областима пратила су и одређена терминолошка преузимања, најчешће од владара. Ови термини нису се налазили само у интитулацијама, већ су често навођени и у експозицији или диспозицији.

Први је у том контексту споменут краљ Стефан Твртко, 1387. године, као *превисоки* и *узможни господин*, послје чега је слиједила његова стандардна интитулација.¹⁷⁰ У вријеме његовог наслједника на трону, овај термин је означавао „превисоку и богомдаровану краљицу, кир Јелену“, што може да имплицира да је и сам краљ користио за себе тај епитет, али се он не налази у сачуваним исправама.¹⁷¹ Потврду за овакву констатацију налазимо и у помену престављења *превисоког господина, брата нашег старијег Твртка*.¹⁷²

Термини *пресвијетли* и *превисоки* најчешће су приписивани краљу Стефану Остоји, мада их константно користи и његов такмац Твртко II. Таксативно набрајање не налазимо за сходно јер скоро свака исправа садржи ове формуле. Дубровчани су се Остоји обраћали као *пресвијетлом* и *превисоком* краљу, а затим се изражавала слава владара и његов извор власти.¹⁷³ Његова жена је била *превисока краљица* кир Кујава, а уз овај епитет ишла је и *богомдарована*, који смо већ објаснили.¹⁷⁴ Јако занимљива повеља са ове тачке гледишта је она коју је краљ Остоја издао Дубровчанима, 1409. године.¹⁷⁵ Након повратка на босански престо, владар је издао исправу *МИ ПРИСВИТЛИ И ПРИВИСОКИ ГОСПОДИН СТИПАН ОСТОЈА, МИЛОШЋУ БОЖИЈОМ КРАЉ БОСНИ И К ТОМУ*.¹⁷⁶ Након њега поменута је *присвитла* госпођа кир Кујава, што је био стандардан модел представљања.¹⁷⁷ Ипак, потпис је потпуно јединствен и необичан, јер гласи *ПРЕСВЈЕТЛИ ГОСПОДИН СТЕФАН ОСТОЈА, КРАЉ БОСНЕ И К ТОМУ*.¹⁷⁸ Навођење овог епитета у потпису је први случај у средњовјековној Босни, а то ће да понови његов такмац Твртко II. Након што је други пут засјео на престо у краљевству, Твртко II се 1421. године у својој повељи

¹⁷⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 86.

¹⁷¹ Исто, 176.

¹⁷² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 177.

¹⁷³ Исто, 426.

¹⁷⁴ Исто.

¹⁷⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I - 1 437.

¹⁷⁶ Исто.

¹⁷⁷ Исто, 438.

¹⁷⁸ Исто.

потписао *ПРИСВИТЛИ И ВАЗМОЖНИ ГОСПОДИН КРАЉ ТВРТКО ТВРТКОВИЋ, КРАЉ БОСНИ И К ТОМУ*.¹⁷⁹ Свакако су на ту формулацију утицали догађаји у самој држави, јер су оба владара предњачила у епитетима доказујући свој легитимитет. Иако су највећи утицај имали обласни господари, који су доводили и смјењивали владаре у овом периоду, ипак је ово био један од начина да се изрази ранг и достојанство.

Краљ Твртко II био је посљедњи владар који је употребљавао ове изразе и који је тако био оловљаван. Његови насљедници су се више ослањали на стандардне термине, користећи термин *слава* у својим исправама. Задовољавали су се исказивањем извора своје власти, која је милост од Бога.

Изрази *величаштво* и *великост* поново се везују за имена краљева Стефана Остоје и Стефана Твртка II.¹⁸⁰ У том погледу посебно је занимљива повеља Стефана Остоје из 1398. године.¹⁸¹ Она је већ помињана неколико пута у овом раду, али је занимљива јер обилује епитетима које смо описивали. Краљ је представљен по милости Бога као благовјерни, а написана је и дугачка и богата интитулација. Даље се описује како су племенити *поклисари* из славнога града Дубровника дошли његовом *величаштву краљевства*.¹⁸² Двије године касније, Дубровчани су се обратили краљу Остоји, у којем захваљују Богу и *величаштву ти*, које овдје вјероватно замјењује синтагму *краљевству ти* (краљевство ти, односно, у обрнутом облику, краљевство ми).¹⁸³ Иста синтагма је употрејебљена и 1402. године, што показује да је тих година овај формулар био устаљен.¹⁸⁴

Термин је мало коригован у периоду његове друге владавине. Дубравчани су се 1412. године обратили *превисоком* и *пресвијетлом* краљу Стефану Остоји, у којем су истакли *великост краљевства ти*, јер је на *великој, славној и доброј вјери*, а затим се наводи *ваша*

¹⁷⁹ Исто, 506; П. Драгичевић, *Повеља краља Твртка II Твртковића Дубровнику којом потврђује повеље својих претходника*, ГПБ 11 (2018), 101 – 116. (= П. Драгичевић, *Повеља Твртка II Дубровчанима*).

¹⁸⁰ Њихово супарништво је исказано и у терминологији, која је овим путем обогаћена у исправама. Свакако је утицај долазио с вана, првенствено из Угарске, гдје се слични термини срећу. С. Ћирковић, *Русаика господа*, 311–313.

¹⁸¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 419.

¹⁸² Послије наведених епитета, поменуто је *славне* упомене господин краљ Твртко. У потпису је владар наведен само као *ГОСПОДИН КИР СТЕФАН ОСТОЈА, КРАЉ СРБА, БОСНЕ И ПРИМОРЈА*. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 419.

¹⁸³ Исто, 431.

¹⁸⁴ Исто, 434.

(Остојина) *великост*.¹⁸⁵ Исправа је поново богата разним епитетима, али је термин *величество* означен као *великост*.

Краљ Твртко II није употребљавао ове термине у првом периоду своје прве владавине, нити је он тако ословљаван. Када није био на власти, Дубровчани су 1415. године написали да је „*великост ваша*“ била у сличном положају као и Твртко у сукобу са својим братом Вуком.¹⁸⁶ Очигледно је овај термин означавао краљевство, али више везано за личност и достојанство тренутног владара.

У овом поглављу смо истакли неколико епитета који су везани за представљање Бога и његово прославање. Као што се милост Божија излила на владара, који своју милост даје другима, тако је владар на овом свијету представљен у слави. Она се преноси и на његово краљевство, на престо не градове, који на тај начин стварају одређену слику Небеског Јерусалима. Краљевска војска, као и само писање одређени су тако. Свјетлост, као битна компонента представљања Христа, нашла је свој одјек у епитету *пресвијетли* и *превисоки* владар. Уз те термине обично се налази *узможни* или *вазможни*. Још једна одредница која височанство или великост краља је понекад замјењивала сам термин краљевства. Ови термини су се односили на владаре и чланове њихове породице, односно, били су намијењени да се изрази достојанство њихове личности и службе. Обласни господари су такође описивани као носиоци славе, и најчешће као *велможна господа*.

ВЛАДАРСКО ИМЕ И ТИТУЛА

Битно средство изражавања у средњовјековној хришћанској васељени и породици владара било је владарско име и његова титула.¹⁸⁷ Интитулација, некад садржајнија у набрајању области којима један монарх управља, долазила је најчешће иза инвокације, а јако често иза аренге, чинећи тако један идејни и смисаони ток владарског статуса,

---

¹⁸⁵ Исто, 442, 443.

¹⁸⁶ У питању је сукоб из 1366. године, када је дио властеле на челу са младим баном Вуком протјерао бана Твртка из Босне. О сукобу више у поглављу *Трансфер власти Твртка I*. У овом документу млади бан Вук је назван Вукић. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I* – 1, 502.

¹⁸⁷ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 42–59; С. Шаркић, *Владарске титуле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2/2012, Нови Сад, 23–35.

односно, писмену спону између Оностраног извора власти и његове депикције на овом свијету.¹⁸⁸ Она је изражавала владарски статус, његов однос према другој страни којој је исправа намијењена, као и прерогативе моћи које је аутор посједовао. У таквој структури владарско име је било један од кључних симбола монарха, његов израз и препознатљиви начин припадања одређеној династији која је кључ његовог легитимитета.¹⁸⁹

У науци је доста писано о именима владара у многим европским монархијама, њиховим узорима и континуитетима који су били знак да се одређено име поштовало у том народу. Као узорци служила су имена апостола или великих хришћанских или пак локалних светитеља, који су били патрони одређене области, па су у народу били јако поштовани.¹⁹⁰

Питање владарског имена у средњовјековној Босни било је повезано са сусједним династијама, али садржи одређене специфичности, о којима ће бити више написано у наставку текста. У периоду бановине владарско име, али и начин на који се оно манифестовало, није било уједињено. Често је у интитулацији, као и у потпису, било само владарево народно име, као што је то био случај код бана Кулина.¹⁹¹ У својој поменутој повељи Дубровчанима из 1189. године, владар Босне се представио као *ѣ банъ босньскѣ кѣ лннь*.¹⁹² Скромна интитулација је садржавала само основну титулу, област којом влада и народно име. Негдје у исто вријеме у западним изворима спомиње се јерес која се развија *in regno bani Culini de Bosna*¹⁹³, гдје је бан споменут само народним именом. Уствари, овдје можемо да констатујемо да не постоји владарско име као такво већ само народно

---

¹⁸⁸ С. Станојевић, *Српска дипломатика – Интитулација*, 56.

¹⁸⁹ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија*, 62.

¹⁹⁰ G. Klaniczaj, *Sainthood, Patronage and Region*, 451; Isti, *Holy Rulers*, 210; Isti, *Saint' Cults*, 30.

¹⁹¹ Први именом познати босански бан био је Борић, који је такође имао само народно име. В. Т. Живковић, *Бан Борић*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 4, Београд 2012, 55; Прије њега, Поп Дукљанин спомиње кнеза Стефана, кога је краљ Константин Бодин послао у Босну, заједно са жупанима Вуканом и Марком, које је поставио у Рашку. Даље у тексту, помиње се Петар Крешмимир, који је наслиједио кнеза Стефана, али овај владар није посвједочен ни у једном другом извору, па је његова аутентичност упитна. Ипак, вриједно је споменути да се код Попа Дукљанина налази одређена легенда о овом владару, који је имао хришћанско, крштено име и народно. *Ljetopis Popa Dukljanina*, priredio V. Mošin, Zagreb, 1950.

¹⁹² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 2.

¹⁹³ T. Smičiklas, *Diplomatički zbornik III*, 36.

име владара који као бан управља Босном. Послије њега као бан споменут је Стефан, али само индиректно у писму усорског кнеза Сибислава, који се представио као његов син.¹⁹⁴

Много бољи увид у проблематику пружа нам период владавине великог бана Матеја Нинослава.¹⁹⁵ Промјене које су се десиле осликане су у његове четири повеље Дубровчанима.¹⁹⁶ У првој бан потврђује Кулинове повластице, а остале три су потврде „вјечног мира и пријатељства“ између Босне и Дубровника.¹⁹⁷ Као што је већ споменуто, синтагму Божијом милошћу (владар) замијенила је *Раб божији*, а умјесто њ користи се термин *азъ*, који су многи истраживачи повезали са утицајем из Бугарске.¹⁹⁸ Ипак, за ово поглавље нама је битно његово владарско име, гдје се први пут јавља двојност. У прве двије повеље оно гласи *азъ рабъ бѣхъ матѣн а одмеломъ нинославъ*“, односно, „азъ рабъ бѣхъ матѣн нинославъ банъ босњски нинославъ“.¹⁹⁹ У трећој повељи из 1240. оно је формулисано као *азъ великъ банъ босњски матѣн нинославъ*,²⁰⁰ док је у короборацији истог документа наведен као *банъ великъ нинославъ*, са својим бољарима.²⁰¹ Посљедња повеља из 1249. године уноси конфузију јер се владар представља као *матѣн стѣпанъ по мѣстѣ бѣхъ великъ банъ босњски* са својом братијом!²⁰² Само печат са два коњаника, гдје на ивици пише *печатъ велнега бана нинослава*, везује овај документ за исту личност бана. Ипак, не треба искључити ни могућност да је у питању био нови бан који се звао Стефан (Стјепан). Нови владар је могао да користи печат свог претходника, што је био чест случај, посебно у средњовјековној Босни. Недоумице посебно ствара стил исправе, начин навођења имена,²⁰³ затим помињање братије коју Нинослав не наводи у ранијим документима, али и сама чињеница да исти владар поново потврђује своју повељу! Због немогућности дубље анализе и давања сигурнијих закључака, ову ствар ћемо оставити по страни. Потребно је детаљније објаснити промјену у владарском имену и самој његовој концепцији. Као што смо могли да видимо, владарско, титуларно име бана је било Матеј, по истименом

¹⁹⁴ Ђирковић, *Историја*, 100. Ј. Мргич, *Северна Босна*, 57.

¹⁹⁵ Ђирковић, *Историја*, 102.

¹⁹⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 7–11.

¹⁹⁷ Исто, 7–11.

¹⁹⁸ С. Станојевић, *Студије из српске дипломатике*, 63.

¹⁹⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, I – 1, 7, 8.

²⁰⁰ Исто.

²⁰¹ Исто.

²⁰² Исто, 8.

²⁰³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 7.

јеванђелисти, дајући тако дубљи, мистичнији и сакралнији карактер његовој власти. Бан је користио и своје народно име Нинослав које се налази на његовом печату и у другим дијеловима повеље, али име Матеј је било везано за службу (*officio*) коју је бан вршио на босанском престолу. Да ли је ова промјена била везана само за личност бана или је била дио ширег програма промјена у Босни, питање је које треба поставити. Притисак из Угарске био је велики, папа је послао доминиканце у Босну, а ситуација на унутрашњем плану била је неразјашњена. Свакако су сви ови услови навели бана Нинослава да владарско име веже за јеванђелисту, али то је изгледа остало у овом времену. Банови Пријезда (о. 1250 – 1287) и Стефан I (о. 1287 – 1314) су носили народна имена, тако да у овом периоду немамо много података о овој теми.

Владарско име је доживјело одређене модификације у вријеме бана Стефана II. Иако је бан у први план ставио свеца заштитника, ипак мислимо да је нужно да се он опише на овом мјесту, јер је био дио његове интитулације. Светац заштитник Босне у овом периоду постао је Свети Гргур, односно ранохришћански светитељ Св. Григорије Чудотворац, епископ неокесаријски.²⁰⁴ Његова интитулација 1326/29. године је гласила „*Аџъ свѣти Гргѹр а зовомъ банъ ѿтѣпанъ, господинъ босански*“.²⁰⁵ Бан је повељу издао кнезу Вукославу Хрватинићу, заједно са братом, кнезом Владиславом на Моштрама, пред свом црквом и Босном.²⁰⁶ Слично поменутој повељи са почетка владавине налазимо и у једној повељи са краја банове владавине, издатој кнезовима Вуку и Павлу Вукославићу, 1351. године. У њој је бан титулисан као: „*Аџъ бан ѿтѣпанъ а зовомъ свѣтога Гргѹра рабъ*“.²⁰⁷ Поред модификације односно замјене мјеста свога имена и имена свеца заштитника, бан је додао већ описани термин *раб* (*Св. Гргура*). Сличну интитулацију наводили су банови насљедници на трону, кнез Владислав и бан Твртко. Његов брат се, наступајући у његово име, 1353/4. године представио као *рабъ Божнъ и свѣтога Гргѹра а зовомъ господинъ кнезъ Владиславъ*.²⁰⁸ Један круг сличне интитулације затворио је бан Твртко у повељи кнезу Вукцу Хрватинићу, 1366. године, а она гласи „*Аџъ рабъ Божнъ и свѣтога Гргѹра а зовомъ господинъ банъ Твртко*“.²⁰⁹ Као што можемо да видимо, у периоду XIV вијека, концепт интитулације је садржавао име светитеља,

²⁰⁴ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 18.

²⁰⁵ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 21.

²⁰⁶ Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 21.

²⁰⁷ F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 25.

²⁰⁸ Ibid., 26.

²⁰⁹ Ibid., 27.

заштитника Босне, али је он у једном тренутку био само владарево име. Модел сличан оном бана Матеја Нинослава, гдје је народно име долазило на друго мјесто. Када се погледа контекст времена, бан Стефан се одлучио на овај потез, користећи га као везивни фактор за све области које је прикључио свом *владанију*. Зато се оваква интитулација користила неколико деценија, али само у оним документима намијењеним домаћим дестинатарима.²¹⁰ Историјске области које је бан освојио (Усора и Соли, те Захумље, које је по први пут ушло у састав босанске државе), нагнала су га да свој ауторитет истакне посредством Св. Гргура, небеског заштитника Босне, чије је поштовање продубљено грађењем цркве посвећене овом светитељу у Бобовцу.²¹¹ Како је власт бана постајала јача, ова интитулација се кориговала, тако да је садржавала име светитеља и народно име владара, са титулом.

Ситуација се промијенила 1377. године, када је Твртко својим крунисањем за краља Срба и Босне преузео краљевску харизму Немањића, а самим тим и њихово владарско име Стефан.²¹² Титулатура новог краља је рађена по узору на титулатуре царева Стефана Душана и Стефана Уроша, са нижом титулом и достојанством, као и областима којима је краљ Твртко стварно владао. Повезаност имена Стефан и вијенца којим се краљеви „вјенчавају“ на власт видљива је на терминолошкој и симболичкој основи преко грчке ријечи *στέφανος*, у значењу вјенчан, овјенчан.²¹³ Оно се повезује и са поштовањем и ширењем култа хришћанског првомученика, архиђакона Стефана које се код Срба јавља прилично рано.²¹⁴ Име је било јако раширено, како у владарским породицама тако и шире. Од времена великог жупана Стефана Немање везано је само за представнике на престолу, да би након уздизања на краљевски ранг, било везано и за нову титулу.²¹⁵ У разним временима оно је представљало и народно име владара, па је потребно да се направи дистинкција између те двије ствари. Оно што је занимљиво је да је у династији Немањића био само један Стефан²¹⁶, ктитор манастира Морача, иначе Вуканов син.²¹⁷ За име

²¹⁰ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 26.

²¹¹ P. Anđelić, *Kraljevski grad Bobovac*, 113–116.

²¹² С. Ђирковић, *Сугуби венац*, 111.

²¹³ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 25. Иста, *Владарске инсигније*, 112.

²¹⁴ Архиђакон Стефан је био заштитник града Скадра, престонице српских владара у Зети. С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 25.

²¹⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 40.

²¹⁶ У народу ово име је било Степан, Стјепан или Стипан. У епској и народној традицији оно је било увијек тако изговарано и записивано, као и у многим званичним документима. С друге стране, варијанта Стефан је

Стефана Дечанског постоје одређене сумње да ли се он прије ступања у ранг младог краља тако звао.²¹⁸ За разлику од Немањића, у Босни је оно било много чешће заступљено. Ако кренемо од помена кнеза Стефана, кога је краљ Константин Бодин поставио у Босну, затим Стефана који је владао после бана Кулина, долазимо до поменутог Матеја Стефана (Стјепана), за кога се мисли да је сам бан Нинослав. Ако је то тачно, онда је босански велики бан имао два владарска, титуларна имена, по два велика хришћанска светитеља, што би био јединствен случај у нашој историји. Бан Нинослав је онда одбацио своје народно име у званичној кореспонденцији и узео имена једног јеванђелисте и хришћанског првомученика. С друге стране, бан Пријезда је имао сина по имену Стефан,²¹⁹ који га је наслиједио на босанском престолу. Затим његов син, бан Стефан II, такође је ово име имао као народно.²²⁰ После проглашења за краљевину, ово име ће као народно да носе синови краља Остоје и Томаша.

Ипак, од времена краља Твртка оно постаје титуларно име владара, које се додавало испред његовог народног имена, након што је бан био вјенчан благодарованим вијенцем...као Стефан краљу...²²¹ Колико је ово име представљало Твртков нови ранг и колико га је истицало као насљедника престола његових родитеља и прародитеља, види се по употреби овог имена у повељама, али и развоју култа Св. Стефана. У својој познатој повељи издатој у Бишћу 2. децембра 1382. године, којом укида трг соли у Драчевици, кога је иначе назвао по овом светитељу (данас Херцег Нови), краљ Твртко се моли Св. Стефану и обраћа му се као свом заштитнику и посреднику пред Богом.²²² Он сам је у повељи из 1387. године, после пуне инитулације, називан *Стефан краљ* чак 17 пута!²²³ Његов већ поменути златник на аверсу има легенду *MONETA AUREA REGI STEPHANI*.²²⁴ На

била везана за дипломатички материјал, како Немањића, тако и Котроманића. Због мијешања обје варијанте, одлучили смо се да узмемо једну, сходно ранијим рјешењима у нашој историографији (Ђоровић и Станојевић су користили Стеван, јер је тада била најзаступљенија). В. Ђоровић, *Хисторија Босне*.

²¹⁷ И. Руварац, *Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи*, Годишњица Николе Чупића X (1888), 1 – 9.

²¹⁸ Више о овоме питању, С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 44.

²¹⁹ Н. Исаиловић, *Повеља бана Пријезде I којом додељује жупу Земуник својој ћерки и зету, сину бана Стјепана III Бабонића*, ГПБ 5 (Бања Лука 2012), 9–25.

²²⁰ Већ смо објаснили да је народни облик било Стјепан, али смо ми узели варијанту Стефан.

²²¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I* – 1, 76.

²²² Исто, 77.

²²³ Исто, 78.

²²⁴ Овај једини сачувани златник у нашој средњовјековној историји, вјероватно је кован за крунидбену церемонију краља Твртка. Пронађен је код тврђаве Милешевац, близу манастира Милешева, гдје је

краљевским печатима и новцу оно је такође било у првом плану. На малом печату краља Твртка, на већ поменутој повељи (вјероватно коришћен и 1387. године), стоји натпис : + *S(IGULLUM) SECRETVM STEPHANI : REGIS*.²²⁵ Михаило Динић је поводом тога записао да га „Бог не поставља само за краља, већ у исто вријеме и за Стефана“.²²⁶ Ово име су у свим исправама користили Тврткови насљедници, са изузецима Твртка II, који се на већини повеља и печата наводи без овог владарског имена.²²⁷ Праву разлику између владарског и народног имена прави краљ Стефан Томашевић, који се у четири повеље Дубровчанима наводи као „Мн гдн Стефан Степанъ Томашевик“, а у једној од њих се и потписује тако.²²⁸ Дакле, овдје видимо јасно прављење разлике између његовог имена, у домаћој варијанти (као Степан) и владарског (Штефан). Употреба овог имена је била позната и Енеји Силвију који је поменуо краља Босне као *Bosne rex gentis Dispotus Stephanus nomine (sic enim reges suos appellare consuevere)*.²²⁹

На крају овог поглавља можемо да констатујемо да су банови углавном користили своје народно име и тако су били препознавани у страним земљама. Случај великог бана Матеја Нинослава говори у прилог развоја концепта општеприхваћеног хришћанског имена које је он користио. Још чуднији је случај Матеја Стефана, јер ако је то исти Нинослав, онда је босански бан користио имена двојице светитеља, али је могуће да је у питању други владар. Због неријешених унутрашњих питања односно због припајања нових области под своју власт, бан Стефан II је у једној од својих првих домаћих повеља користио име Св. Гргур испред свог народног. Овај концепт је временом коригован, па је у интитулацији било јасно раздвојено име свеца заштитника Босне и владарево име. Бан Твртко и његов отац кнез Владислав су се домаћим дестинатарима исто овако обраћали, а страним само својим народним именом. Уздизањем на ранг краљевства својих прародитеља из династије Немањића, Твртко је испред свог имена додао владарско име

крунисање и обављено. Прво је приписиван краљу Стефану Томашевићу, али је Михаило Динић на основу једног помена у дубровачком архиву, закључио да је он припада Стефану Твртку. Уп. М. Динић, *О босанском златнику*, 88.

²²⁵ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 19.

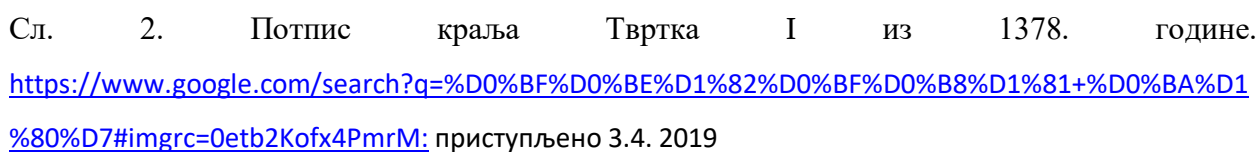
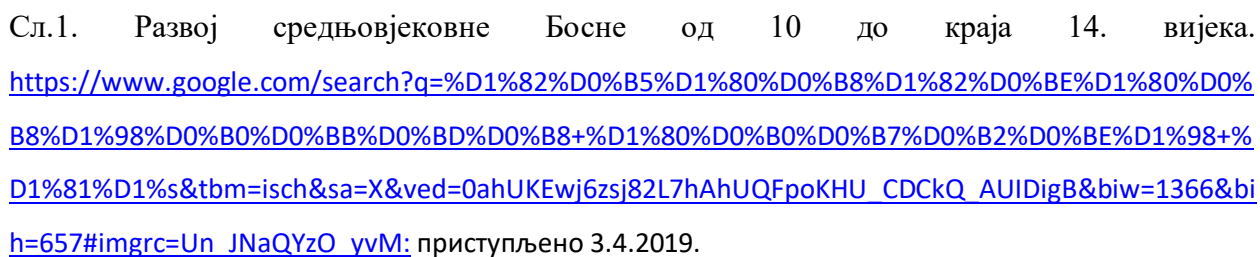
²²⁶ М. Динић, *О босанском златнику*, 45; С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 289.

²²⁷ Само у двије своје повеље Твртко користи име Стефан. Уп. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 505, 506.

²²⁸ Ријеч је о повељама издатим у новембру 1461. године. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 162.

²²⁹ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 290.

Стефан. Тај концепт су користили сви његови наслѣдници на трону, са изузетком Твртка II, који је чешће користио своје народно име. Јасну разлику је направио посљедњи краљ Стефан Томашевић, који се у документима наводио као Штефан Степан Томашевић.

II ИНСИГНИОЛОШКА АНАЛИЗА

ВЛАДАРСКЕ ИНСИГНИЈЕ И СИМБОЛИКА ВЛАСТИ

Питање инсигнија као једно од најважнијих за владарску идеологију у средњем вијеку намеће нам потребу да се у овом поглављу позабавимо њиховим описом. Сама идеја власти и њено исходиште, које смо теоријски обрадили, представљана је кроз своје семантичке знаке и симболику, као што је случај и данас. Комуницирање са народом, али и другим владарима и великашима у хришћанској васељени било је праћено кроз употребу инсигнија, а оне су своје мјесто нашле на многим материјалним остацима.

Основу инсигнија у Европи чине инсигније царева позног Римског царства, које су касније христијанизоване.²³⁰ Сваки народ је у њихово значење уградио и своја схватања, тако да свака инсигнија има широк распон значења. У сфери симболике, оне се вежу за библијске узор, које можемо да окарактеришемо општеприхваћеним, или за своје личне култове и узор, који су својим угледом били везивни фактор у једном народу.

Неке од њих биле су толико поштоване тако да су симболизовале „отјелотворење“ саме државе, у одсуству владара.²³¹ Иако су најчешће биле коришћене у посебним приликама, у вријеме крунисања владара или на неким важнијим церемонијама, њихово распознавање и „обитавање“ у јавној сфери било је заступљено на печатима, новцу, грбовима, зидовима дворова или неких других јавних установа, на фрескама у црквама итд. Тако су ови предмети служили као нека врста медијума, преко којег је обичан народ могао да препознаје свог господара, а нама данас дају вриједне податке о улози и симболици ових инсигнија. Такође, њихова распрострањеност нам помаже да сагледамо обим и ширину прихватања одређеног владара, али то не мора да буде нужно, због самог карактера извора о којима причамо. Важно је напоменути да и повеља, као и разни наративни извори, садрже податке о инсигнијама власти, њиховом значењу и подјели, али

---

²³⁰ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 122.

²³¹ Исто, 123.

за нашу тему оне у овим изворима нису много заступљене. На посљедњем мјесту треба споменути и мраморје (стећке) које садржи приказе витешке опреме и оружја, а они потврђују постојање ритерске културе у средњовјековној Босни, што је такође утицало на развој владарске симболике.

Приликом описивања инсигнија користићемо се и подјелом коју је направила Смиља Марјановић Душанић, која их је сврстала у три групе: прву чине најважније инсигније – престо, круна и скиптар; другу групу чине ратничке инсигније: мач, копље, шлем, штит, коњ и застава; у трећу групу убројаћемо остале инсигније: плашт, орб или шар, као и теп.²³² Сматрамо да оваква подјела одговара приказима инсигнија код Котроманића, уз мале измјене које смо већ навели. У даљем току излагања биће објашњена свака инсигнија појединачно – од њеног основног значења у систему инсигниологије, преко начина њеног приказивања на материјалним остацима, а онда и њене симболике у датом контексту.

Престо је један од најзначајнијих симбола власти у скоро свим традицијама и епохама. Он је најчешће био везан за судску функцију владара, која је у овом периоду била нарочито изражена.²³³ Као стварни објекат, материјални симбол власти, био је представљан и у метафоричком смислу, као персонификација саме државе.²³⁴ У нашим старим споменицима се помиње у два облика: *стољ* и *престољ*.²³⁵ Тако је у повељи цара Стефана Душана (1331 – 1355) манастиру Леснову из 1350. године *престољ* краљевства и *земље српске* тај о којег се прекршилац владарских наредби може огријешити.²³⁶ Ова инсигнија је као израз највише монархијске власти била и симбол легитимности изабраног владара као потомка његових родитеља и прародитеља.²³⁷ У том маниру, краљ Твртко I приликом свог крунисања у манастиру Милешева наглашава да је њега *Господ Бог сподобио престола прародитеља његових, госпoде српске, коју су у Земаљском царству царствовали, па се преселили на Небеско* (сподобльшѣ ме наслѣдовати престољ моих прародителъ госпoде срѣпске).²³⁸ Затим, краљ Твртко наводи како је ишао да укријепи (ѡкрѣпити) престо

²³² С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 100.

²³³ С. Марјановић – Душанић, *Владарске инсигније*, 24.

²³⁴ Исто, 25.

²³⁵ Исто.

²³⁶ Исто.

²³⁷ Исто, 26.

²³⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

прародитеља својих, и тамо био вјенчан за краља Срба, Босне итд.²³⁹ Управо је престо прародитеља, из чијег је рода био и краљ Твртко, представљао основу његовог легитимитета и новог, краљевског ранга. Исте ријечи налазе се и у повељи краља Стефана Остоје Дубровчанима из 1399. године,²⁴⁰ али су оне, за разлику оних његовог славног претка, који је идеју спровео у дјело, биле одраз појачавања легитимитета власти, а можда и једноставно механичко преузимање раније формуле.

О изгледу босанског престола основне приказе нам нуди новац банова Стефана II и Твртка I на којима се види један прост престо без наслона, на којем је приказан владар који сједи и у руци држи скиптар или мач.²⁴¹ Од времена проглашења Краљевине, приказ престола постаје другачији. На аверсној страни великих, двостраних печата краљева Твртка, Дабише и Остоје престо је сложенији и грандиознији, са наслоном и украсима.²⁴² Урађен у форми архитектонског готичког балдахина, са циборијем и олтаром, престо показује све тадашње савремене трендове у златарској и дрворезбарској умјетности.²⁴³ Слична представа налази се и на печатима енглеског краља Едварда III (1340–1372), док грб Универзитета у Хајделбергу има исти печатни облик и симболе.²⁴⁴

Престо је урађен из четири основна елемента: сједишта и три архитектонска балдахина, који су представљени у двије етаже. Подијум је урађен у лучној форми, а наслон иза владара се завршава са три полукружне основе. Изнад је средишњи балдахин који изгледа као грађевина – доњи дио је састављен из романичких лукова, а горњи, који личи на торањ, на врху садржи по три бифоре.²⁴⁵ Са бочних страна се налазе такође баладахи, који су подијељени у двије етаже и на врху се завршавају у форми торњева. Ови стубови балдахина и торњева већ сами по себи имају и декоративну и украсну функцију, али поред њих назире се трагови тордирања, при изради стубова, затим многе украсне звјездице, разни геометријски облици, те цвјетни мотиви.²⁴⁶

---

²³⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 77.

²⁴⁰ Исто, 421.

²⁴¹ С. Димитријевић, *Каталог новца*, 425.

²⁴² Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 23, 37.

²⁴³ Ibid., 24.

²⁴⁴ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 26.

²⁴⁵ Ibid., 27.

²⁴⁶ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 27.

За нас су јако занимљиве и тзв. судијске или судачке столице које се могу посматрати као нека врсте престола. Најпознатије су она из Буковице код Коњица, као и столица која је припадала породици Храбрен–Милорадовићи.²⁴⁷ Прва је урађена у једноставној форми, са наслоном за леђа, на којем се налази симбол дрвета живота, а изнад њега двије женске фигуре, од којих једна носи љиљанову круну.²⁴⁸ Друга има сличан облик, али се на њој налази само натпис.²⁴⁹

Круна се у нашим старим изворима спомиње као вијенац (вѣнѣц), круна (кроуна) или у латинском облику *sacra corona* (света круна).²⁵⁰ По њиховим називима видимо разне утицаје, посебно са латинског запада, који нису били само у сфери терминологије, већ и суштинског поимања инсигније. Ријеч *вијенац* је имала много шире значење у нашим старим споменицима и често није представљена само као обична инсигнија. Најприје је симболизовала *вијенац мучеништва Христовог* и тако је повезиван са самим Сином Божијим, а у повељама је означавала знак краљевског достојанства.²⁵¹ Дакле, круна је била знак божанског поријекла инсигније, коју су најчешће анђели даривали самом владару. Због тога су најчешће представљани на фрескама, надгробним споменицима, новцу итд. У неким земљама, круна је била симбол легитимитета власти, оног ко је носи или цијеле његове династије. Можда најпознатији примјер даје Угарска, у којој је Круна Св. Стефана, њиховог првог краља, била поштована као највиша инсигнија и као највећи легитимитет власти.²⁵² У Рашкој је крунисање Стефана Немањића за краља оставило утисак на потомке, па је он најчешће био везан за тај догађај и од насљедника називан као Првовјенчани.²⁵³ О круни Стефана Првовјенчаног, али и о знацима достојанства великих жупана, већ је писано у науци.²⁵⁴ Постојање великожупанског вијенца и других симбола власти наводе нас на закључак да су и босански банови имали сличан симбол, иако у

²⁴⁷ Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 101; Š. Bešliagić, *Kamene stolice*, 115.

²⁴⁸ Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 107.

²⁴⁹ Š. Bešliagić, *Kamene stolice*, 117.

²⁵⁰ Остали називи *стема*, *степсаније*, *дијадима* су коришћени у средњовјековној Србији, и помињу се како у дипломатичкој грађи, тако и у наративним изворима. В. С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 125. Овдје смо издвојили само термине који се односе на нашу тему. У Босни је био у употреби и назив *почтена круна босанска*. В. С. Тирковић, *Историја*, 155.

²⁵¹ С. Марјановић Душанић, *Владарска симболика*, 114.

²⁵² L. Kontler, *History of Hungary*, 56; J. Bak, *Coronations*, 111; I. Cocsis, *Holy Crown*, 25.

²⁵³ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 44.

²⁵⁴ О датуму крунисања Стефана Немањића за краља, в. С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 47, Иста, *Владарска инсигније*, 111–113.

изворима то није посвједочено. Нејасне представе на новцу бана Стефана II не откривају много.²⁵⁵ Од времена краљевине, визуелне представе и помени овог симбола постају чешћи. У тренутку уздизања на виши ранг, Твртко је вјенчан *сугубим* (двоструким, сѣгъ киѣ) вијенцем родитеља и прародитеља.²⁵⁶ Један је означавао Босну, владаније од прва, а други вијенац прародитеља (Немањића) који су на земаљском царству царствовали и преселили се на небеско. Иако круна вјероватно није била састављена из два дијела, она овдје има симболичко значење. Да би се потпуно објаснило ово значење, потребно је појаснити све појмове уз које се наводи вијенац. Овај термин је у српској историји могао да означава српски народ у цјелини или српску краљевину (царевину), али и владарев положај лично.²⁵⁷ У старим споменицима срећемо концепте као *свети* или *богомдаровани* вијенац, или сложени, *сугуби* вијенац.²⁵⁸ Значење првог се најчешће односило на духовну симболику, односно, повезаност са небеским вијенцем. Композитна, сложена круна, која се јавља у повељама краља Милутина и цара Душана, њен је одраз.²⁵⁹ У аренги повеље за манастир Архилевицу, 1349. године, налази се помен обнове *првог царског вијенца српске и поморске земље*, при чему *први* вијенац подразумева и онај *други*.²⁶⁰ Твртков *сугуби* (двоструки) вијенац је имао своје утемељење у Св. Писму, тачније у Макавејским књигама²⁶¹, као сложена круна, у географском смислу.

О изгледу круне свједоче нам многи налази, од сфрагистичког и нумизматичког материјала, преко остатака скулптуре. Фрагменти декоративне пластике у Бобовцу, уломци изнад лунете горње дворске капије, дијелови капитела доње палате и готичке бифоре, приказују симбол љиљана и љиљанове круне.²⁶²

Као што се примјећује, и на грбу Котроманића од времена краља Стефана Твртка, она је припадала типу отворене, љиљанове круне.²⁶³ Из доњег дијела дијадиме извиру тролисни љиљани који су на печатима представљени фронтално.²⁶⁴ На грбовима она

²⁵⁵ С. Димитријевић, *Каталог новца*, 233.

²⁵⁶ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

²⁵⁷ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 111.

²⁵⁸ Исто, 25.

²⁵⁹ Исто.

²⁶⁰ Исто, 26.

²⁶¹ Исто, 27.

²⁶² Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 126.

²⁶³ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 106.

²⁶⁴ Ibid., 126.

симболизује владарско достојанство, а на великим двостраним печатима од Твртка до Остоје приказана је као једна од главних инсигнија.²⁶⁵ Најистакнутије мјесто круна ће да добије од друге владе краља Стефана Остоје.²⁶⁶ Као апстрактни појам власти, она ће да заузме централни дио штита, а сљедећа двојица владара на престолу ће испод ње да додају само иницијале свога имена, Т и ST.²⁶⁷ Круна ће да буде централни дио штита поново у вријеме краља Стефана Томашевића.²⁶⁸

Њено божанско исходиште приказано је на већ поменутој гробној плочи краља Твртка II, на коме се види како анђели стављају круну на главу владару.²⁶⁹ Ова идеја је већ описана у тексту, а овдје је добила и потврду у визуелном смислу. Она је била широко распрострањена у Европи, што потврђују владарски гробови.

Сваки владар је вјероватно посједовао више круна, а једна је представљала „најдрагоцјенију инсигнију“, која се обично чувала на једном мјесту.²⁷⁰ Тако извори наводе да се „босанска круна чува у Бобовцу“, слично примјеру Угарске, гдје се круна Св. Стефана налазила у Секешфехервару (Вишеграду).²⁷¹

Скиптар или **жезло**, које се у нашим старим споменицима називају стапљ или жецљ, првобитно је била инсигнија римских конзула.²⁷² Додавањем крста на врху, ова инсигнија је христјанизована, означавајући да власт монарха потиче директно од Христа. Ово је још једна у низу инсигнија која на симболичкој равни представља однос небеско–земаљско, односно, онострано–овострано. Колико је скиптар био битан симбол власти, свједочи и чињеница да је он замјењивао владара у одсуству.²⁷³ У нашим старим текстовима се наводи да монарх има власт *управљајући скиптром*, коју он, исто тако, може да пренесе на ниже мјесто у хијерархији.²⁷⁴ Као што смо већ истакли, на врху штапа

---

²⁶⁵ На средњим печатима краљева Твртка, Дабише и Остоје представљен је грб Котроманића који садржи круну. Већ раније, на златнику краља Твртка, реверсна страна има исти грб са круном. Новац краљева Твртка II и Стефана Томаша ће да садржи круне. Cf. P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 123.

²⁶⁶ О владавини Стефана Остоје и концепту круну више ријечи ће бити у поглављу *Круна и Босна*.

²⁶⁷ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 233.

²⁶⁸ Више у поглављу *О грбу Котроманића*.

²⁶⁹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 233;

²⁷⁰ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 112.

²⁷¹ С. Ћирковић, *Историја*, 414.

²⁷² С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 28.

²⁷³ Исто.

²⁷⁴ Исто, 29.

налазио се крст, што је сачувано у нашим старим споменицима.²⁷⁵ На новцу банова Стефана II и Твртка I приказан је владар који сједи на престолу и држи скиптар у десној руци, који симболизује божанску власт.²⁷⁶ Сличне представе се налазе и на осталом новцу српских владара, представљајући основни симбол божанског избора владара. Од времена краља Стефана Милутина, на врху штапа своје мјесто је нашао љиљан, умјесто крста.²⁷⁷ О проблему љиљана (крина) више ћемо расправљати у наредном поглављу, али је овдје ријеч више о његовом појављивању на скиптру. Љиљан је као неодвојиви дио скиптра почео да се употребљава у вријеме крсташких ратова, када га је француски краљ Луј IX Свети истакнуо на свом скиптру, репрезентујући Божију милост насупрот снази оружја.²⁷⁸ За нас је битно да се љиљан, као саставни дио скиптра, налази на већ споменутом двостраном печату краља Стефана Твртка I, уз престо, круну, орб и плашт. Он је представљао симбол Божије милости која се излила на новог краља, потомка и легитимног насљедника светородне лозе Немањића. Исте симболе користили су и краљеви Стефан Дабиша и Стефан Остоја, који су имали своје велике двостране печате.²⁷⁹

Од инсигнија које смо сврстали у другу групу издвајају се орб (шар, глобус или јабука), плашт и теп. **Орб** је такође јако чест симбол владара, али се не појављује толико много као претходно објашењене инсигније, па смо га због тога сврстали у другу групу. Приказивао се у облику кугле, са крстом на врху, симболизујући тако Христову власт над свијетом. У разним облицима се користио још од антике, али је у средњем вијеку коначно добио потпуно значење. На печатима и новцу средњовјековних владара, приказан је у лијевој владаревој руци, док је у десној био скиптар.²⁸⁰ Ова инсигнија се појављује на новцу бана Стефана II, као и бана Твртка, симболизујући извор моћи двојице владара. Такође, она је приказана на поменутих двостраним печатима, приказана у руци тројице владара (Твртка, Дабише и Остоје).²⁸¹

---

²⁷⁵ С. Димитријевић, *Каталог новца*, 470, 471.

²⁷⁶ Исто, 113.

²⁷⁷ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 29.

²⁷⁸ Исто, 30.

²⁷⁹ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 33, 41.

²⁸⁰ Ibid., 105.

²⁸¹ Ibid., 107.

На истим печатима, владареву инсигнију представља и **плашт**.²⁸² Његове основне контуре распознају се, али нису довољне за детаљнији опис, нити за дубљу анализу његовог значења. Плашт је широк, без прореза за руке, са фибулом за копчање испод врата.²⁸³ Владар га држи пребаченог преко рамена, а својом дужином наткриљује кољена. Око врата се примјећује нека врста везене крагне, са украсима који су слабо видљиви.²⁸⁴ Поред приказа на печатима, један од главних извора за изглед краљевског плашта је његов остатак који је пронађен у гробу краља Твртка, у Милима.²⁸⁵ Плашт је био израђен од свиле, са украсима од броката, од којих је сачињен Твртков грб, са свим дијеловима пуног грба. По материјалу од кога је израђен и сашивен, најсличнији је плашту кнеза Лазара.²⁸⁶

Теп је инсигнија која није потврђена у материјалним или писаним изворима, али постојање титуле тепчија у свим нашим средњовјековним областима свједочи о њеном постојању.²⁸⁷ Већ у исправама бана Матеја Нинослава међу свједоцима се помиње тепчија Радоња, а један од најмоћнијих властелина у Босни на крају XIV вијека и припадник русашке господе био је тепчија Батало Шантић, који је имао посједе у централној Босни.²⁸⁸ Његови насљедници су били познати као Тепчићи, што говори о великом угледу коју је ова титула имала у Босни.

За крај смо оставили ратничке инсигније, које представљају и симболизују владареву ратничку функцију, као једну од битних *врлина* (*virtutes*) које је морао да посједује.²⁸⁹ Једне од основних врлина, које симболизују ратничке инсигније, биле су храброст и непобједивост, што су требали да посједују и римски цареви.²⁹⁰ У средњем вијеку тај идеал је повезан са личностима из Старог завјета, па су тако чинили потпуну слику владара. Иако немамо много података о старозавјетним узорима које су слиједили други европски владари тог времена, у првом реду Исуса Навина, ипак представе коњаника на

---

²⁸² Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 106.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Е. О. Филиповић, *Bosansko kraljevstvo*, 115.

²⁸⁶ Ibid.

²⁸⁷ С. Марјановић Душанић, *Владарска симболика*, 32.

²⁸⁸ С. Ћирковић, *Историја*, 213. Исти, *Русашка господа*, 144.

²⁸⁹ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 35, 113; Иста, *Владарска идеологија Немањића*, 115. Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 133, М. Одак, *Иконографија на новцу*, 123, 171.

²⁹⁰ М. Одак, *Иконографија на новцу*, 125.

печатима како банова тако и краљева, те појава ратничких инсигнија и на њима и на новцу, говори у прилог развијености овог идеала и у средњовјековној Босни.

Још од времена бана Матеја Нинослава витешки и ратнички симболи су се налазили на печатима босанских банова, што се повезује са утицајем крсташких ратова и ритерске културе са запада. Период владавине бана Стефана II и краља/цара Стефана Душана обиљежио је већу присутност и увођење хералдичких обичаја, витешких игара и самог ритерског идеала у наше области.²⁹¹ Свједочанства на печатима и новцу потврђују ову тезу, али истичу и једну од основних функција владара – спремност на одбрану своје области и народа, иако његова ратничка функција није оправдана само ритерском културом, већ дубљом теолошком позадином, у коме је оружје владару даровао сам Бог за већ споменуто искорјењивање зла и чување мира.

Поред печата и новца, за нашу тему је значајна представа владара на гробу краља Твртка II Твртковића, која се налази у Милима.²⁹² Вриједне представе чувају и прикази на стећцима, на којима су урезане представе штитова и мачева, те остале ратничке опреме. Такође, на њима се налазе и представе коњаника, пјешака са оружјем, као и витешких турнира који нашу причу обогаћују. Иако за ратничку опрему босанских владара немамо података у наративним изворима, код архиепископа Данила II се налази опис и функција ратничке опреме.²⁹³ Описујући како је краљ Драгутин након абдикације у Дежеву, поред осталог, брату Милутину предао *коња свог и оружје своје, које ... на тијелу свом носаше*.²⁹⁴ Инсигније су биле везане за владара на престолу, а колико су биле значајне, говори и сам податак да је краљ Драгутин пао са коња и није био способан да предводи војску. Једна од основних владаревих функција је тиме била угрожена, па је краљ власт предао свом млађем брату Милутину.

Мач, као једна од најзначајних ратничких инсигнија власти, такође има своје узор у античким и библијским представама. У Риму је представљао главно оружје царева, чију су

---

²⁹¹ М. Алексић, *Српски витешки код*, 232.

²⁹² Д. Поповић, *Српски владарски гроб*, 221; Р. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 44; За сличне појаве у Енглеској: J. F. Burden, *Rituals of Royalty: Prescriptions, Politics and Practice in England. Coronations and Royal Funeral Rituals c. 1327 to c. 1485*, University of York, 1999.

²⁹³ Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, 84..

²⁹⁴ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 33; Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, 86.

симболику слиједили и владари у средњем вијеку.²⁹⁵ С друге стране, у Новом завјету Христос је описан како „не долази у миру, већ са мачем, да раздвоји истину од лажи“.²⁹⁶ Симболика херувима кога је Господ поставио испред раја да га чува са огњеним мачем у руци честа је представа на овом оружју средњовјековних ратника.

Ова инсигнија је најчешће била заступљена на новцу који је био најмасовнији, а самим тим и најпогоднији медијум за преношење владарских порука и идеја.²⁹⁷ Сам положај мача на предмету, начин на који га владар држи, симболизује природу и динамику његове владавине. Прву емисију динара са представом мача у српској историји ковао је краљ Стефан Драгутин.²⁹⁸ Приказ владара како сједи на престолу држећи у једној руци скиптар, а другом мач пребачен преко кољена, допуњен је аверсном сликом Исуса Христа.²⁹⁹ Слична представа се налази и на бугарском новцу, на коме је представљен Св. Димитрије са мачем преко кољена.³⁰⁰ Ова паралела не треба да буде искључена, због великог угледа који је овај светац имао у српском народу и српској средњовјековној држави.³⁰¹

Слична представа владара са мачем налази се и на новцу банова Стефана II и Твртка I. Двије форме истицања доминирају: на првој владар стоји, држећи мач у лијевој, а скиптар у десној руци, док је на другој приказан како сједи на престолу са мачем преко кољена.³⁰² Симболика уздигнутог мача је крила поруку природе њихове владавине, а она је била у одбрани и ширењу њиховог *владанија*. У периоду краљевине она није заступљена, јер Тврткови насљедници нису ковали новац све до Твртка II.³⁰³ Ипак, на надгробној плочи поменутог владара, која је богата представама инсигнија и хералдичких симбола, краљ је представљан у пуној ратничкој опреми, са мачем у лијевој, а орбом у десној руци.³⁰⁴ На основу ових података можемо да закључимо да је мач био једна од најважнијих инсигнија владара из куће Котроманића.

²⁹⁵ М. Одак, *Политичка идеологија*, 233.

²⁹⁶ Мат, 2, 14.

²⁹⁷ М. Одак, *Иконографија на новцу*, 236.

²⁹⁸ М. Одак, *Иконографија на новцу*, 239; С. Марајановић – Душанић, *Владарске инсигније*, 112.

²⁹⁹ Исто, 240.

³⁰⁰ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 68.

³⁰¹ Исто, 88.

³⁰² С. Димитријевић, *Каталог новца*, 413.

³⁰³ С. Ћирковић, *Историја*, 230.

³⁰⁴ Д. Поповић, *Српски владарски гроб*, 56.

Копље се као „свето“, такође доводило у везу са Христом.³⁰⁵ У западној Европи оно је имало двоструку функцију: државну и свештену.³⁰⁶ Узор за његово поштовање налазили су се у старој римској симболици као и у старозавјетним текстовима.³⁰⁷ У раном средњем вијеку је била једна од најважнијих ратничких инсигнија германских владара, а спомиње се као значајан симбол владарског достојанства угарских краљева.³⁰⁸ Стари српски писци га спомињу као једну од најважнијих инсигнија српских владара, а у Босни се налази на представама печата.³⁰⁹ Коњаничке представе на печатима осликавају владара на коњу који у руци држи копље на чијем врху се налази застава.³¹⁰ Једина је разлика у томе што банови копље држе на средини, а краљеви на крају штапа.

Остале ратничке инсигније неће бити детаљно представљене, јер сама њихова појава то не изискује. Овдје су описане само оне најважније, са најизраженијом симболиком која је повезивана са небеским узорима.

Шљем (кацига) је био обиљежје турнирског типа, са јастучетом и перјаницом на врху.³¹¹ Пошто је представљао и херладички симбол, детаљније ћемо га описати у наредном поглављу. **Оклоп** коњаника (владара) приказан је као пуни оклоп, на коме се распознаје штитник за прса, панцир, појас за ношење мача, ципеле и мамуза.³¹² Слична представа оклопа херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића у његовом *Мисалу*³¹³ са оним краља Твртка II потврђује да је овакав тип оклопа био *идеал* владара и властеле у Босни, што не искључује могућност да су стварно посједовали такве примјерке.³¹⁴ **Застава** је скоро неизоставни дио ратничких инсигнија, и најчешће се носила на копљу. Владари су имали

---

³⁰⁵ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 124.

³⁰⁶ Исто.

³⁰⁷ У Риму је представљало *stabilium imperii Romani*, а у Старом завјету *arbor vitae*. Уп. С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 124.

³⁰⁸ Исто.

³⁰⁹ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 44.

³¹⁰ Такву представу садржи печат великог бана Матеја Нинослава, али је она јако нејасна. Много боље су слике на печатима банова Стефана II и Твртка I, те представе на печатима краљева, од Твртка до Остоје. Такође, средњи печат краља Стефана Остоје приказује копље. Cf. Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 56.

³¹¹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 63.

³¹² Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 112.

³¹³ Ј. Мргич, *Доњи Краји*, 212.

³¹⁴ Занимљива је епизода херцега Хрвоја, који се задужио код своје супруге Јелене да би купио најбољу опрему за витешки турнир у Будиму 1412. године, учвршћује ту тезу. Cf. Е. О. Filipović, *Viteške svečanosti*, 113.

издужене заставе, са представом крста или грба на њој.³¹⁵ Херцешке заставе Косача су биле скоро правоугаоног облика, са коцкастим прорезима на крају. У средини су такође имали представу крста.³¹⁶ **Коњ** је представљан у трку, са плаштом који му је сезао скоро до кољена, а на њему су се налазиле представе крста или грба, исто као и на заставама.³¹⁷

---

³¹⁵ P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 112.

³¹⁶ Ibid.

³¹⁷ Ibid., 113.

Сл. 3. Печат великога бана Матеја Нинослава.

https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82+%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B0+%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjzvJ6o2b7hAhXSxaYKHXXIDVAQ_AUIDigB&biw=1366&bih=657#imgsrc=-ZugDZTM2_sXoM: приступљено 3.4.2019.

Pečat bana Tvrtka

Сл.4.Печат бана Твртка I Котроманића:

<https://www.google.com/search?q=печат+бана+твртка&source=Inms&tbm=isch&sa=X&ved=приступљено 3.3.2019.>

Сл.5. Велики двострани печати краља Стефана Твртка I и Стафана Остоје.
https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%87%D0%B0%D1%82+%D0%B1%D0%B0%D0%BD%D0%B0+%D1%82%D0%B2%D1%80%D1%82%D0%BA%D0%B0&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjymuiq2b7hAhUxcQBHcUCBnYQ_AUIDigB&biw=1366&bih=657#imgdii=IPgzwtcBKMhFsM:&imgsrc=8ZP235HyWnbNyM; приступљено 3.4.2019.

Сл. 6. Новац у Босни: Златник краља Твртка I Котроманића.

<https://www.google.com/search?q=златник+краља+твртка>, приступљено 7.4.2019.

Сл.7. Новац у Босни: Динар краља Твртка II са његовим грбом и представом Св. Григорија Назијанзина, <https://www.google.com/search?biw=1366&bih=608&tbm=isch&s>, приступљено 7.4.2019.

О ГРБУ КОТРОМАНИЋА

Грб представља један од основних хералдичких елемената визуелне и конвенционалне репрезентације њеног носиоца, да ли личности или институције.³¹⁸ У почетку га је сачињавао само штит, а касније и кацига, челенка, плашт и споредни дијелови грба (држачи грба, мото, поклич, знаци владарског достојанства и реда).³¹⁹ Тако можемо да кажемо да је грб био међународна дипломатска конвенција, знак распознавања одређене личности или града (институције).³²⁰

Хераладика и „култура“ грбова била је тијесно скопчана са витешким идеалом и начином живота који се ширио Европом, посебно од времена крсташких ратова.³²¹ У нашим средњовјековним земљама овај развој је текао упоредо, али је употреба постала општеприхваћена нарочито од XIV вијека, посебно од периода владавине краља Стефана Душана и бана Стефана II Котроманића.³²² Стари печати, нумизматичка грађа, старе рукописне књиге, примјери одјеће, ратне опреме, као и остаци скулптура, уводе нас у свијет личних грбова владара и цијелих области којима су владали. Грбови су сачувани у формама симболичких представа, затим само преко представа штитова или шљемова са челенкама, па све до потпуних грбова.³²³ У зависности од предмета на ком су се налазили, представљани су у потпуности или само у дијеловима.³²⁴

Једна од првих симболичних слика сачувана је на печатима бана Матеја Нинослава. На првом печату налази се представа орла раширених крила који полијеће са стијене.³²⁵ Иако јако непоуздана за анализу, појава орла који шири крила није јединствена у средњовјековној Босни. У Никољском јеванђељу из XIV вијека налази се насликан орао са раширеним крилима, који симболизује јеванђелисту Јована, али је прилично тешко

³¹⁸ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 60. *A dictionary of Heraldry*, 96, *The History and Meaning in Heraldry*, 33, *The Oxford Guide to Heraldry*, 55.

³¹⁹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 44, 45, *The Oxford Guide to Heraldry*, 50–70.

³²⁰ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 61.

³²¹ *The History and Meaning of Heraldry*, 54–62.

³²² Италијански витез Франческо де Саламоне је на свом гробу нарочито истакао витешки појас који му је даровао „краљ Рашке“ Стефан Милутин. М. Алексић, *Српски витешки код*, 28.

³²³ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 124.

³²⁴ Исто, 125.

³²⁵ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 9.

довести ове двије представе у везу.³²⁶ Намјера је да се покаже заступљеност овакве слике, јер ниједна не представља сигуран херладички симбол. Сигурнију херладичку представу садржи други печат бана Матеја Нинослава, на коме се оцртавају три симболичка нивоа. Најистакнутија је представа двојице коњаника у борбеном положају.³²⁷ Десни коњаник има штит који је подијељен траком, и у десној руци држи вјероватно мач. Лијеви коњаник има исти штит, док у руци држи копље на чијем се врху разазнаје застава.³²⁸ Оба коњаника на глави имају неку врсту капе, што би могло да представља и шљем, који је лоше одрађен. Изнад њих представљене су три куле које вејроватно симболизују град. Испод њих оцртана су три брежуљка а на средњем од њих се налази силуета коњаника.³²⁹ Оваква слика највјероватније одражава средњовјековни турнир, а за нас је овдје битна, прије свега, представа штита.³³⁰

Прву представу комплетног грба садржи печат Павла Шубића (1299 – 1302), са троугластим штитом на коме се налази раширено орловско крило, изнад штита са турнирском кацигом и плаштаницом која се на крају завија у гранчицу, затим челенком која је формирана од шест цвјетова, а око њих украс од двију гранчица.³³¹ Око печатне слике се налази натпис: *PAVLVS DA BREBERIO BANVS CROATORVM D(OMI)N(US) ET BOSNE*.³³²

Више података нуди нам нумизматички и сфрагистички материјал бана Стефана II Котроманића. На новцу бана Стефана налази се представа ратничког шљема, са чекрком и перјаницом у челенци.³³³ Оваква представа је била много честа на новцу у Европи, посебно у Влашкој и Угарској.³³⁴ У српским земљама се први пут јавља у вријеме краља Стефана Душана, а затим и на представама грбова кнеза Лазара (1371 – 1389) и породице Бранковића.³³⁵ Шљем на новцу Стефана Душана је исти као и код бана Стефана II, док је

³²⁶ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 126.

³²⁷ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 10.

³²⁸ Ibid., 10.

³²⁹ Ibid.

³³⁰ Ibid.

³³¹ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 13.

³³² Ibid., 13.

³³³ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 194, С. Димитријевић, *Каталог новца*, 251–253.

³³⁴ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 195.

³³⁵ Исто, 196.

на грбовима Лазаревића и Бранковића представљен са бивољим роговима.³³⁶ Сигурнију представу грба Босне нуде нам печати бана Стефана II на којима је приказан коњаник у трку, са ратничком опремом на себи.³³⁷ Коњаник у једној руци држи штит, подијељен траком, док у другој има копље са заставом на којој је урезан крст.³³⁸ На глави носи шлем (кацигу) са прорезом за очи, на чијем се врху налази челенка у виду букета цвијећа.³³⁹ Шлем садржи и плашт који пада на предно коњаниковог врата. На коњу се разабiru узенгије, узда са дизгином, седло, украшени колан и покривач на коме се налазе крстови.³⁴⁰ Исти печат, а самим тим и грб, користио је и бан Твртко, само са својим именом.³⁴¹

Уздизањем владара на виши ранг, грб је доживио модификације, као што је то био случај са владарским именом и титулом, инсигнијама и на крају крајева са самом владарском идеологијом. Реформа грба коју је спровео краљ Стефан Твртко није подразумијевала потпуно напуштање старог. У штит, који је подијељен траком, унијети су нови елементи, методом познатом у хералдици као дисимилација.³⁴² Нови грб је био подијељен траком у којој се налазила лоза са крстовима, а у слободном простору око траке налазило се шест љиљана (кринова), по три са обје стране.³⁴³ Оваква представа је постала класична и најпознатија слика средњовјековне Босне, која се касније нашла и у Илирским грбовницима.³⁴⁴ Њена заступљеност на златнику краља Твртка, затим на средњим и великим печатима краљева Твртка, Дабише и Остоје је издвајају као основни хералдички симбол. Кроз мотив љиљанове круне ће да живи све до краја средњовјековне босанске државе.

Мотив љиљана (крина) је један од најзаступљенијих и најпознатијих симбола у средњовјековној Европи, али је његово поријекло још увијек непознато.³⁴⁵ Извори за

---

³³⁶ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 196.

³³⁷ Сачувана су два печата: један средњи и још један велики, cf. Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 13–18.

³³⁸ Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 15.

³³⁹ Ibid., 16.

³⁴⁰ Ibid.

³⁴¹ Ibid., 18.

³⁴² Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 62.

³⁴³ Исто, 143; Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 97.

³⁴⁴ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 233; П. Палавестра, *Илирски грбовници*, 111; С. Рудић, *Властела илирског грбовника*, 55.

³⁴⁵ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 115; С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 29.

широку распрострањеност овог симбола налазе се у дјелима Старог и Новог завјета као и у култовима Пресвете Богородице.³⁴⁶ Његова заступљеност видљива је како на латинском западу, тако и на хришћанском истоку.³⁴⁷ Многи су истицали његову арапску провенијенцију, јер се налазио као симбол код Нуредина, али је он тамо могао да дође посредством крсташа.³⁴⁸ Управо је у крсташким покретима љиљан добио дубљи хришћански смисао, па је своје мјесто нашао и на инсигнијама владара.³⁴⁹ Временом ће постати заштитни знак и главни хералдички симбол француских краљева, као израз Божије милости која се излила на њих.³⁵⁰ Генерално је у западном хришћанству овај знак био везан за Пресвету Богородицу, за њену изабраност и чистоту.³⁵¹ Ширењем утицаја Анжујаца на остатак Европе, љиљан ће да нађе своје мјесто у амблемима многих владарских и великашких породица. На грбу краљева Карла Роберта и Лајоша Великог десна страна штита била је покривена златним љиљанима на плавој подлози, а на лијевој се налазио грб Угарске.

У Византији је овај симбол означавао Св. Трифуна, и био је познат као љиљан побједе.³⁵² Своје мјесто је нашао на новцима никејских царева, а посебно Теодора II Ласкариса (1254–1258) и Михаила VIII Палеолога (1258–1282).³⁵³ Након обнове Византијског царства 1261. године, љиљан је нашао своје мјесто на византијском новцу и то на истакнутом мјесту у средини, док су са двије стране насликани цареви Михаил и Константин Велики.³⁵⁴

У српским областима љиљан се јавља доста рано. Већ у Миросављевом јеванђељу је заступљен, али не као хералдички знак, већ само као хришћански симбол.³⁵⁵ Краљ Стефан Милутин га је ставио на свој скиптар, као што је већ раније споменуто.³⁵⁶ На одјећи

---

³⁴⁶ Посебно је истакнут у *Књигама о судијама*, *Књизи пророка Исаије*, *Јеванђељу по Матеју* и *Луки*; Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 116.

³⁴⁷ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 116.

³⁴⁸ Сам назив *фарансисија* у арапском језику је доказ да су га са собом донијели Франци, у крсташким ратовима; Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 116.

³⁴⁹ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 129.

³⁵⁰ Исто, 130.

³⁵¹ *A Dictionary of Heraldry*, 115.

³⁵² С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 130.

³⁵³ Исто.

³⁵⁴ Исто.

³⁵⁵ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 117.

³⁵⁶ Погледати претходно поглавље.

српских владара је био присутан, а посебно је истакнут на плаштевима Владислава II и Константина, представљеним на лози Немањића у манастиру Грачаница.³⁵⁷ Нарочито је занимљив которски новац цара Стефана Душана на коме је владар приказан са круном и скиптром са љиљаном на врху, а на реверсној страни је Св. Трифун.³⁵⁸ То је директна повезница са византијским представама, што град Котор издваја као могуће мјесто развоја овог симбола, повезаног са култом свеца заштитника.³⁵⁹ Мотив љиљана се нашао и на печату деспота Стефана који је био причвршћен на повељу манастиру Милешева.³⁶⁰

Након овог кратког излагања о заступљености љиљана (крина) у средњем вијеку, враћамо се на тему његове присутности у средњовјековној Босни. Главно питање које се поставља у науци је начин и процес преузимања овог симбола.³⁶¹ На основу свега написаног, може се рећи да су утицаји били многоструки: главни је свакако дошао из Рашке, гдје се Твртко крунисао за краља Срба и Босне као потомак династије Немањића. Утицај Угарске и династије Анжујаца на Србију као и на Босну не треба искључити и свакако да је он постојао.³⁶² Присутност љиљана на остацима скулптура, затим готичким грађевинама, посредно свједочи о заступљености овог симбола у Босни, па је преузимање било много лакше. На основу ове анализе видимо да је крст и даље остао заступљен на грбу као један од основних елемената, али је примат преузео љиљан. Иако не можемо поуздано да утврдимо шта је он тачно симболизовао, из опште приче закључујемо да је он био симбол изабраности, чистоте, побједе, милости и легитимитета, дакле, садржавао је све оне компоненте које је у својим исправама истицао Стефан Твртко након крунисања за краља Срба и Босне.

Поред љиљана (крина) и крста, хералдичку слику краља Твртка употпуњавале су представе лава и двоглавог орла.³⁶³ Ова два симбола чине пандан један другом у свијету

---

³⁵⁷ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 118.

³⁵⁸ С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније*, 130.

³⁵⁹ Исто. О хералдичким рјешењима которске породице Бућа који су били на дворовима цара Душана, као и краља Твртка, L. Kampe, *Prilozi za proučavanje heraldike roda Buća*, [https://www.academia.edu/38562987/Prilozi_za_proučavanje_heraldike_roda_Buća](https://www.academia.edu/38562987/Prilozi_za_proučavanje_heraldike_roda_Buća_card=thumbnail-desktop), приступљено 22.12.2018.

³⁶⁰ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 231.

³⁶¹ О овоме је детаљно расправљао и Паво Анђелић, Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 97.

³⁶² Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 97.

³⁶³ М. Динић, *О великом босанском златнику*, 112; Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 127, 133; Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 98.

хералдике, па је уобичајено да појава једног од њих често искључује други код личности која је носи.³⁶⁴ Као што видимо, код краља Твртка то није био случај, али, исто тако, није ни потврђена њихова употреба у правом хералдичком смислу.

Симбол лава налази се на поменутом златнику који је био кован за крунидбену церемонију.³⁶⁵ На аверсној страни налази се пропети лав са искеженим језиком, а око њега већ поменути натпис краља Твртка.³⁶⁶ Представа лава посвједочена је код цара Стефана Уроша, на једној његовој повељи *cum bulla leonis*.³⁶⁷ Ако се ствари сагледају са ове тачке гледишта, намјера краља Твртка је била да се и симболички повеже са посљедњим царем из династије Немањића. Лав се налазио у грбу Бранковића, Косача и личном амблему херцега Хрвоја Вукчића Хрватинића, али се они појављују послје.³⁶⁸ Оно што је занимљиво је да се овај симбол појављује у Илирским грбовницима као знак саме породице Котроманића.³⁶⁹ Свијест о појави овог хералдичког знака је била жива и након пада Босне под турску власт, али је ипак грб са шест љиљана и лозом са крстовима остао најчешће употребљаван.

Двоглави орао је најпознатији симбол средњовјековне српске државе, а посебно династије Немањића.³⁷⁰ Познати симбол византијских царева, он се раширио на њемачке и руске области, затим Пољску и многе друге.³⁷¹ Код краља Твртка, али и његовог насљедника Стефана Дабише, двоглави орао се јавља на великом двостраном печату.³⁷² На хералдичкој десној страни анђели придржавају штит у коме се налази двоглави орао, а на лијевој такође придржавају штит са шест љиљана и лозом са крстовима.³⁷³ На овај начин

---

³⁶⁴ Одабир симбола *орла* или *лава* у свјетској хералдици је био чест у изражавању највишег достојанства владара или цијеле једне државе, јер су те двије животиње биле поштоване као владари неба и копна. Орао је симболизовао посредништво између Неба и Земље, па је био чест симбол царског достојанства у Византији. Исто тако, он је због своје моћи регенерације перја и кљуна био симбол Васкрсења, а лав је као неустрашива животиња која се не повлачи у борби, такође био идеалан израз највишег ауторитета. Може да се повуче линија њихове заступљености. У западној и сјеверној Европи доминира лав, док у источној и западној то мјесто заузима орао, најчешће двоглави орао. Уп. Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 131, 133.

³⁶⁵ М. Динић, *О босанском златнику*, 133.

³⁶⁶ Исто.

³⁶⁷ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 133.

³⁶⁸ *Родословне таблице*, 113.

³⁶⁹ У плавом штиту који је подијељен са три златне траке, налази се златни пропети лав. Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 271; П. Палавестра, *Илирски грбовници*, 177.

³⁷⁰ А. Соловјев, *Историја српског грба*, 111.

³⁷¹ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 134.

³⁷² Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 29.

³⁷³ Ibid.

је истицана веза са династијом Немањића, као и легитимитет њихових потомака који су сада на престолу.³⁷⁴ Двоглави орао је у Босни посвједочен у облику скулптуре у Бобовцу, а приписује се времену краља Стефана Остоје.³⁷⁵ Пошто се грб са љиљанима задржао и код поменутог краља, може се претпоставити да је исти случај био и са двоглавим орлом. Наравно, ово се односи на први период његове владавине, прије познате реформе грба средњовјековне Босне.

Краљ Стефан Остоја је реформисао грб у складу са промјенама које су се десиле у самом краљевству. Јачањем властеле и издвајањем крупних обласних господара, ауторитет краља је био пољуљан. Основни симбол јединства државе представљала је круна као апстрактни и трансперсонални појам власти.³⁷⁶ Владар је био директно везан за круну, али је он био само њен привремени носилац.³⁷⁷ Тако је у новој верзији грба штит био више заобљен, по стандардима тога времена у Европи, а централно мјесто је заузимала љиљанова круна.³⁷⁸ Остали дијелови грба – кацига, плашт и челенка – остали су исти. У свакој промјени детаља на амблему челенка је задржала континуитет и показала се као *најсталнији дио грба* Которманића.³⁷⁹ На великом двостраном печату краља Остоје, анђели држе два штита који окружују владара, али је на оба штита представљена љиљанова круна.³⁸⁰ Ипак, краљ Стефан Остоја није у потпуности напустио стари грб, који је и даље остајао приказан на краљевским заставима.³⁸¹ Ова реформа ће остати до краја владавине Котроманића, са благим измјенама сваког владара који је долазио на трон. Остојин син Стефан је задржао промјене које је спровео његов отац, али је владавина овог краља кратка да би могла да се узме у обзир при описивању овог проблема.

---

³⁷⁴ У науци је заступљено мишљење да двоглави орао симболизује Србију, а штит са љиљанима Босну. Ипак, због тога што се Србија у том облику не помиње у другим изворима, задржаћемо став да штит са двоглавим орлом симболизује легитимитет његове власти и ново достојанство, као визуелна повезница са светородном династијом Немањића. Уп. Д. Ацовић, *Хералдика у Србији*, 134; Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 99.

³⁷⁵ Орао са раширеним крилима је приказан на печату хумског кнеза Андрије, као и на печатима Николића, Станиславе и њеног унука Гргура Вукосалића. Р. Анђелић, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska*, 114; Isti, *Srednjovjekovni pečati*, 59, 61, 62.

³⁷⁶ С. Ћирковић, *Историја*, 193.

³⁷⁷ О томе више у поглављу *Круна и Босна*.

³⁷⁸ Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 133.

³⁷⁹ Ibid., 135.

³⁸⁰ Ibid., 35.

³⁸¹ Р. Анђелић, *Srednjovjekovni pečati*, 26, 29, 33.

Владавина краља Стефана Твртка II је занимљива са много аспеката, па тако и са аспекта проблема владарског грба. Као противник краља Остоје, он је по доласку на власт потпуно мијењао грб или га је кориговао. Са те стране је интересно његово враћање *старом грбу Босне* који су користили банови.³⁸² Узорак материјала за истраживање је јако мали да би се доносили закључци о томе да ли је Твртко II потпуно напустио хералдичке представе својих претходника, односно, да ли је овај био само један изолован случај. У његовој политици је видљиво враћање одређеним традицијама из времена бановине, како у првој владавини тако и у другој. Од 1420. године, краљ Твртко II прихвата Остојину реформу, али испод круне ставља иницијал Т који симболизује прво слово његовог имена.³⁸³ Уз представе овог грба на новцу се налазио истовремено и лик Св. Григорија Назијанзина, што говори у прилог чудној концепцији симболичке и владарске концепције овог краља.³⁸⁴

Краљ Стефан Томаш је задржао форму грба свог претходника, али је додао иницијале ST (Stephanus Tomas).³⁸⁵ Остали дијелови су били исти и овај податак је једини вриједан помена, јер за владавине краља Томаша је само он битан. Промјена се десила у вријеме његовог сина Стефана Томашевића, али не у погледу неке нове реформе, већ у смислу враћања старом грбу краља Стефана Остоје.³⁸⁶ Приказ грба са љиљановом круном у штиту, као и у челенци, налази се на улазу у стари град у Јајцу, који је тада био престоница Босне.

За наше истраживање битни су и грбови краљице Доротеје Горјанске, супруге краља Твртка II и краљице Катарине, која је била удата за краља Стефана Томаша.³⁸⁷ На остацима у капели у Бобовцу очувана је представа змије која једе срце, а око ње се налази звијезда и полумјесец.³⁸⁸ Ово је вјероватно био лични грб краљице Доротеје, али су детаљи на њој сасвим нови у хералдици средњовјековне Босне.

---

³⁸² На његовом печату се налази штит подијељен траком, са кацигом и челенком са перјаницом. Cf. P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 41.

³⁸³ С. Димитријевић, *Каталог новца*, 313; P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 56.

³⁸⁴ Исто, 314, 315.

³⁸⁵ Исто, 318.

³⁸⁶ P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 100.

³⁸⁷ Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина*, 119; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 145.

³⁸⁸ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 134.

С друге стране, надгробна плоча краљице Катарине у цркви Св. Марије у Риму садржи грбове Босне и Хуме, које представљају земље њеног мужа краља Томаша и њеног оца херцега Стефана Вукчића Косаче.³⁸⁹ Краљица Катарина је представљена са круном на глави, држећи Јеванђеље на грудима. Са њене десне стране је квадрирани штит који садржи двије представе љиљанове круне и двије представе коњаника.³⁹⁰ У срцу штита је представљена рука са мачем, изнад које се налази полумјесец са звијездом.³⁹¹ Од осталих дијелова, присутна је само круна, која је слична као и она на глави краљице. У питању је необична круна која садржи одређене форме љиљана, са дијадемом на дну.³⁹² Пошто није иста као краљевска, могуће је да је ово приказ круне коју су носиле краљице. Са лијеве стране се налази штит који представља Хумску земљу.³⁹³ У питању је црвени штит подијељен са три сребрена траке, а у срцу штита се налази представа мањег (штита) са крстом.³⁹⁴ Круна је овалног облика, без украса, што опет вјероватно представља праву круну Захумља.

Анализа грба средњовјековне Босне показује различита рјешења током времена, која су зависила од ранга државе, али и саме личности која га је носила. Први симболи који су сачувани осликавају европске ритерске представе, а основа на штиту се усталила у првој половини XIV вијека. То је био период развоја херладике у српским областима, посебно у периоду владавине бана Стефана II и краља/цара Стефана Душана. Грб Босне је садржавао штит подијељен траком, кацигу, плашт и челенку. Доминирала је представа коњаника са заставом на којој се налазио крст. Од периода краљевине, ова основа је остала, само што се у траци налазила лоза са крстовима, окружена са шест љиљана. Нову реформу је извршио краљ Стефан Остоја, код кога је у штиту доминирао симбол љиљанове круне. Ово рјешење је било повезано са концептом круне као апстрактног појма власти. Њу су задржали и остали краљеви на трону Босне, само што су Твртко II и Стефан Томаш додали иницијале својих имена испод ње. Краљ Стефан Томашевић се вратио форми свог дједа, краља Остоје али је суштина остала иста.

---

³⁸⁹ Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2 (1997), 73 – 112 ; С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 212.

³⁹⁰ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 134.

³⁹¹ Исто, 135.

³⁹² Исто.

³⁹³ Исто.

³⁹⁴ Исто.

Сл.8. Реконструкција грба краља Твртка I Котроманића.

<https://www.google.com/search?q=%D0%B3%D1%80%D0%B1+%D1%82%D0%B2%D1%80%D1%82%D0%BA%D0%B0+%D0%BA%D0%BE%D1%8IDigB&biw=1366&bih=657#imgsrc=ra2t2HL8vMzPRM:>

приступљено 3.4. 2019.

Сл.9. Реконструкција грба Котроманића у Фојничком грбовнику.

https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&tbm=isch&sa=1&ei=YU6qXPOaB_qN1fAPvaWEqAc&q=%D0%B8%D0%0%B0&gs_l=img.3...5604.7633..7780...0.0..0.370.3167.2-3j7.....0....1..gws-wiz-img.i1n2NgePhPQ#imgsrc=yw3eApK98Z13LM: приступљено 3.4. 2019.

III ИСТОРИЈСКО-ПРАВНА АНАЛИЗА

ТРАНСФЕР ВЛАСТИ КРАЉА ТВРТКА I

Појам *трансфера* користи се у разним сферама научне, правне и политичке мисли, а у средњем вијеку је такође имао много значења.³⁹⁵ У правној науци је уведен појам *трансфера права*, који је Алан Вотсон назвао „legal transplants“ и утемељио своју познату тезу о настанку правних идеја у једном народу путем њиховог „легалног преузимања“ од другог народа.³⁹⁶ Исти случај је и са појмом „translatio studii“, у коме се један систем идеја из неке традиције преноси у другу.³⁹⁷

За нас је овдје битна концепција трансфера власти, у правно-политичкој науци познатија као „translatio imperii“ или „translatio regni“.³⁹⁸ Идеја да се власт преноси са једног народа на други своје узоре налази у Старом завјету, посебно у Књизи пророка Данила.³⁹⁹ У средњем вијеку је била оправдавана на примјерима Божије милости и изабраности, али је била скоро једини могући модел. У свом писму папи Хонорију велики жупан Стефан се позивао на традиције Дукље *краљевства од прва*.⁴⁰⁰ Та жеља ка повезаности са династијом и владајућим родом која је имала харизму одређеног ранга у хијерархији држава била је изражена у средњем вијеку. Она се тиме преносила на владара који ју је истицао и јачала његов легитимитет. Некада је посједовање дијела земље био довољан начин да се истакне легитимитет и да се учествује у власти другог народа. Такав је био случај са краљем Стефаном Душаном, који је себе представљао као *учесника у грчким земљама*, јер је владао једним дијелом византијске територије.⁴⁰¹ Ови примјери су

³⁹⁵ J. L'Goff, *Srednjovjekovna civilizacija*, 211; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 112.

³⁹⁶ A. Watson, *The Legal Transplants*, 27.

³⁹⁷ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 112.

³⁹⁸ J. L'Goff, *Srednjovjekovna civilizacija*, 211.

³⁹⁹ Дан, 7,8.

⁴⁰⁰ И. Коматина, *Велико краљевство од прва: Крунисање Стефана Првовенчаног и „традиција дукљанског краљевства“*, Историјски часопис LXV (2016), 15–34.

⁴⁰¹ С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 270; С. Ћирковић – Б. Ферјанчић, *Стефан Душан*, 88.

били потребни да се истакну јер ће Тврткова концепција да буде слична њиховој. Одређени, општи модели били су коришћени у средњем вијеку, без обзира о којој територији или народу се радило. Једним брачним уговором учвршћене су везе између Котроманића и Немањића и тиме су у периоду првих деценија XIV вијека доведене на другачији ниво. Врло често се последице покажу много касније, а вјероватно ни краљ Стефан Драгутин ни бан Стефан I нису тада били свјесни овог потеза. Стога ово излагање почињемо са владавином бана Стефана II, као једним од битних темеља који су помогли бану Твртку да се крунише за краља. Унук краља Драгутина и сестрић краља Владислава II, који је у првим годинама његове владавине политички још био активан, чекао је своју прилику да учврсти положај. Политику младог бана су одређивали дипломатски маневри угарског краља Карла Роберта Анжујског (1309 – 1342), али и ситуација у сусједној Рашкој.⁴⁰² У периоду грађанског рата између Стефана Дечанског (1321 – 1331) и Владислава II, бан је држао страну свога ујака, док је на другом крају повукао праве потезе у Далмацији, што му је ојачало позиције у Босни и обезбиједило повјерење краља Угарске.⁴⁰³ Ситуације као ове обично изњедре нове личности које постају озбиљан фактор у односу снага међу државама.

Млади и амбициозни бан, дуго времена у сијенци породице Шубића, који су његовом оцу преотели власт у Босни и тако накратко зауставили континуитет Котроманића, смјелим и одлучним потезима осигурао је трон својој породици.⁴⁰⁴ Околности су такође ишле њему на руку, па је након пораза краља Владислава постао господар Усоре и Соли.⁴⁰⁵ Недуго затим искористио је смутње у Захумљу, гдје се породица Бранивојевића одметнула од власти краља Стефана Дечанског и ушла у сукоб са Дубровником.⁴⁰⁶ Бан је склопио

---

⁴⁰² С. Ћирковић, *Историја*, 143; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 311. Е. О. Filipović, *Bosansko kraljevstvo*, 243; М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, 287.

⁴⁰³ Стефан Дечански је прво поразио Константина, а затим и Драгутиновог сина Владислава. Након тога је крунисан за краља *српске и приморске земље*, 1322. године. *ИСН*, 332.

⁴⁰⁴ Баница Јелисавета је након смрти мужа морала са сином да се склони у Дубровник, гдје је уживала гостопримство. Бан Младен II је одлучио да дозволи повратак банској породици и узео је младог Стефана под своју заштиту. За жену је покушао да му изабере кћерку Мајнхарда Ортенбуршког, кнеза из Коруске. До брака на крају није дошло, али је битан утицај који је бан Младен имао на Стефана II Котроманића. В. С. Ћирковић, *Историја*, 145; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 318.

⁴⁰⁵ Није познато како се то одиграло, али се бан Стефан II јавља као *господар Усоре и Соли* 1324. године. Вјероватно је последице повлачења краља Владислава из јавног живота краљ Карло Роберт предао ове области на управу његовом најближем сроднику, а уједно и свом вјерном вазалу. В. С. Ћирковић, *Историја*, 146; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 98.

⁴⁰⁶ В. Ћирковић, *Бранивојевићи*, 112.

савез са Републиком Св. Влаха и након побједе над овом породицом присвојио себи Захумље.⁴⁰⁷ Тако је једна важна област, која је потпадала под круну Немањића, дошла под његову власт.

Убрзо се бан нашао у сукобу са својим рођаком Стефаном Дечанским и упао је у област око Прибоја.⁴⁰⁸ Ту га је пресрео млади краљ Душан, који је поразио *проклете бабуне*.⁴⁰⁹ О размјерама сукоба говори и податак да су са баном били виђенији властелини, а он сам је једва остао у животу.⁴¹⁰ Негдје у исто вријеме бан се оженио бугарском принцемом, дакле, у вријеме лоших односа који су владали између Босне и Рашке, али и Рашке и Бугарске.⁴¹¹

Односи су накратко били сређени када су бан Стефан II и краљ Стефан Душан издавали повеље за продају Стона и Пељешца, коју је краљ договорио са Дубровчанима.⁴¹² Бан Стефан II је тада иступио као господар Хума, и имао је своје захтјеве.⁴¹³ Односи са Стефаном Душаном су остали углавном лоши, а неријешена и спорна питања су одлагана. Коначни сукоб је избио 1350. године, када је цар Стефан Душан спремио војску за напад. Он је прво тражио да му се врати Хум, који је сматрао земљом својих предака и да по том праву њему припада. Молбе су упућене Млечанима да буду арбитри у овом сукобу и да они пресуде коме ова област припада, али је бан Стефан то одлучно одбио.⁴¹⁴ Цар Душан је, након тога, напад усмјерио на сам Бобовац, али су неприступачност и јаки бедеми били превише за његову војску. Сукоб се завршио повлачењем цара Душана, јер је морао да се врати на југ, гдје је цар Јован VI Кантакузин напао Бер.⁴¹⁵ Бан је са својом војском повратио Захумље и тиме је ово питање било ријешено.⁴¹⁶

---

⁴⁰⁷ Ibid., 117.

⁴⁰⁸ С. Ћирковић, *Историја*, 149.

⁴⁰⁹ *ИСН*, 335.

⁴¹⁰ У привилегијама које је дао Вуку Вукославићу, 1351. године, бан истиче његове заслуге у бици против „рашког цара“, када му је уступио коња и био тешко рањен, те сукобе око Цетине (о.1340) и Новог на Нертви (1350) Ј. Мргић, *Повеља бана Стјепана Вуку*, 81.

⁴¹¹ С. Ћирковић, *Историја*, 150.

⁴¹² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 40, 43; Д. Јечменица, *Стонска повеља (1333)*, 33.

⁴¹³ Они су се односили на Посредницу, коју он није одмах признао. С. Ћирковић, *Историја*, 149.

⁴¹⁴ С. Ћирковић, *Историја*, 150.

⁴¹⁵ С. Ћирковић, *Историја*, 151.

⁴¹⁶ Исто.

Са друге стране, јачање и ширење фрањевачког реда у Босни узело је маха последњих година владавине бана Стефана.⁴¹⁷ Босански владар није овом приликом правео никакве проблеме, вјероватно и због добрих односа са угарским краљем. Ипак, питање јереси у Босни било је поново покренуто, а бан је био окривљен да штити јеретике. У свом одговору, бан се правдао да не може ништа да уради јер би они одмах потражили помоћ од шизматика које помаже сусједни владар.⁴¹⁸ У питању је био цар Душан, који је на овај начин вјероватно покушао да ослаби позиције бана Стефана.

Када се сумира излагање о значајној владавини бана Стефана II, примјећује се не само територијално и економско јачање већ и идејно богатија основа. Поштовање старих обичаја и закона било је потврђивано, али је проширено формом позивања на *прародитеље* (... с наших прародитеља...).⁴¹⁹ Помен предака је постао нова компонента у средњовјековној Босни, која је надоградила ону стару. Раније су се босански банови позивали на привилегије својих предака, као бан Матеј Нинослав који се позивао на бана Кулина (таког сам се клетви: клетв каког се е бан кулин клет).⁴²⁰ Позивање на владара који је најчешће био претходник је била уобичајена и нормална ствар у средњем вијеку, али је истицање предака владајућој личности и његовој династији давало нову димензију. Да ли је овај корак био повезан са неприликама у којима се нашла владарска кућа Котроманића или је он преузет са стране остаје отворено питање. Занимљиво је да је краљ Стефан Милутин (1282 - 1321) градио свој легитимитет на истицању *родитеља и прародитеља краљевства*.⁴²¹ То је уједно представљао и модел светости у његово вријеме, истакнут на фрескама у форми родослова.⁴²²

Иако је овај термин споменут само у препису Стонске повеље, постојање ове идеје потврђено је у повељи бана Твртка, којом даје привилегије Дубровчанима, какве су биле у његовог стрица бана Стефана и *његових родитеља и прародитеља*.⁴²³ Бан Стефан II је поменуто исправу назвао *хрисовуљом* (хрисовуљ), која је потврђена *златним висећим*

⁴¹⁷ С. Ћирковић, *Историја*, 152; О извјештајима које су слали на Запад види А. Theiner, *Vetera monumenta*, 122, 141; Е. Fermandžin, *Acta Bosnae*, 62, 63.

⁴¹⁸ С. Ћирковић, *Историја*, 153.

⁴¹⁹ С. Рудић, *Прилог*, 14; Н. Исаиловић, *Помени предака*, 34.

⁴²⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, 7.

⁴²¹ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 111.

⁴²² С. Марјановић Душанић, *Свети краљ*, 121.

⁴²³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 75.

печатом.⁴²⁴ Краљ Стефан Дечански је такође издавао хрисовуље, што је било необично за некога ко није био ромејски цар. Ипак, истицање моћи и достојанства вршило се и кроз званичне документе, а не само кроз обреде инвестируре. Свакако је на овај начин бан Стефан II истицао значај свог положаја.

Код бана Стефана II први пут се јављају све босанске области у интитулацији,⁴²⁵ а њихову комплексност бан је ублажио истицањем Св. Гргура, као што је већ напоменуто. Зачетак аренге је такође значајан податак за нас, иако се из ње не могу извући теоријске основе за развој одређених идеја власти.⁴²⁶

Дубровчанима је бан *створио милост*, за разлику од својих претходника који су уговоре склапали у форми међусобних заклетви.⁴²⁷ Оваква форма односа између Дубровника и господара у унутрашњости развила се у вријеме краља Милутина, што може да буде знак да је дух времена узроковао преузимање сличних образаца.⁴²⁸ Наравно, стари обрасци су били присутни, а ово је само знак истицања бановог ауторитета.

Успјешну владавину свог стрица наставио је бан Твртко. У почетку је владао заједно са оцем, кнезом Владиславом, а затим са мајком Јеленом и братом Вуком.⁴²⁹ Иако је наслиједио државу јачу у идејном, територијалном и економском смислу, прва деценија на челу Босне није била нимало лака за младог бана.⁴³⁰ Битан догађај збио се одмах 1355. године, када је умро цар Стефан Душан.⁴³¹ Притасак је јачао са сјеверне стране, одакле је краљ Лајош (1342 – 1380) желио да учврсти своју власт и подигне свој ауторитет код вазала. Због тога је бану Твртку одузео западни дио Захумља и дио Завршја, правдајући то старим правима угарских краљева.⁴³² И поред одвајања области испод власти бана Твртка, односи између Угарске и Босне су били добри. Преокрет је настао 1363. године, када је краљ Лајош послао двије војске да нападу босанску бановину, али су обје биле

---

⁴²⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

⁴²⁵ С. Станојевић, *Српска дипломатика - интитулација*, 62.

⁴²⁶ Д. Јечменица, *Стонска повеља (1333)*, 31.

⁴²⁷ С. Станојевић, *Српске дипломатика*, 113.

⁴²⁸ Исто, 55.

⁴²⁹ С. Ћирковић, *Историја*, 161.

⁴³⁰ Исто, 162.

⁴³¹ *ИСН*, 175.

⁴³² С. Ћирковић, *Историја*, 165.

поражене.⁴³³ Бан Твртко је у овим догађајима посебно истицао подухват Стефана Рајковића који није предао Бобовац угарској војсци.⁴³⁴ На овај начин се показала одлучност и босанских великаша да спријече страни продор у области која се налазила под управом бана. Ипак, иако је бан Твртко поразио моћног противника, раздор је избио у самој Босни. Дио властеле са младим баном Вуком на челу протјерао је Твртка из земље.⁴³⁵ Као што је истакнуто раније у овом раду, бан Твртко је пребјегао краљу Лајошу и вратио се на чело државе уз *помоћ Божију и милост угарског краља Лајоша*.⁴³⁶

У тренутку поновног Твртковог јачања, десиле су се огромне промјене у српском царству, које ће одредити даљи ток догађаја.⁴³⁷ Анимозитет између властеле у Рашкој и оне у грчким областима повећавао се у годинама послје смрти цара Душана. Као најмоћнији од свих у једном тренутку су постали Мрњавчевићи, који су свој утицај крунисали стицањем титуле краља коју је добио Вукашин.⁴³⁸ Његов син Марко је проглашен за младог краља и у једном тренутку се чинило да је све спремно за смјену династија у српском царству. Ипак, изненадан обрт догађаја промијенио је све. Браћа Вукашин и Угљеша погинули су у борби са Турцима 1371. године, а исте године је умро и цар Стефан Урош.⁴³⁹ Тако је престала да постоји светородна династија Немањића, ако се не рачуна спредна лоза, која је као таква била изузетно поштована у народу.⁴⁴⁰ Питање насљедника је остало актуелно, јер су недуго затим Балшићи писали да постоји могућност да неко обнови српско царство.⁴⁴¹

Личности је било много, али је ситуација била компликована, а сукобљеност појединих обласних господара на врхунцу. У оквирима самог Царства жупан Никола Алтомановић је још за живота цара Уроша ојачао и присвојио и земље које су припадале његовом стрицу Војиславу Војиновићу.⁴⁴² Тако се његова област наслањала на бановину

---

⁴³³ Исто, 166; Ј. Мргић, *Доњи Краји*, 134.

⁴³⁴ С. Ћирковић, *Историја*, 166.

⁴³⁵ Исто, 167.

⁴³⁶ Исто.

⁴³⁷ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 50.

⁴³⁸ Исто, 88.

⁴³⁹ Исто, 101; *Обласни господари*, 76.

⁴⁴⁰ Ако се изузме област Симеона и Јован Уроша која се налазила у Епиру и Тесалији. Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 113.

⁴⁴¹ Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, 116.

⁴⁴² М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 9.

Босну и простирала се до Јадранског мора. Са западне стране се налазила област кнеза Лазара, који је такође био у успону.⁴⁴³ Убрзо након смрти цара Уроша, анимозитет између њих двојице се повећао због ранијих нерашчишћених рачуна.⁴⁴⁴ Ипак, млади жупан се прерачунао у својим великим плановима и напустио је Угарску, гдје је имао заштитника у моћној фигури бана Николе Горјанског и пришао је Млечанима да би заједно напали Дубровник и Котор.⁴⁴⁵ Ова грешка га је коштала власти, јер су поменути градови били под угарском круном, а Млечани нису били у добрим односима са краљем Лајошом. Због тога је угарски краљ окупио савез против жупана Николе, а њега су чинили бан Твртко и кнез Лазар.⁴⁴⁶ Савезници су брзо поразили свог противника који је ослијеђен по налогу кнеза Лазара.⁴⁴⁷ Његове области су подијелили између себе, тако да је кнезу Лазару припао сјеверни дио са Рудником и Ужицама, а бану Твртку горње и средње Подриње и средње Полимље са манастиром Милешевом.⁴⁴⁸ Своја освајања Твртко је заокружио 1377. године, када је Балшићима преотео Требиње, Конавле и Драчевицу.⁴⁴⁹

Након свега, бан Твртко се истакао као један од главних кандидата да наслиједи престо династије Немањића. За разлику од осталих обласних господара, Твртко је припадао племенитом владарском роду који је скоро два вијека владао Босном.⁴⁵⁰ Поред тога, као праунук краља Драгутина био је потомак Немањића и крвно везан за њих. Ова чињаница је била јако значајна, а још од раније Твртко је у својим рукама држао Захумље, коме је придодао нове области, којима су владали његови преци.

Кључно питање је колико је свијест о повезаности са династијом Немањића била присутна у босанској владарској породици, и да ли је бан Твртко искористио прилику која му се указала, са идејом добро укоријењеном у породици Котроманића? Питање се усложњава када се узму у обзир сви чиниоци који су довели до могућности Твртковог

---

⁴⁴³ Р. Михаљчић, *Кнез Лазар Хребељановић*, 44.

⁴⁴⁴ Како преноси Мавро Орбин, 1369. године је дошло до битке између цара Уроша, жупана Николе Алтомановића и кнеза Лазара са једне и Мрњавчевића са друге стране. Војске су се сусреле негдје на Косову, али је одмах на почетку битке кнез Лазар повукао своје трупе са бојног поља. Цар Урош је заробљен, а жупан Никола је једва извукао живу главу. Уз то, кнез Лазар му је убрзо одузео и Рудник, богато рударско мјесто. Уп. М. Орбини, *Краљевство Словена*, 385.

⁴⁴⁵ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 22; С. Ћирковић, *Историја*, 135.

⁴⁴⁶ М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, 24.

⁴⁴⁷ Исто, 25.

⁴⁴⁸ Исто, 26.

⁴⁴⁹ С. Ћирковић, *Историја*, 137.

⁴⁵⁰ Исто, 139.

крунисања за краља Срба и Босне, као и сам чин крунисања у манастиру Милешеви. Никола Радојчић је у свом раду покушао да реконструише обред и церемонију приликом овог свечаног чина, али и факторе који су морали да буду испуњени да би до њега дошло.⁴⁵¹

На прво мјесту се поставља питање вјере, односно питање Цркве босанске. Иако је Твртко био хришћански владар, његова конфесионална пропадност у овом случају не може да се заобиђе, мада не треба ни претјеривати у закључцима. Бан Твртко се вјенчао са православном, бугарском принцезом Доротејом, 1374. године, али је свадба обављена код католичког бискупа.⁴⁵² Никола Радојчић је истакао да је бан у тренутку крунисања морао да узме православну вјеру, без обзира шта је био раније.⁴⁵³ Због крунисања у православном манастиру, било је потребно да се ово питање укратко образложи.

Сам обред крунисања је само у домену спекулација.⁴⁵⁴ Сам Твртко је написао да је ишао у *српску земљу*, гдје је вјенчан вијенцем прародитеља, као Стефан *краљ Срба, Босне, Поморја и Западних страна*.⁴⁵⁵ Због форме у којој је написана, да Твртко иде у *земљу*, а која је већ под његовом влашћу, навела је неке историчаре да мјесто крунисање пребаце у други манастир.⁴⁵⁶

Крунисање је обављено на Митровдан 26. октобра 1377. године.⁴⁵⁷ Твртко се појавио као обновитељ српске монархије, крунисан је на мјесту гдје су почивале мошти најпоштованијег светитеља из династије Немањића. Он је могао да буде крунисан круном Стефана Првовјенчаног, али није нужно да ју је он икада касније носио.⁴⁵⁸

---

⁴⁵¹ Н. Радојчић, *Обред крунисања*, 1–15.

⁴⁵² С. Ћирковић, *Историја*, 169.

⁴⁵³ Н. Радојчић, *Обред крунисања*, 33.

⁴⁵⁴ Исто, 41.

⁴⁵⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

⁴⁵⁶ Сима Ћирковић је због тога расправљао да то није морала да буде Милешева, већ је могао да буде други манастир, можда Жича. Милешеву спомиње Мавро Орбин, који је написао да је Твртка за краља крунисао митрополит милешевски. Ипак, пошто је Жича била под влашћу кнеза Лазара, који је био његов савезник, могућност крунисања у том манастиру није велика. Српски монаси, који су 1598. године упутили писмо папи, спомињу мјеста крунисања српских владара. То су: црква Св. Петра и Павла код Раса, Жича, Пећ и Милешева. Пошто Милешева није потврђена као крунидбено мјесто других владара, могуће је да је традиција управо мислила на ово крунисање. М. Орбин, *Краљевство Словена*, 355; С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 288.

⁴⁵⁷ С. Ћирковић, *Историја*, 145; *Сугуби венац*, 283.

⁴⁵⁸ Више о томе, Н. Радојчић, *Обред крунисања*, 48.

Концепт двоструког, сугубог вијенца са позиције симболике или инсигније већ је описан у претходној цјелини. Овдје је битно напоменути да је стари концепт патримонијалне државе напуштен и да је замијењен новим, вишим концептом. Круна је постала битан фактор, а то ће се посебно одразити након Тврткове смрти.⁴⁵⁹ Преношењем харизме својих *прародитеља* из династије Немањића, краљ Твртко је одржавао свој ауторитет, тако да успон обласних господара није био изражен у вријеме његове владавине.

Исто тако, нови концепт се темељио на Босни, земљи у којој је његов род владао „од прва“, у којој је нови краљ имао основу и добру подлогу да гради нову идеју власти.⁴⁶⁰ Други дио је базирао на припадности *светородној династији Немањића*, који су у овом *царству царствовали*, а потом се пресеслили у *небеско царство*.⁴⁶¹ Ова чињеница и ово мјесто у његовој свечаној повељи Дубровчанима исказују вертикалу његове власти, која се повезује са Оностраним, јер су његови прародитељи у „оном“, „правом“ царству. Са друге стране, као што смо истакли, оно одражава одговорност и бригу за њихов престол, који је остао упражњен. Семантичка повезница је тако успостављена, а Твртко је низом владарских симбола и владарских формула у документима то истицао.

Ако бисмо овај *трансфер власти* исписали у тезама, то би изгледало овако:

- Форма *писаних родослова* која се усталила од времена краља Твртка постала је први корак ка исказивању легитимитета.⁴⁶² Она је доста налик моделима краља Стефана Милутина, који је дао да се осликају родослови у манастирима Грачаница и Пећ. На тај начин краљ је изражавао свој легитимитет и припадност светој лози и повезаност са светим родоначелником, Св. Симеоном.⁴⁶³ Касније је тај модел преузео и краљ Стефан Душан, у чије вријеме су насликани родослови у Високим Дечанима и Матеичу.⁴⁶⁴ Наравно, ми

⁴⁵⁹ Краљ Твртко је успио да одржава све области под својом влашћу и да истакне свој ауторитет. С. Ђирковић, *Сугуби венац*, 283.

⁴⁶⁰ Исто, 287; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 123.

⁴⁶¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

⁴⁶² Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, 15–44.

⁴⁶³ Мотив Јесејеве лозе, који узор налази у Старом завјету, био је присутан у српској држави још од времена краља Стефана Уроша I, али је његов млађи син први почео да је представља на фрескама. Уп. С. Марјановић Душанић, *Мотив Лозе Јесејеве у доба Уроша I*, Зборник Филозофског факултета у Београду 18А (1994), 119–125. 44; Исто, *Владарска идеологија Немањића*, 78.

⁴⁶⁴ Р. Михаљчић, *Родослови*, ЛССВ, 625 – 627.

овдје не говоримо о неком „директном“ утицају ових родослова на Твртка, али је занимљиво да је он користио исти модел да прикаже своју повезаност са династијом Немањића.

- На форми „*родитеља и прародитеља*“ је почивао модел светости краља Милутина, који је он посебно истицао у својим документима.⁴⁶⁵ Ми смо већ описали употребу тих термина код банова Стефана и Твртка, али је он у периоду краљевине постао устаљен.⁴⁶⁶ Краљ Твртко је слиједио *истиниту вјеру и живот* својих прародитеља, што упућује и на форму његове владавине и трансфера власти. У периоду друге владавине краља Твртка II, он ће да се односи на Котроманића, а представе на новцу и печатима краља Твртка II ће да слиједе тај модел.⁴⁶⁷
- Дипломатички оквир из периода Српског царства Твртко је преузео као свој. Вјероватно је томе допринио и логотет Владоје који је био поријеклом из Рашке. Поред увођења рашке граfiје у исправе, форма интитулације ће да слиједи модел царева Душана и Уроша.⁴⁶⁸ Твртко је био краљ *Србљем* (Србљѣмъ), што се односи на етничку компоненту коју је у исправе увео Стефан Душан својим уздизањем на ранг цара.⁴⁶⁹ Поред овог термина, који је постао устаљен у Босни, занимљиво је помињање *Поморја*, који је поново преузет из царских интитулација. Аренге су преузете од Немањића, Тврткове од цара Душана на првом мјесту.⁴⁷⁰ Његови насљедници су користили формулу цара Уроша или краља Вукашина, мада, то је било заступљено и код кнеза Лазара и деспота Стефана Лазаревића.⁴⁷¹
- Краљ Твртко је издавао *слово* и слиједио је *царска правила*.⁴⁷² Потребно је нагласити да краљ и његови насљедници помињу *царске скиптре*, означене само у симболичком

⁴⁶⁵ О четири модела светости код Немањића, погледати С. Марјановић Душанић, *Свети краљ*, 97, 98.

⁴⁶⁶ Н. Исаиловић, *Помени предака*, 104.

⁴⁶⁷ О овој теми више у поглављу *Концепт власти Твртка II*. Потребно је нагласити да је помен „родитеља и прародитеља“ у исправама банова још увијек нејасан. Он се вјероватно односио на Котроманиће, па је Твртко II слиједио тај модел. В. Н. Исаиловић, *Помени предака*, 47; D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 87.

⁴⁶⁸ Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије*, 211; А. Соловјев, *Одабрани споменици*, 110.

⁴⁶⁹ Овај термин је представљао етничку одредницу, али је могао да означава и земљу као такву. Примјер је писмо јерусалимског митрополита кнезу Лазару, у коме је написао да је послао посланике „у Србље“. С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија*, 211.

⁴⁷⁰ Прије свега се истиче сличност са аренгом Светоарханђеловске хрисовуље из 1348. године, али не треба заборавити ни повеле Стефана Дечанског, посебно због повезаности мотива престола. D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 163.

⁴⁷¹ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 174

⁴⁷² Ibid., 175.

смислу.⁴⁷³ Свакако је свијест о српском царству била још жива, али је Твртко тај модел присвојио, али са титулом краља.⁴⁷⁴ Овај метод ће постати правило, дакле, преузимање харизме Немањића и њихових идеја, али са уздизањем већ постојеће титуле на ранг вишег достојанства.⁴⁷⁵

- Преузимање дворских титула и звања из Рашке још је један примјер поменутог трансфера. Титулу *казнаца*, који је бринуо о краљевим финансијама, замијенио је *протовестијар*.⁴⁷⁶ Први протовестијар краља Твртка био је Дубровчанин Поп Ратко, који је примио доходак у име краља.⁴⁷⁷ Најпознатији је свакако протовестијар Трипе Петров Бућа, из познате которске породице, чији су преци обављали исту дужност на двору цара Душана.⁴⁷⁸ Ова титула ће да буде заступљена на двору краљева све до краја постојања босанске државе, а титулу ће да преузму и обласни господари.⁴⁷⁹ Жоре Бокшић, и касније његов син Никола, ову ће функцију обављати код краља Стефана Дабише, краљице Јелене и код краља Стефана Остоје.⁴⁸⁰ Друга титула која је пренесена из Рашке била је она *логотета* који је замијенио *дијака*.⁴⁸¹ Већ споменути логотет Владоје био је први који је обављао ову функцију код краља Твртка. Касније ће бити познати логотет Душан код Остоје итд. Оно што је занимљиво је да је краљ Твртко II избацио ову функцију, јер се логотет не спомиње у његовој повељи Дубровчанима из 1421. године.⁴⁸² Поново се јавља *дијак*, а у једној повељи Стефана Томаша чак се протовестијар Рестоје налази у улози писара повеље.⁴⁸³ Краљ Твртко је свој двор организовао по моделу оног Немањића, па је вјероватно била заступљена и титула *ставилац*.⁴⁸⁴ Код њега је ову функцију обављао Влатко Влађевић, док

⁴⁷³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76, 173, 174, 420, 501.

⁴⁷⁴ Краљ Марко Мрњавчевић је, такође, носио титула краља Срба, али је он владао на југу, тако да није могао да утиче на догађаје у старим српским областима. В. М. Алексић, *Марко Краљевић*, 230.

⁴⁷⁵ Твртко је, наравно, у овом случају био изузетак, јер је већ владао у Босни, која правно није била дио Српског царства. Примјери кнеза Лазара, господина Вука, па затим српских деспота, говоре у прилог овој констатацији. В. А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 112.

⁴⁷⁶ О титулама казнаца и протовестијара, в. Р. Михаљчић, *Титуле*, ЛССВ, 732–734; С. Ћирковић, *Протовестијар*, ЛССВ, 596–597; Исти, *Историја*, 177.

⁴⁷⁷ *CDRB*, 77.

⁴⁷⁸ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 181; Исти, *Протовестијар*, ЛССВ, 596.

⁴⁷⁹ Протовестијар Хрвоја Вукчића Хрватинића био је Дубровчанин Михаило Кабужић, који је након херцегове смрти прешао на двор Стефана Остојића. С. Ћирковић, *Историја*, 245; Н. Исаиловић, *Михаило Кабужић. Дубровачки одметник – босански дипломата*, Историјски часопис 56 (2008), 389–406.

⁴⁸⁰ Р. Михаљчић, *Ставилац*, ЛССВ, 694; Исти, *Ставилац*, Историјски часопис 23 (1976), 5–21.

⁴⁸¹ Р. Михаљчић, *Титуле*, ЛССВ, 732–734; М. Благојевић, *Логотет*, ЛССВ, 369–371.

⁴⁸² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 502.

⁴⁸³ Ријеч је о повељи Дубровчанима из 1444. године, в. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 163.

⁴⁸⁴ Р. Михаљчић, *Ставилац*, ЛССВ, 693–694; Исти, *Ставилац*, 15.

се као *вјерни ставилац* код краља Стефана Дабише јавља Иван Радивојевић.⁴⁸⁵ Синови обласних господара и ниже властеле долазили су на владарев двор да служе као што је то био случај у цијелој средњовјековној Европи.

- *Светодмитарски доходак*, који су Дубровчани сваке године исплаћивали српским владарима, краљ Твртко је преузео као обновитељ старих традиција. Он се у исправама називао и *српски* доходак, који су краљеви Босне тражили све до краја постојања државе.⁴⁸⁶ Поред помена родитеља и прародитеља у аренгама, које има симболичко значење, њихови помени у експозицији или диспозицији имају значење конкретних привилегија које треба да се потврде. С тим је повезан и помен госпode *српске, рашке и босанске*, са којом су Дубровчани раније потписивали уговоре.⁴⁸⁷ Међутим, како је напоменуо Сима Ћирковић, у повељама од 1378. године се налазе двије традиције: у „српском дијелу“ краљ даје милост Дубровчанима, док је у „босанском дијелу“ заступљена заклетва.⁴⁸⁸ Старе традиције ни овдје нису напуштене, али су нове стављене не прво мјесто. Већ у вријеме краља Твртка, ова подјела је била јасно изражена, док су двојица посљедњих краљева њу јасно истицали: помињана су само господа *српска* и господа *босанска*.⁴⁸⁹

Након што смо описали методе и механизме трансфера власти и преузимања харизме Немањића, потребно је нагласити да старе традиције бановине нису напуштене. Као што је раније истакнуто, нови хералдички симболи су додати на стару подлогу, која је на тај начин симболизовала концепт сугубог вијенца. Исто тако, преузимање култа Св. Стефана и новог владарског имена није уништило култ Св. Гргура. Краљ Твртко је у цркви Св. Гргура издао своју свечану повељу.⁴⁹⁰ У исправама су и даље навођене привилегије које су издали банови Босни (тј. бан Стефан II), а онда и краљеви прародитељи, господа

---

⁴⁸⁵ Р. Михаљчић, *Ставилац*, ЛССВ, 694.

⁴⁸⁶ Р. Михаљчић, *Трибути*, ЛССВ, 746 – 748..

⁴⁸⁷ С. Рудић, *Прилог*, 13.

⁴⁸⁸ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 291.

⁴⁸⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 86; Исти, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 163, 164, 177, 178.

⁴⁹⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76.

српска.⁴⁹¹ Посебан однос краља Твртка II према старим традицијама бановине тек ће да буде објашњен у последњем поглављу.⁴⁹²

Рецепција чина крунисања и преузимања краљевског чина у сусједним државама је јако битно питање. У Рашкој су кнез Лазар и његов зет Вук Бранковић изгледа признавали номиналну власт краља Твртка. Ову тезу поткрепљује изостанак потврђених привилегија Дубровчанима, које су по правилу издавала господа из Рашке.⁴⁹³ Њиховим међусобним односима ћемо да се позабавимо мало касније, а у првом реду је битан одговор Угарске и Дубровника на сам чин крунисања. Мавро Орбин наводи да се Твртко крунисао за краља уз пристанак угарског владара, што је врло могуће, ако се узме у обзир да је признавао његову власт.⁴⁹⁴ Однос Угарске је био коректан у вријеме саме његове владавине, ако изуземемо период доласка на власт Жигмунда (1386 – 1437), када се покварио.⁴⁹⁵ У вријеме смутњи у Угарској, прије него што се краљ Жигмунд учврстио на власти, краљ Твртко је подржавао његовог противкандидата Ладислава Напуљског, па га је Жигмунд у једном тренутку ословљавао са титулом бан.⁴⁹⁶ Ипак, неколико година касније сам угарски владар је желио да се крунише за краља Босне, онако како је то учинио краљ Твртко.⁴⁹⁷

Дубровчани, као вазали Угарске, признавали су нову титулу и достојанство Твртку. У латинским исправама он је био *rex Rassie*, што је био еквивалент титули краља Срба (и Босне).⁴⁹⁸ Дубровчани су слали српски дохаодак који је у име *бана Босне* и *краља Рашке* примио његов протовестијар Поп Ратко.⁴⁹⁹ Недуго затим, из града Св. Влаха стизале су вијести да је Твртко заузет пословима у *краљевству Рашке*, па није у могућности да лично преговара са њима.⁵⁰⁰ Иначе је Твртко у страним, западним изворима био препознат као *краљ Рашке* и досљедно је тако називан.⁵⁰¹

---

⁴⁹¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 76, 82, 86, 173, 420.

⁴⁹² Поглавље *Концепција власти Твртка II*. Погледати, D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 144.

⁴⁹³ Р. Михаљчић, *Обласни господари*, 88; Исти, *Лазар Хребељановић*, 112.

⁴⁹⁴ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 356; Н. Радојчић, *Обред крунисања*, 7.

⁴⁹⁵ С. Ћирковић, *Историја*, 160; L. Kontler, *History of Hungary*, 56.

⁴⁹⁶ Исто, 161.

⁴⁹⁷ Исто, 162.

⁴⁹⁸ Ријетко је био ословљаван и као „*rex Bosne*“, мада је то термин који ће постати скоро устаљен у вријеме његових наследника. В. С. Ћирковић, *Историја*, 171; Исти, *Сугуби венац*, 184.

⁴⁹⁹ CDRB, 77.

⁵⁰⁰ С. Ћирковић, *Историја*, 172.

⁵⁰¹ Исто, 164; Исти, *Сугуби венац*, 185.

Сам краљ Твртко се тако понашао, што може да се закључи из много извора. Иако је већину своје владавине провео рјешавајући питања у Далмацији у којој је постигао огромне успјехе, краљ није заборављао своје обавезе ни на другој страни.⁵⁰² У својим захтјевима потезао је питање Мљета који је био под влашћу Немањића.⁵⁰³ У чувеној бици на Косову, 1389. године, Твртко је послао своју војску под командом војводе Влатка Вуковића.⁵⁰⁴ У судару са надмоћнијом турском војском, кнез Лазар је страдао, али се турски султан Бајазит повукао са бојног поља.⁵⁰⁵ Краљ Твртко је због овога извјештавао о побједи хришћанске војске, а на Западу је његово име навођено у суперлативима, пошто је означаван као *rex christianissimus*.⁵⁰⁶ Ово ће да буде само почетак сукоба са Турцима, чији ће притисак на српске времењем само јачати.

Двије године након велике битке, Твртко није био међу живима. Вијести о његовој смрти стигле су у Дубровник 10. марта 1391. године.⁵⁰⁷ Велика владавина је тиме окончана, а његовом наслједнику остављене су многе ствари да ријеши и настави.

На овом мјесту је потребно да се осврнемо на рецепцију *трансфера власти* у самој Босни. Потребно је да се нагласи колико је он био инкорпориран, а колико је остао само на домену идеје. Као што смо могли да видимо, концепције босанске бановине су и даље биле заступљене, док су нове форме нарочито истицане, као „модел“ који је требало да изражава нову стварност. Светородност династије Немањића и њихово самодржавље су били толико јаки да су владарске концепције и легитимитет били темељени на њиховој владарској харизми. На горњим примјерима види се колико је краљ Твртко потенцирао идеју и радио на њеном ширењу. Међутим, питање које се поставља је колико су властела и Црква босанска били привржени новој идеји? Ово истичемо на овом мјесту, јер су те ствари постале кристално јасне тек након Тврткове смрти. Колико су нове концепције задрале у њихово поимање свијета и државе под чијим владаром егзистирају? Познато је да је први станак у средњовјековној Босни споменут 1354. године, када се баница Јелена вратила из Угарске са синовима Твртком и Вуком и тада се савјетовала са властелом и

⁵⁰² Краљ Твртко је велике успјехе у Далмацији постигао у задњим годинама своје владавине. В. С. Ћирковић, *Историја*, 166, 167.

⁵⁰³ Исто, 165.

⁵⁰⁴ М. Алексић, *Српски витешки код*, 333.

⁵⁰⁵ Исто, 334.

⁵⁰⁶ Исто; С. Ћирковић, *Историја*, 173.

⁵⁰⁷ С. Ћирковић, *Историја*, 167.

учврстила владарски положај за младе банове.⁵⁰⁸ Сљедећи станак се јавља након Тврткове смрти, 1391. године, о чему ће више ријечи бити у сљедећем поглављу. Ипак, током своје владавине Твртко се ослањао на Цркву босанску и на властелу, што се види из повеље Хрвоју Вукчићу Хрватинићу 1380. године.⁵⁰⁹ Ово се десило неколико година након његовог крунисања за краља, али временом је Твртко своју власт и ауторитет само увећавао. Мавро Орбин наводи да је само његово крунисање било плод његове јаке воље и да о томе није питао своју властелу.⁵¹⁰ Иако је овај дубровачки писац своје дјело писао много касније, врло је могуће да се о том сачувала одређена легенда. Твртко је свакако био јака личност и све снаге у његовој држави су биле обуздане, а краљ је чинио све да нову идеју спроведе у дјело.⁵¹¹

Краљ Стефан Дабиша је, у идеолошком смислу, наставио дјело свог претходника. Ипак, властела је већ била довољно ојачала, што је одредило даљи ток краљевине. Обрасци у исправама и на печатима, који су користили Тврткови наследици почевши од Стефана Дабише преко краљице Јелене Грубе па до Стефана Остоје, говоре о задржавању континуитета који је започео са њим. Међутим, околности су се мијењале, како у самој држави тако и у сусједним земљама, које су захтијевале одређене промјене у идеологији и државним пословима. Јачање властеле није био само случај у Босни, већ и у другим областима. У Угарској је процес интеграције земаља под круном Св. Стефана дошао у завршну фазу, када оне више нису могле да буду одвојене од највишег симбола власти.⁵¹² Тиме је властела постала битан фактор, као заједница која чини *orzsag* и влада заједно са краљем.⁵¹³ Сличан модел преовладао је и у Босни, што ће бити објашњено у сљедећем поглављу. Такође је важно да истакне и јачање Стефана Лазаревића (1393 – 1427) који је имао јаке везе са Угарском.⁵¹⁴ Жигмундова активност ка јужним државама је била појачана, а угарски владар је и краља и деспота сматрао својим вазалима. Ипак, концепт вијенца, односно круне је био јако битан, што је једна од најзначајнијих тековина

⁵⁰⁸ М. Динић, *Државни сабори*, 5.

⁵⁰⁹ Твртко у њој истиче заслуге Хрвојевог оца Вукца током рата са Угарском. Након дарованих привилегија, наводи се да се оне могу поништити само у случају невјере, а о томе ће да одлучи Црква босанска и сва Босна. Уп. Р. Михаљчић, *Повеља краља Твртка Хрвоју (1380)*, 28.

⁵¹⁰ М. Орбин, *Краљевство Словена*, 354.

⁵¹¹ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 298.

⁵¹² I. Koscis, *Holy Crown*, 134.

⁵¹³ Погледати сљедеће поглавље, *Круна и Босна*.

⁵¹⁴ М. Пурковић, *Стефан Лазаревић*, 100.

краља Твртка. Иако се та идеја можда није развила како је он желио, ипак је за Босну наступила нова реалност.

Сл.11. Повеља краља Стефана Дабиче.

<https://www.google.com/search?q=повеља+стефана+дабише+дубровнику> приступљено 3.4. 2019.

КРУНА И БОСНА

Када су Санковићи недуго послје Тврткове смрти покушали да уступе Конавле Дубровчанима, позивајући се на старе традиције које су им признала господа *рашка, босанска и хумска*, одговор из Босне није изостао.⁵¹⁵ Брзо је одлучила *Босна* – а то су краљ и сабор, да пошаљу војводу Влатка Вуковића и кнеза Павла Раденовића, који су ухватили Радича Санковића и подијелили Конаваоску жупу међу собом.⁵¹⁶

Овај податак сликовито илуструје значај сабора у средњовјековној Босни, који је постао изражен одмах након Тврткове смрти.⁵¹⁷ Ипак, концепт сабора у држави старијег је датума.⁵¹⁸ Познат као *станак*, он је био сазиван у битним ситуацијама и на њему су доношене најважније одлуке.⁵¹⁹ Станак је сазвала баница Јелисавета 1354. године а он је потврдио власт њеног сина Твртка, као што је наведено.⁵²⁰ Друго име за сабор је била *сва Босна* – које спомињу банови Стефан II и Твртко I, а тицало се одлучивања у споровима, или ако би неки властелин починио *невјеру*.⁵²¹ Иако је у Твртково вријеме значај сабора био смањен, ови подаци показују да је он ипак био присутан.

Од времена поменутог догађаја из 1391. године, сабор је почео да јача и постао је кључан у држави.⁵²² Јачање обласних господара и све јасније конституисање њихових области у оквиру краљевине, започет је у вријеме краља Стефана Дабише, а посебно је заживио у вријеме краљице Јелене Грубе.⁵²³ У њеној повељи Дубровнику из 1397. године потписани су велики војвода Хрвоје Вукчић Хрватинић, кнез Павле Раденовић, тепчија Батало и велики војвода Сандаљ Хранић као *русашка господа* краљевства.⁵²⁴ Помен русашке господе као најмоћнијих обласних господара везан је за јачање *русага*, односно,

---

⁵¹⁵ С. Ћирковић, *Историја*, 170.

⁵¹⁶ Исто, 172; *Русашка господа*, 311.

⁵¹⁷ С. Ћирковић, *Русашка господа*, 312.

⁵¹⁸ О саборима у средњовјековној Босни М. Динић, *Државни сабори*, 1–30.

⁵¹⁹ Исто, 5.

⁵²⁰ Исто, 6; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 71.

⁵²¹ Занимљива је повеља краља Твртка Хрвоју Вукчићу из 1380. године, у којој се наводи да може да га казни „сва Босна“. Р. Михаљчић, *Повеља краља Твртка Хрвоју* (1380), 124.

⁵²² С. Ћирковић, *Русашка господа*, 309.

⁵²³ Исто, 310.

⁵²⁴ Исто, 312; Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 205.

термина који је означавао *сабор Босне, сав русаг босански* или даље само *државу Босну*.⁵²⁵ У страним изворима они су називани *signori* и *barones*. Развој овог концепта је био сложен и развијао се под утицајем Угарске.

Од краја XIV вијека, у Угарској је преовладао концепт круне као апстрактног симбола власти који симболизује јединство државе.⁵²⁶ Власт су дијелили владар који привремено носи *круну Св. Стефана* и *orszag* којег чине племићи.⁵²⁷ Круна је уживала огроман углед у Угарској, јер се везивала за светог краља Стефана, а такође и за идеју да су сами анђели даровали круну светом владару.⁵²⁸

Под утицајем развоја тих идеја, у Босни је развој текао на истом плану. Начин на који се тај процес одвијао сигурно је повезан са смјенама на престолу, као и Жигмундовим захтјевом за крунисањем за владара Босне.⁵²⁹

Јачање феудалаца довело је до издвајања посебне области којом је управљао краљ, а она је била позантија као *contrada del re*, слично осталим монархијама у Европи.⁵³⁰ Прављење разлике између *Круне и Босне – Corona e Bosna*, доводило је до изражаја суштински однос снага између монарха и властелина. Потоњи су договали вјерност круни која је била симболички заступник јединства, идеја која је спајала све разлике у земљи. Владар је био везан за круну, али је он био само личност која је носила инсигнију, али не и она сама.⁵³¹ Дакле, направљена је разлика између пролазне владареве личности и вјечне његове функције, која је симболизована у круни.⁵³² *Круна и Босна* је било исто што и *краљ, господа и властела (re, signori e nobiles)*.⁵³³ У овом мозаику, односно, шароликости области, круна је идејно спајала скоро *de facto* различите области.

---

⁵²⁵ С. Ћирковић, *Историја*, 177.

⁵²⁶ I. Kocsis, *The Holy Crown*, 56.

⁵²⁷ Владар није носио круну Св. Стефана стално, већ је она служила за церемонију самог крунисања. L. Peter, *The Crown*, 33.

⁵²⁸ I. Kocsis, *The Holy Crown*, 59; L. Peter, *The Crown*, 40.

⁵²⁹ D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 314.

⁵³⁰ С. Ћирковић, *Историја*, 191; *Русаика господа*, 314.

⁵³¹ Исто, 217, 315.

⁵³² Круна се представљала као *господин*, или је у тренуцима нереда у земљи означавана као неко ко *пати*. С. Ћирковић, *Историја*, 218; L. Peter, *Holy Crown*, 56.

⁵³³ С. Ћирковић, *Историја*, 219.

Симболички, то је било изражено на грбу Босне, од времена краља Стефана Остоје.⁵³⁴ Љиљанова круна постављена је у центар штита, као и у челенку, изражавајући њен значај у држави.⁵³⁵ Симболика је остала иста и код краљева Твртка II и Стефана Томаша, уз додавања њихових иницијала испод.⁵³⁶ Краљ Стефан Томашевић је вратио стари грб из времена краља Стефана Остоје, што је потребно да се истакне још једном.

Своју снагу великаши су изражавали преко симболичких и визуелних представа, али и преко утицаја на избор новог монарха. Војвода Хрвоје је био кључна личност која је довела краља Остоју на престо, али је исто тако њихов међусобни сукоб значио крај за потоњег.⁵³⁷ Овај сукоб наведен је на надгробном споменику Вигња Милошевића у Кочерину код Широког Бријега, у чије *вријеме дојде и свади се краљ Остоја са херцегом и свом Босном*.⁵³⁸ Исти владар се вратио на престо 1409. године, када су Дубровчани писали *да сва господа хтјеше и пољубише господина Остоју за свог господина*.⁵³⁹

Избор краља од тада је био потпуно под утицајем моћних господара, што је на својој кожи осјетио и Остојин син Стефан. Када је остао без подршке Радослава Павловића, то је дефинитивно значило да је Твртко II поново постао краљ.⁵⁴⁰ Чланови *русага босанског*, како су то наводили међу својим титулама, постали су сила без које није могло да се одлучи ниједно важније питање у Босни.

За ову разлику су знали и Дубровчани који су раздвајали *краљевство* и *русаг*, мислећи на краља и на русашку господу. Већ 1404. године обраћају се краљу Остоји и праве разлику између *краљевства (ти)* и *русага*.⁵⁴¹ У исправама владара прави се јасна разлика, јер се наводи како су све одлуке донијели *са русагом*.⁵⁴² Нову реалност најбоље одражава дубровачко писмо кнезу Раупу, у којем се наводе *светопочивши* краљеви Твртко

⁵³⁴ Погледати поглавље *О грбу Котроманића*. В. Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 126.

⁵³⁵ Д. Ацовић, *Хералдика и Срби*, 126.

⁵³⁶ Већ описано у поменутом поглављу.

⁵³⁷ С. Ћирковић, *Историја*, 220.

⁵³⁸ На овом мјесту је употребиљен термин *сва Босна*, који је очигледно био јако раширен међу властелом. *Стари српски записи и натписи* (приредио М. Павић), Београд 1986, 94; *Стара српска писменост у Босни и Херцеговини* (приредио Д. Дојчиновић), Бања Лука 2016, 35.

⁵³⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 440; С. Ћирковић, *Русашка господа*, 308.

⁵⁴⁰ Исто, 222.

⁵⁴¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 424.

⁵⁴² Исто, 426, 515.

и Дабиша, затим *превисоки* краљ Остоја и велможе *русага босанског*“.⁵⁴³ Дакле, светост претходних владара, на којој се заснивао легитимитет и харизма тренутног (краљ Остоја), затим његов изражени епитет и достојанство, био је повезан за поменом *велможа* русага босанског.

Властела је у својој области била самостална у свом *господству*, али су били одани идеји државе која је оличена у круни.⁵⁴⁴ Она је подразумевала недјељивост државне територије и идејну представу о једној цјелини којој сви припадају.⁵⁴⁵ У теорији земља није могла да се отуђи без пристанка краља и властеле односно цијелог сабора Босне.⁵⁴⁶

ВЛАДАРСКА КОНЦЕПЦИЈА КРАЉА ТВРТКА II

Након свргавања краља Стефана Остоје са трона Босне, поставило се питање новог краља. Херцег Хрвоје Вукчић Хрватинић је одбио приједлог да он буде та личност већ је предложио Павла Клешића, из споредне лозе Котроманића.⁵⁴⁷ Дубровчани су истакли да би краљ требао да буде неко из рода Котроманића, који Босном владају *од старине* (*seigniori ab antiquo*).⁵⁴⁸ Избор је пао на Твртка II Твртковића, који се представљао као син краља Твртка.⁵⁴⁹ Његова прва владавина, до 1409. године, била је кратка, али опет са аспекта владарске идеологије јако значајна. Покренуте су одређене промјене које ће да буде задржане током XV вијека.

Као што је већ раније истакнуто у тексту, Твртко II је почео да користи стари грб Босне који је био заступљен у периоду бановине.⁵⁵⁰ Ова промјена не би значила много и могла би да се веже за саму његову личност да није била праћена и у дипломатичком материјалу. У свечаној повељи из 1405. године, која је садржавала стандардну инвокацију и аренгу, његова интитулација је била иста као и код његових претходника. Владар је био

⁵⁴³ М. Динић, *Државни сабори*, 50.

⁵⁴⁴ С. Ћирковић, *Русаика господа*, 309.

⁵⁴⁵ Исто, 310.

⁵⁴⁶ Исто.

⁵⁴⁷ С. Ћирковић, *Историја*, 205.

⁵⁴⁸ С. Ћирковић, *Русаика господа*, 311.

⁵⁴⁹ Овај патроним би могао само да означава његову тежњу за легитимитетом, не и стварну биолошку везу.

⁵⁵⁰ Р. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati*, 41.

краљ *Срба и Босне*, и помени *господе српске, рашке и босанске* су били присутни.⁵⁵¹ Међутим, од краја 1405. године Твртко II се титулисао само као *краљ Босне*.⁵⁵² Тако је називан и од стране Дубровчана, а некад је коришћена синтагма *краљ босански*.⁵⁵³ Ова промјена у науци још није објашњена, али би могла да се објасни на равни односа са деспотом Стефаном Лазаревићем.

До ове године Дубровчани су писали *госпођи Милице, кнезу Стефану и кнезу Вуку*, а тако је остало и након Стефановог проглашења за деспота.⁵⁵⁴ Од 1405. године деспот је почео да користи пуну интитулацију, са свим епитетима владарског достојанства. У децембру 1405. године деспот је издао повељу Дубровчанима, у којој је потврдио привилегије својих претходника, а титулисан је као *Ја у Христа Бога благовјерни и самодржавни по милости Божијој деспот Стефан*“, *господин „земљи српској, Поморију и странама подунавским*“.⁵⁵⁵ Раније те године, Стефан је од Дубровчана означен као деспот *српској земљи и приморској*.⁵⁵⁶

Иако ове двије ствари не могу да се доведу у директну везу, ипак су ово подаци вриједни пажње. Односи Босне са Угарском су у овом периоду били промјенљиви, док је деспот Стефан био везан вазалским везама са краљем Жигмундом.⁵⁵⁷ Неколико година касније он је постао и први витез Реда змаја, а заузимао је и висок ранг међу угарским баронима, пошто је присуствовао њиховом сабору.⁵⁵⁸ С друге стране, превирања у самој Босни, пристајање уз Жигмундовог противкандидата Ладислава, могли су да утичу на то да се промијени начин ословљавања у српским областима. Деспот је у том смислу био много озбиљнија фигура, који је сматран и насљедником Немањића.

У Босни концепт титулисања за краља *Срба и Босне* није потпуно напуштен, али је ријетко коришћен. Када је поново дошао на власт, краљ Стефан Остоја је био само *краљ*

---

⁵⁵¹ Мисли се на формуле које смо споменули у првом поглављу рада. Уп. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 501.

⁵⁵² Исто, 503, 504, 505, 506–515.

⁵⁵³ Исто, 508, 509.

⁵⁵⁴ Кнегиња Милица је након монашења ословљавана са калуђерица и госпођа Евгенија. В. Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 178–190; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 105; М. Пурковић, *Стефан Лазаревић*, 88.

⁵⁵⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 200.

⁵⁵⁶ Исто, 199.

⁵⁵⁷ М. Пурковић, *Стефан Лазаревић*, 95.

⁵⁵⁸ Исто, 100.

Босне.⁵⁵⁹ Остоја је стари формулар користио још неколико пута, као и његов син Стефан Остојић.⁵⁶⁰

Друга владавина краља Твртка од 1420. године донијела је нове промјене. Пошто је властела утицала на то ко ће да буде на трону, вјероватно су промјене и у идеологији зависиле од околности. Ипак, аренга је остала иста као и раније, али је промијењен концепт легитимитета. Краљ Твртко II позива на своје родитеље и прародитеље, *господу босанску* (природитељ господь краљевъ босаньскихъ)⁵⁶¹ којој се придаје и епитет светости.⁵⁶² Ово је јако занимљив модел, јер је у центру његове идеје *Босна* и *династија Котроманић*. У повељи из 1421. године, краљ је истицао да је потомак *светог коријена* (од светог ннхъ корѣне)⁵⁶³ као *праунук* и *унук* и *син...* није различит од њиховог тијела.⁵⁶⁴ Курс његове политике према обласним господарима је промијењен, јер је краљ заузео помирљивији став. То му је омогућило да ојача краљевски ауторитет, али су властелини и даље могли да одлучују о крупнијим стварима.⁵⁶⁵

Враћање Св. Гргура у центар своје владарске идеологије је још један нови моменат који је увео краљ Твртко II. На реверсној страни његовог новца налазио се лик Св. Григорија Назијанзина (330–390), цариградског патријарха, који је био познати борац против јереси.⁵⁶⁶ Култ Св. Гргура, који је у Босни егзистирао све вријеме, овом реформом је враћен на видљиво и битно мјесто, али само у мало промијењеном облику. Умјесто Григорија Чудотворца појавио се Григорије Назијанзин, али је суштина остала иста.⁵⁶⁷ Иста ће и да остане у вријеме последње двојице краљева, само што ће се на новцу наћи

---

⁵⁵⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 426.

⁵⁶⁰ Исто, 530.

⁵⁶¹ Исто, 503.

⁵⁶² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 505.

⁵⁶³ Исти мотив се среће код краља Душана у Стонској повељи, као и код краља Стефана Томаша. П. Драгичевић, *Повеља Твртка II Дубровчанима*, 105.

⁵⁶⁴ Ако се узме у обзир раније повеља (из 1420) и његово истицање да је он од истог тијела (као и његови и преци), овдје би требало са су поменути Котроманићи. Јасно истицање фамилијарних веза (а не класично помињање родитеља и прародитеља), чини ову тезу јачом. У том случају, ова реченица би се односила на краља Твртка I (пошто се вјерује да је Твртко II његов син), затим Владислава и бана Стефана I.

⁵⁶⁵ С. Ћирковић, *Историја*, 210.

⁵⁶⁶ Г. Флоровски, *Црквени оци*, 100.

⁵⁶⁷ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 98.

лик папе Гргура Великог (540–604), са штапом и капом на глави.⁵⁶⁸ Тиме је направљен компромис између двије стране, али се поштовање Св. Гругра у Босни није прекидало.

Реформа грба у вријеме краља Остоје била је прихваћена и у његово вријеме. Круна је и даље заузимала централно мјесто, али јој је придодат иницијал Т, који је симболизовао личност која је носи. Већ 1421. године Твртко II спомиње *свету круну* и своје *свето крунисање*.⁵⁶⁹ Јачање ауторитета владара праћено је помирљивијом политиком према Угарској, која је карактеристична за ово вријеме.

Односи са деспотом Ђурђем Бранковићем нису били добри због тога што је деспот припојио Сребреницу.⁵⁷⁰ Сукоб је трајао са прекидима скоро десет година, али он сам по себи нас не занима много. У јеку сукоба 1433. године против краља Твртка II, савез су склопили деспот Ђурађ и војвода Сандаљ, са идејом да на престо доведу Радивоја Остојића, Остојина сина.⁵⁷¹ Двије године је Радивој владао као краљ, али није био признат ни од већине господара у Босни, као ни од страних држава.⁵⁷²

Изгледа да је ова ситуација потакла краља Твртка на одлучнију акцију, посебно на пољу свог представљања. Управо се те године у интитулацију враћа термин *краљ Срба и Босне*, који ће бити споменут још једном 1437. године, али ће *Босна* да буде на првом мјесту, а *Срби* на другом.⁵⁷³

Његову политику је наставио краљ Стефан Томаш који је у својој првој повељи из 1443. године, поред истицања родитеља и прародитеља, који су опет били Котроманићи, истакао и да је он припадник *светог коријена*, који је био актуелизован у династији Немањића.⁵⁷⁴ Још је занимљиво да је аренга у овој повељи идентична оној из 1421. године, а обје су пак исте као и повеља Стефана Душана Дубровнику из 1333. године.⁵⁷⁵ Могуће је да су све писане са истог предлошка који се вјероватно налазио у Дубровнику, али то ни

---

⁵⁶⁸ Ibid., 101.

⁵⁶⁹ Ibid., 111.

⁵⁷⁰ М. Спремић, *Ђурађ Бранковић*, 230.

⁵⁷¹ С. Ђирковић, *Историја*, 214.

⁵⁷² Исто.

⁵⁷³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 1, 518.

⁵⁷⁴ Још од периода Св. Саве истицано је да је *Стефан*, *плод који је изашао од светог коријена*, односно, од Стефана Немање. Овај концепт је истицан у вријеме краљ Уроша I, а касније и код краља Милутина, затим Стефана Душана. С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, 113.

⁵⁷⁵ D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, 135.

изблиза не нуди рјешење које може да нас задовољи. Преузимања те врсте су се вршила, али су термини и сам концепт пажљиво бирани и они дијелови који се нису сматрали потребним, избацивани су. Занимљиво је да се оваква аренга налази у повељама владара који су тек долазили на власт и осјећали јаку потребу за истицањем легитимитета.

По питању грба краљ Томаш је такође слиједио свог претходника, али је такође истицао своју повезаност са оцем Остојом.⁵⁷⁶ Код новог краља је доминирала Босна, што је сигурно повезано са концептом русага, али и приликама на ширем плану. Област Стефана Вукчића Косаче се издвојила у скоро посебну област, и само је припадност круни, односно, русагу босанском симболизовало идејно јединство. Женидбом са његовом кћерком Катарином, ствари су поправљене, али никада нису биле савршене.⁵⁷⁷ Опасност од Турака постајала је све већа, па је краљ Томаш потражио помоћ од папе. Када је са супругом прешао у католичанство, био је то само покушај компромиса да се ствари спасу.

Његову политику је наставио син Стефан Томашевић, који је био и српски деспот.⁵⁷⁸ Папа Пије II је послао круну новом краљу који је крунисан у Јајцу на дан Св. Григорија Чудтворца, 17. новембра 1461. године.⁵⁷⁹ У његовим повељама поново централно мјесто заузима Босна, али се прави јасна разлика између господе *српске* и *босанске*.⁵⁸⁰ Свечаније повеље садрже аренгу и интитулацију са поменом Срба и свих области којима краљ влада.⁵⁸¹ Пошто је владао само двије године Босном, више закључака и не можемо да извучемо. Женидбом са принцезом Јеленом (Маријом) Бранковић и преношењем моштију Св. Луке у Јајце, краљ је покушао да продужи живот Босни, пошто је деспотовину изгубио. Ипак, ни јаки градови ни савез са папом нису много помогли када је султан Мехмед II освојио Јајце, а краља и његовог стрица Радивоја погубио.⁵⁸²

---

⁵⁷⁶ С. Ћирковић, *Историја*, 223; Краљ Томаш је истицао своју везу са угарским краљем Владиславом II, види А. Крстић, *Повеља краља Стефана Томаша ердељском војводи Јовану Хуњадију*, ГПБ 7 (2014), 73 – 84.

⁵⁷⁷ С. Ћирковић, *Стефан Вукчић Косача*, 144.

⁵⁷⁸ С. Ћирковић, *Историја*, 220.

⁵⁷⁹ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 300.

⁵⁸⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I – 2, 177.

⁵⁸¹ Повеље садрже и Хрвате, као и једна повеља краља Твртка из 1390. године, Исто, 180, 181.

⁵⁸² С. Ћирковић, *Историја*, 227; Видјети зборник радова *Пад Босанског краљевства* (уредници С. Рудић, Д. Ловреновић, П. Драгичевић), Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015.

Rekonstrukcija grobne ploče kralja Tvrtka II

Сл. 12. Реконструкција надгробне плоче краља Твртка II Твртковића.
https://www.google.com/search?tbm=isch&sa=1&ei=oE-qXNv5LYfSsA%B1+%D0%BA%D0%B0+%D0%B4%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%BE%D0%B3&gs_l=img.3...50027.56918..57174...1.0..0.173.3345.0j25.....0....1..gws-wiz-img.....0.7yj9q3NQo_l#imgsrc=0oFJOBYSXrbSHM: приступљено
 3.4.2019.

Сл. 13. Стефан Томашевић се моли пред Хирстом,
<https://www.google.com/search?q=степан+томашевић>, приступљено

3.4.2019.

Сл. 14. Гроб краљице Катарине у Риму.

<https://www.google.com/search?q=босанска+краљица+катарина>, приступљено

3.4.2019.

ЗАКЉУЧАК

Коначан осврт на владарску идеологију Котроманића није нимало једноставан као што није било ни писање овог рада. Поред недостатка извора, посебно оних наративне природе, нејасне црквене ситуације, неразвијености правних институција, честе промјене граница, и саме владарске концепције, чине питање много комплексним.

Теоријска развијеност одређене идеологије није била заступљена, већ се та идеја базирала на обичајном праву и патримонијалном типу државе. Бан је владао заједно са члановима своје породице, уз учешће најмоћнијих великаша у расподјели моћи. Црква босанска је играла битну улогу, али је њена права функција још увијек неразјашњена. У суштини, она је била организована по василијанском типу, дакле ближа источном хришћанству, тј. православљу. Ипак, притисак са запада, у црквеном и политичком погледу, тјерао је банове на опрезну политику која је била усмјерена на очување своје посебности. То се односило на све стране факторе, а посебно на акције папе и угарског владара.

Вјерску и интелектуалну слику у средњовјековној Босни чинили су библијски и други црквени текстови који су нам остали сачувани. Остаци скулптура, симбола на стећцима врло су често повезани са црквеним текстовима, сачињавајући један идејни круг. У културном смислу највећи утицај се осјећао из Приморја, али су умјетничке форме и садржаји били најсличнији онима из Рашке. То показује директне утицаје из једне државе у другу, који ће временом да постану интензивнији. Дубровник је играо битну улогу не само као директни судионик у пословима са унутрашњим државама већ и као посредник преноса одређених идеја које су битне за владарску идеологију.

Банови су своју посебност у односу на друге властелине у држави, али и према другим земљама, градили истицањем посебних формула, који у први план стављају да су они владари *Божјијом милошћу*, или пак само синтагмом Раб Христов. Владарско име је такође било битно, а прије проглашења краљевине бан Нинослав је носио име

јеванђелисте Матеја, што је свакако имало за циљ да бану обезбиједи симболичко мјесто у хришћанској заједници владара. Послије њега, бан Пријезда није оставио велике идеолошке формуле по којима можемо да закључимо развој ове идеје послје Нинослава, али је она свакако била прилично слична. Женидбом бана Стефана I Котроманића Јелисаветом, кћерком краља Стефана Драгутина, нове прилике наступиле су у самој Босни. Иако је бан Стефан I изгубио власт од Шубића, ипак ће његов син бан Стефан II Котроманић умјешном политиком не само да врати изгубљено својој породици већ ће своју власт да прошири и на нове области (Усора и Соли, те Захумље). Нове прилике учиниле су ситуацију комплекснијом, али су довеле и до развоја одређених теоријских погледа на саму власт и на мјесто владара у држави. Бан Стефан II је на првом мјесту истицао Св. Гргура као патрона државе и идејну личност око које се окупљају све области. Наравно, сам бан је био нека врста инкарнације Св. Гргура на земљи, што му је увећавало ауторитет. Формуле у исправама су постале богатије, титулатура владара дужа, а зачеци аренге примјећују се у Стонској повељи. Све правне радње су потврђиване на Јеванђељу и Часном крсту, а свака могућност да се оне не поштују биле су санкционисане поменом светитеља који су на оном свијету, као и прибрајања прекршитеља Јуди Искаротском, који је издао Христа. Ове формуле, као и поштовање Св. Гргура, остале су у темељу владарске идеје и након проглашења краљевине.

Бан Стефан II је ојачао државу и у економском погледу, што се најбоље види кроз развој градова, који је био условљен и доласком фрањеваца, али и ковање новца. Новац је кован по узору на онај краља Драгутина, а на њему је био представљен бан са једне, а Христос са друге стране. Поред новца, печати одражавају банову владарску идеологију, посебно његову ратничку функцију. Представа коњаника је јако битна, јер показује не само ратничку опрему владара која има и функцију инсигнија, већ и хералдичке мотиве који су јако битни за нашу тему. Развој хералдике, започет у овом периоду, наставиће и његови насљедници са одређеним измјенама због нових прилика које су настале у земљи. То се посебно односи на мотиве на штиту, али ће членка да задржи свој облик и тако остане најсталнији симбол у хералдици Котроманића.

Политику бана Стефана II наставиће његов синовац Твртко, чији ће период владавине остати упамћен као највећи у историји средњовјековне Босне. За разлику од

свог претходника на трону, који је имао непомућене односе са Угарском, бан Твртко ће морати да порази моћног краља Лајоша и тако докаже своју способност. Побједом над братом Вуком и властелом која га је подржавала, његов положај је био потпуно учвршћен. Не напуштајући помирљиву политику према западу, посебно папи, као и Цркви босанској, Тврткова пажња ће да буде усмјерена ка Рашкој. Смрћу цара Стефана Душана (1355) отпочео је процес распада Српског царства и формирања територија крупних обласних господара који је посебно постао истакнут након смрти цара Стефана Уроша (1371).

Нестанак светородне династије Немањића отворио је питање врховног господара на подручју Српског царства, чија је идеја и вјера у обнову још била жива. Као потомак краља Драгутина, Твртко је био крвно везан за династију Немањића, али исто тако је припадао племенитом, владарском роду Котроманића, који је *од старине* владао Босном. Уз пристанак угарског краља Лајоша, Твртко је у савезу са кнезом Лазаром поразио жупана Николу Алтомановића, и придодао дио његових земаља под своју власт. Тако су се створили услови да се Твртко крунише за краља и наступи као обновитељ српске монархије. Кроз форму родослова, Твртко је истицао своју припадност светородној династији Немањића, што је био сличан модел који је много раније примјењивао и краљ Стефан Милутин. Крунисање је обављено вјероватно на Митровдан, 26. октобра 1377. године у Милешеви, која је представљала важно мјесто за династију Немањића.

Твртко је истицао да је крунисан *сугубим* (двоструким) вијенцем, који је симболизовао Босну којом његова породица влада *од прва*, те престо његових прародитеља који су у *Земљском царству* царствовали и преселили се на *Небеско*. Тиме је Твртко истакао свој легитимитет, а низом симболичких преузимања ће још више да га учврсти. Ново краљевско достојанство је пратило промјену грба, гдје су сада доминирали љиљани и лоза са крстовима, светац заштитник је постао Св. Стефан, а Твртко је узео и владарско име које су носили његови прародитељи, а то је било Стефан. Владарске исправе су красиле аренге, по угледу на оне из Рашке, у којима се истиче Божија интервенција у свијету којом је пало људско суштаство уздигнуто на Небо и тиме било обожено. Поред аренги, интитулација је била по узору на ону из времена царевине, а Твртко је истицио да слиједи *истиниту вјеру и живот* својих прародитеља. Уз краља,

краљевство, његове градове ишао је епитет *славни*, док су многи изрази настали из етикеције означававши владарев виши ранг (*пресвијетли, превисоки, вазможни*). Да се на идеји двоструког вијенца радило знали су и Дубровчани који су често писали да је Твртко заузет у *рашком краљевству*. Краљ је у западним изворима називан *rex Rassie*, што је одражавало идеју обнове престола рашког. Твртко је послао своје војне одреде у помоћ кнезу Лазару, који су се борили са њим у бици на Косову, 1389. године. Након битке је истицао своју побједу, што говори у прилог да је ова идеја била жива.

Међутим, поставља се питање да ли је Босна била плодно тле за учвршћивање ових идеја? Да ли су Црква босанска и властела имале афирмативан став према овим промјенама? Јака Тврткова личност, којом је обуздао све бунтовне силе у држави, не мора да осликава стварно стање. За Твртка је промјена нових идеја очигледно била логичан слијед догађаја, јер је он припадао светородној династији и био је најподобнији да их наслиједи. Пренос њихове харизме на себе и њена имплементација и у Босну се њему чинила реална, али постојање старих традиција бановине показује да нови елементи нису могли да буду инкорпорирани науштрб старих.

Након његове смрти, све мане изашле су на видјело. Његов насљедник на трону, краљ Стефан Дабиша није могао да заустави јачање обласних господара који ће временом постајати само јачи. Није искључено да је властела управо и довела Дабишу на трон, а затим одлучила да задржи његову жену док не нађу подобнијег кандидата. Иако су краљеви покушавали да слиједе Тврткове обрасце, једина ствар која је задржала највиши ауторитет била је круна, односно, идеја о круни као трансперсоналном симболу власти. Властела је дуговала своју послушност круни, односно, владару који је носи, али се то не односи на његову пролазну личност. Они су истицали право на отпор, уколико носилац круне прекрши своје ингеренције.

Све више ће да постане истакнуто *краљевство* и *русаг*, који ће чинити сабор босанске властеле и владара, који је био познат као *станак, збор* или *купа*. Владари ће истицати да су све одлуке донијели са *русагом* или *русашком господом*, а сами властелини ће, поред навођења својих личних титула, посебно истицати припадност *русагу*. Круни су припадали трибути, градови и *de facto* област самог владара, док ће на својим областима

властелини прикупљати обавезе и порезе од потчињених. Државна област се није могла отуђити без пристанка владара и русашке господе, што је било слично као у Угарској.

Краљ Остоја је у почетку слиједио Тврткове обрасце, истицао епитете свог владарског достојанства, али је његов положај зависио од воље моћних господара, у првом реду Хрвоја Вукчића и Сандаља Хранића. Временом је концепт круне постао толико јак да је краљ Остоја истакнуо овај симбол у свом грбу. Владари су и даље називани *светопочившим* (од Твртка до Остоје), што је било везано за функцију носиоца круне, тј. харизме која представља ново достојанство.

Његов такмац за трон, краљ Твртко II, почео је да напушта одређене обрасце и да се враћа онима из периода бановине. То ће посебно бити истакнуто на његовим печатима на којима се налази стари грб Босне, те враћању Св. Гргура (Св. Григорије Назијанзин) на реверсну страну свога новца. У периоду своје друге владавине, Твртко II ће да напусти титулу *краљ Срба и Босне*, већ ће само да користи онај *краљ Босне* (истини за вољу, тај модел ће увелико да буде напуштен веч 1405. године). Свој легитимитет ће да гради као потомак *светих родитеља и прародитеља*, али овај пут то су *Котроманићи*. За разлику од свог претходника, он ће краљев ауторитет да уздиже не *конфронтацијом* са обласним господарима, већ у *савезу* са њима. Његову политику ће да настави краљ Стефан Томаш, који ће тек женидбом са Катарином, кћерком Стефана Вукчића Косаче, да среди унутрашње прилике у земљи. Краљ је вратио стари формулар у интитулатуру, која садржи помен *Срба* на првом мјесту, али ће у њу да буду унесени и *Хрвати* и *Далмација*. Тиме је привидно враћен углед и ауторитет краљу, али су прилике биле такве да он није имао толики значај у практичним стварима у земљи. Опасност од Турака је натјерала Томаша да прими католичанство. Од његовог времена ће на новцу да буде лик папе Гргура Великог, што ће да буде компромис са свим чиниоцима у Босни. Ипак, многи господари су зарад својих личних циљева мијењали стране, па су често доводили и Турке само да би очували своје положаје. Стефан Томашевић, који је кратко био и српски деспот, није могао да уради много у таквој ситуацији. Слиједио је политику свог оца, у симболичком смислу је вратио грб свог дједа, краља Остоје, али је то скоро све што је вриједно помена.

Стварно осјећање цјелине и јединства чинила је *круна*, која је опет била у *идеји* и као *симбол*, док је стварну власт имао онај који је у том тренуку био најјачи или имао најмоћније савезнике, без обзира на то да ли је то био владар или властелин.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

Византијски извори за историју народа Југославије, том II, (обрадио Б. Ферјанчић), Београд 1959.

Данило II, *Животи краљева и архиепископа српских*, (приредили Г. Мак Данијел и Д. Петрић), Београд 1988.

П. Драгичевић, *Повеља краља Твртка II Твртковића Дубровнику којом подрвљује повеље својих претходника*, Грађа о прошлости Босне 11 (2018), 101 – 116.

Т. Živković, *Gesta Regum Sclavorum, I – II*, Beograd, 2012.

Н. Исаиловић, *Повеља краља Стефана Остоје Сплићанима*, Стари српски архив 9 (2010), 167 – 176.

Н. Исаиловић, *Повеља краља Твртка I Котроманића Шибенику*, Грађа о прошлости Босне 4 (2011), 31–47.

Н. Исаиловић, *Повеља бана Пријезде I којом додељује жупу Земуник својој ћерки и зету, сину бана Стјепана III Бабонића*, Грађа о прошлости Босне 5 (2012), 9–25.

Н. Исаиловић, *Повеља бана Твртка Котроманића Дубровчанима из 1355. године*, ГПБ 6 (2013), 123–138.

Д. Јечменица, *Стонска повеља бана Стефана II Котроманића*, Грађа о прошлости Босне 3 (2010), 29–47.

Д. Јечменица, *Повеља краља Стефана Твртка I Дубровчанима*, Стари српски архив 14 (2015), 115 – 142.

А. Крстић, *Повеља краља Стефана Томаша ердељском војводи Јовану Хуњадију*, Грађа о прошлости Босне 7 (2014), 73 – 84.

Ljetopis Poru Dukljanina, (pr. V. Mošin), Zagreb, 1950.

- F. Miklosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosniae, Ragusii, Viennae*, 1858.
- Р. Михаљчић, *Повеља краља Стефана Твртка Котроманића кнезу и војводи Хрвоју Вукчићу Хрватинићу*, ССА 1 (2002), 117–130.
- Р. Михаљчић, *Повеља краља Стефана Остоје Дубровчанима*, Грађа о прошлости Босне 1 (2008), 123–137.
- Ј. Мргић - Радојчић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића кнежевима Вуку и Павлу Вукославићу*, Стари српски архив 1 (2002), 79–93.
- Ј. Мргић, *Повеља бана Стјепана II Котроманића којом даје кнезу Вукославу Хрватинићу жупу Бањицу и Врбању*, Грађа о прошлости Босне 1 (2008), 11–23.
- С. Новаковић, *Законски споменици српских држава средњег века V*, Београд, 1912.
- М. Орбин, *Краљевство Словена*, (приредио С. Ћирковић), Београд, 1968.
- С. Рудић, *Повеља краља Стефана Дабиче Дубровнику*, Стари српски архив 6 (2007), 167 – 182.
- А. Соловјев, *Одабрани споменици српског права*, Београд 1926.
- Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд 1927.
- Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I – 1, I – 2*, Београд – Сремски Карловци, 1929 – 1934.
- Стари српски записи и натписи* (приредио М. Павић), Београд 1986.
- Стара српска писменост у Босни и Херцеговини* (приредио Д. Дојчиновић), Бања Лука 2016.
- A. Theiner, *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia: Ab Honorio PP.III. usque ad Clementem PP. VI. 1216–1352, tomus I, Romae* 1859.
- E. Fermentžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica*, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalum, Zagrabiae 1892.
- Constantinus Porphyrogenitus, *De administrando imperio*, (ed. G. Moravcsik, transl. R.J.H. Jenkins) Dumberton Oaks, 1967.
- Codex diplomaticus regni Bosnae – prevod povelja i pisama stare bosanske države* (prir. L. Nakaš, D. Župarić, A. Lalić, Dž. Dautović, E. Kurtović), Sarajevo 2019.

ЛИТЕРАТУРА:

P. Anđelić, *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, Djela, knj. XXXVIII, Odjeljenje društvenih nauka, Sarajevo 1970.

P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara od XII do XV stoljeća*, Sarajevo 1973.

A Dictionary of Heraldry, ed. by S. Friar, New York, 1987.

Д. Ацовић, *Хералдика у Срби*, Београд 2008.

М. Алексић, *Марко Краљевић: Човек који је постао легенда*, Београд 2015.

М. Алексић, *Српски витешки код*, Београд 2017.

Д. Богдановић, *Политичка философија средњовековне Србије. Могућност једног истраживања*, Студије из српске средњовековне књижевности, Београд 1988.

Biblijski leksikon, Zagreb 1972.

J. M. Bak, *Coronations: Medieval and Early Modern Rituals*, University of California Press, 1990.

М. Благојевић, *Логотет*, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997.

М. Благојевић, *Српска државност у средњем веку*, Београд 2011.

Š. Bešlić, *Kamene stolice srednjovjekovne Bosne i Hercegovine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Djela, knjiga LIX, Posebna izdanja, knjiga 34, Sarajevo 1985.

J. F. Burden, *Rituals of Royalty: Prescriptions, Politics and Practice in English Coronation and Royal Funeral Rituals c. 1327 to c. 1485*, University of York, 1999.

Б. Бабић, *Византија и Босна*, Бања Лука, 2017.

А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 1995.

Ж. Вујошевић, *Стари завет у аренгама повеља Стефана Душана*, Стари српски архив 2 (2003), 227–249.

O. Gierke, *Political Theories of the Middle Ages* (translated by F. W. Maitland), Cambridge University Press, 1922.³

J. Le Goff, *Civilizacija srednjovjekovnog Zapada* (prevela G. Popović), Zagreb 1998. Наслов оригинала: J. Le Goff, *La civilisation de l'Occident médiéval*, Paris, Arthaud, 1964.

М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Посебна издања САНУ CCXXXI (1955), 1–83.

М. Динић, *Велики босански златник*, Историјски часопис 3 (1952), 40–55.

М. Динић, *Област краља Драгутина после Дежева*, Српске земље у средњем веку, Београд 1978, 123–145.

М. Динић, *О Николи Алтомановићу*, Посебна издања СКА : Друштвени и историјски списи, Београд 1932, 1–46.

F. Dvornik, *Slavs in European History and Civilization*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1962.

С. Димитријевић, *Каталог српског средњовековног новца*, Земун, 2001.

Д. Драгојловић, *Историја српске књижевности у средњовековној босанској држави*, Нови Сад 1997.

Д. Драгојловић, *Апокалипса босанских крстјана и старословенско књижевно наслеђе*, Књижевна историја XIII/52, Београд 1981, 603 – 610.

Т. Живковић, *Бан Борић*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 5, (Београд 2008), 49–60.

Историја српског народа, том I, (уред. С. Ћирковић), Београд, 1981.

Н. Исаиловић, *Владарске канцеларије у средњовековној Босни*, Београд, 2014. (докторска дисертација).

Н. Исаиловић, *Помени предака и сродника у средњовековним босанским повељама*, Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности / VIII Научни скуп, Деспотовац – Манасија, 20–21. август 2016 [у оквиру манифестације] XXIV Дани српскога духовног преображења. Деспотовац: Народна библиотека "Ресавска школа"; Београд: Институт за српски језик САНУ, 2017, 103–111.

Н. Исаиловић, *Михаило Кабуџић. Дубровачки одметник – босански дипломата*, Историјски часопис 56 (2008), 389–406.

К. Јиречек, *Историја Срба*, том I, (превео Ј. Радонић), Београд 1935.

Е. Kantorowitz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, New Jersey 1957; Превод на српски: Е. Kantorovic, *Dva kraljeva tela. Studija o srednjovekovnoj političkoj teologiji* (sa novim predgovorom V.Č. Džordana, prevela Lj. Nikolić), Beograd 2012.

Е. Kantorowitz, *Laudes regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship. With a Study of a Music of the Laudes and Musical Transcriptions of a M. F. Bukofzer*, Vol. 33 of University of California Berkley, 1974.

Г. Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge University Press, 2002.

Г. Klaniczay, *Sainthood, Patronage and Region*, Bibliotheca Hagiotheca: Series Colloquia III, Hagiotheca Zagreb (2014), 441–455.

Г. Klaniczay, *Saint' Cults in Medieval Central Europe: Rivalries and Alliances*, in *Symbolic Identity and the Cultural Memory of Saints*, Cambridge Scholars Publishing (2018), 21 – 41.

В. Клаић, *Рјечник страних riječi i izraza*, Zagreb 1986.

И. Коматина, *Црква и држава у српским земљама од XI до XIII века*, Историјски институт, посебна издања, књига 66, Београд, 2016.

И. Коматина, *Велико краљевство од прва: Крунисање Стефана Немањића и „традиција дукљанског краљевства“*, Историјски часопис LXV (2016), 15–35.

И. Клајн – М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад, 2007.

И. Kocsis, *The Mistery and Doctrine of the Holy Crown*, <http://www.hungarianhistory.com/lib/kocsis/kocsis.pdf>, приступљено 10.10. 2017.

Л. Kampe, *Prilozi za proučavanje heraldike roda Buća*, https://www.academia.edu/38562987/Prilozi_za_prou%C4%8Davanje_heraldike_rod_a_Bu%C4%87a?email_work_card=thumbnail-desktop, приступљено 22.12.2018.

Lexicon – paleoslovenico – graeco – latinum: emendatum auctum (ed. F. Miklosich), Vindobonae, 1862 – 1865.

D. Lovrenović, *Bosanska kvadratura kruga*, Sarajevo – Zagreb 2012.

D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti. Sveta kruna ugarska i Sveta kruna bosanska (1387–1463)*, Zagreb 2006.

Р. Михаљчић, *Крај Српског царства*, Београд, 1989.²

Р. Михаљчић, *Лазар Хребелновић – Историја, култ, предања*, Београд 1989.²

Р. Михаљчић, *Владарске титуле обласних господара — прилог владарској идеологији у старијој српској прошлости*, Београд, 2001.

Р. Михаљчић, *Ставилац*, Историјски часопис XIII (1976), 5–21.

Р. Михаљчић, *Ставилац*, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997, 693–694.

Р. Михаљчић, *Титуле*, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997, 732–734.

Р. Михаљчић, *Родослови*, Лексикон српског средњег века, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997, 625 – 627.

С. Марјановић Душанић, *Владарске инсигније и државна симболика у средњовековној Србији од XII до XV века*, Београд 1993.

С. Марјановић Душанић, *Мотив Лозе Јесејеве у доба Уроша I*, Зборник ФФ 18А (1994), 119–125.

С. Марјановић Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997.

С. Марјановић Душанић, *Свети краљ*, Београд, 2005.

Ј. Мргић – Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002.

Ј. Мргић, *Северна Босна: 13 – 16 век*, Београд, 2008.

Р. Mikulić, *Bosna i europska gotika*, *Dijalog – časopis za filozofiju i društvenu teoriju* 4, 176–194.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд, 1998. (фототипско издање)

Г. Острогорски, *Византијски систем хијерахије држава*, Сабрана дела V, Београд 1970, 281 – 364.

F. Oakley, *The Medieval Experience*, Toronto University Press, 1997.

- М. Одак, *Иконографија и симболика представа на српском средњовековном новцу*, Београд 2015. (докторска дисертација).
- М. Одак Михаиловић, *Политичка идеологија новца: развој и поруке српских средњовековних ковања*, Византијско наслеђе и српска уметност I, Београд 2016, 143–151.
- М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978.
- L. Peter, *The Holy Crown of Hungary, Visible and Invisible*, SEER, Vol. 81, NO. 3 (2001), 421 – 510.
- Д. Поповић, *Српски владарски гроб*, Београд, 1992.
- Д. Поповић, *Реликвије Часног крста у средњовековној Србији, Константин Велики у византијској и српској традицији*, Београд (2015), 99–122.
- Н. Порчић, *О употреби појма владарске милости у српским средњовековним документима намењеним Дубровчанима*, Историјски часопис LXV (2016), 61–79.
- А. Палавестра, *Илирски грбовници и други хералдички радови*, Београд 2010.
- Пад Босанског краљевства* (уредници С. Рудић, Д. Ловреновић, П. Драгичевић), Београд – Сарајево – Бања Лука, 2015.
- Н. Радојчић, *Обред крунисања босанског краља Твртка I*, Посебна издања CXLIИ, Београд 1948, 1–88.
- Ђ. Сп. Радојичић, *Доба постанка и развој старих српских родослова*, Историски гласник 2 (1948), 21–36.
- И. Руvaraц, *Вукан, најстарији син Стефана Немање и Вукановићи*, Годишњица Николе Чупића X (1888), 1 – 9.
- С. Рудић, *Властела илирског грбовника*, Посебна издања, књига 52, Београд 2006.
- С. Рудић, *Прилог познавању правних односа између Босанског краљевства и Дубровника*, Средњовековно право у Срба у огледалу историјских извора: зборник радова са научног скупа одржаног 19–21. марта 2009, Београд, САНУ, 2009, 217–232.
- Ј. Романидис, *Прародитељски грех* (превео С. Јакшић), Нови Сад, 2001; Наслов оригинала: Ι. Ρωμανίδου, *Τὸ Προπάτορικὸν Ἀμάρτημα*, 1957.
- А. Соловјев, *Појам државе у средњовековној Србији* (Студија из упоредне историје права), Годишњица Николе Чупића, књига XLII, Београд 1933, 51–73.

- A. Соловјев, *Историја српског грба*, Београд 2014.
- С. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Из Гласа Српске краљевске академије 90 – 132 (1912 – 1928), Београд 1928.
- М. Спремић, *Ђурађ Бранковић (1427–1456)*, Београд 2006.
- S. Slater, *The History and Meaning of Herladry*, London, 2004.
- V. Trpković, *Branivojevići*, *Istorijski glasnik* 3 – 4, Beograd (1960), 55 – 85.
- Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425–1478)*, *Зборник за историју Босне и Херцеговине* 2 (1997), 73–112.
- В. Ћоровић, *Историја Срба*, том II, Београд 2005. (фототипско издање)
- В. Ћоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Глас СКА CLXVII, Београд (1935), 5–47.
- В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, Бања Лука - Београд, 1999. (репринт)
- С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд, 1964.
- С. Ћирковић, *Сугуби венац: Прилог историји краљевства у Босни*, *Зборник Филозофског факултета у Београду* 8/1, Београд, 1964, 343–370.
- С. Ћирковић, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 306–317.
- С. Ћирковић, *„Верна служба“ и „вјера господска“*, *Работници, војници, духовници*, Београд 1997, 318–335.
- С. Ћирковић, *О „Баковачком уговору“*, *Историски гласник* 1–4 (1962), 1–15.
- С. Ћирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба*, Београд 1964.
- С. Ћирковић, *Протовестијар*, *Лексикон српског средњег века*, приредили С. Ћирковић, Р. Михаљчић, Београд 1997.
- W. Ullman, *Medieval Political Thought*, 1976.
- W. Ullman, *The Principles of Government and Politics in the Middle Ages*, 1966.
- W. Ullman, *Law and Politics in the Middle Ages. An Introduction to the Sources of Medieval Political Ideas*, Cambridge University Press, 1975.

- Б. Ферјанчић – С. Ћирковић, *Стефан Душан, краљ и цар, 1331 – 1355*, Београд 2005.
- Г. Флоровски, *Источни оци IV века*, Београд 2005.
- Е. О. Filipović, *Bosansko kraljevstvo – Historija srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, 2017.
- Е. О. Filipović, Viteške svečanosti u Budimu 1412. i učešće bosanskih velikaša, https://www.academia.edu/238694/Viteske_svecanosti_u_Budimu_1412._godine_i_ucesce_bosanskih_predstavnika Festivities held in Buda in 1412 and the participation of Bosnian magnates, приступљено 21. 9. 2016.
- Е. О. Filipović, *Heraldički problem vladarskog i državnog grba Bosne prema koncepciji Pave Anđelića*, Zbornik o Pavlu Anđeliću, Sarajevo (2008), 32–55.
- С. Шаркић, *Владарске титуле у средњовековној Србији*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2/2012, Нови Сад, 23–35.
- А. Watson, *Legal Transplants. An Approach to Comparative Law*, The University of Georgia Press, Athens and London, 1993.²
- Т. Woodcock, J.M. Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford University Press, 1988.

БИОГРАФИЈА АУТОРА:

Дејан (Жарко) Дошлић рођен је 13.7.1990. године у Добоју. Основну школу је завршио у Станарима, а гимназију у Добоју. Након завршене средње школе, уписао се на студије историје на Филозофском факултету у Бањој Луци. Основне студије историје завршио 2014. године, када је одбранио завршни рад под насловом *Византија и Први крсташки рат*. Тренутно ради као сарадник у настави на Филозофском факултету у Бањој Луци, Студијски програм историје, на предметима *Српска и јужнословенска историја раног средњег вијека* и *Српска и јужнословенска историја позног средњег вијека*, као и на изборним предметима *Приватни живот у српским средњовјековним земљама* и *Државна управа у српском земљама средњег вијека*.

Учешћа на семинарима/конференцијама:

- 2012. године: *Култура сјећања и памћења*, семинар у организацији УСИ „Др Милан Васић“, Бања Лука
- 2013. година: ISHA Autumn Seminar, Загреб, Хрватска
- 2014. година: TEMPUS Project, Школа археологије, Приједор, Република Српска / Босна и Херцеговина
- 2015. година: Пројекат *Племенито*, рад на дигитализовању средњовјековне српске културне баштине на подручју Босне и Херцеговине
- 2017. година: ARKWork, School of Archaeology in Athens, Атина, Грчка
- 2016, 2017, 2018. година: Школа палеографије, Рогатица – Гламоч – Требиње

Стручни/научни радови:

- *Краљ Константин Бодин у дјелу Рејмонда Тулушког*, Гласник архивских радника Републике Српске, година VII, број 7 (Бања Лука 2015), 23–31.
- *Светосавска просвјета и образовање*, Крајина, година XV, број 57 (Бања Лука 2016), 154–160.

Специјалне награде и признања:

- Студент генерације на Студијском програму историје, 2015. године
- Златна значака Универзитета за ваннаставне активности, 2015. године

УНИВЕРЗИТЕТУ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ПОДАЦИ О АУТОРУ ОДБРАЋЕНОГ МАСТЕР/МАГИСТАРСКОГ РАДА

Име и презиме аутора мастер рада: **Дејан Дошлић**

Датум, мјесто и држава рођења аутора: **13. 07. 1990. Добој БиХ / РС**

Назив завршеног факултета аутора и година дипломирања:

Филозофски факултет УНИБЛ 2014. године

Датум одбране завршног/дипломског рада аутора: **10. 12. 2014.**

Наслов завршног/дипломског рада аутора: **Византија и Први крсташки рат**

Академско звање коју је аутор стекао одбраном завршног/дипломског рада:

Дипломирани професор историје

Академско звање које је аутор стекао одбраном мастер рада: **Мастер историје**

Назив факултета на коме је мастер рад одбраћен: **Филозофски факултет УНИБЛ**

Наслов мастер рада и датум одбране: **Владарска идеологија Котроманића, 06. 06. 2019.**

Научна област мастер рада према CERIF шифрарнику: **Н 220 Историја средњег вијека**

Имена ментора и чланова комисије за одбрану мастер рада:

1. проф. др Аранђел Смљанић, ментор
2. проф. др Здрава Стојановић, члан
3. доц. др Борис Бабић, члан
4. доц. др Александра Костадиновић – Рачић, члан
5. доц. др Павле Драгичевић, члан

У Бањој Луци, 24. 05. 2019.

Декан
проф. др Бране Микановић

КОМИСИЈА ЗА ОЦЈЕНУ МАСТЕР РАДА

„Владарска идеологија Котроманића“ кандидата ДЕЈАНА ДОШЛИЋА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

НАСТАВНО-НАУЧНО ВИЈЕЋЕ

БАЊА ЛУКА

На сједници Наставно-научног вијећа Филозофског факултета у Бањој Луци одржаној 19. марта 2019. године именовали смо комисију за оцјену мастер рада **„ВЛАДАРСКА ИДЕОЛОГИЈА КОТРОМАНИЋА“** (Историја – II циклус студија), кандидата **ДЕЈАНА ДОШЛИЋА**.

Комисија је радила у слjedeћем саставу:

1. Др Аранђел Смиљанић, ванредни професор Филозофског факултета у Бањој Луци, председник.
2. Др Здрава Стојановић, ванредни професор Правног факултета у Бањој Луци, члан.
3. Др Борис Бабић, доцент Филозофског факултета у Бањој Луци, члан.
4. Др Павле Драгичевић, доцент Филозофског факултета у Бањој Луци, члан.
5. Др Александра Костадиновић Рачић, Филозофског факултета у Бањој Луци, члан.

Након анализе и оцјене мастер рада Комисија Наставно-научном вијећу подноси слjedeћи

ИЗВЈЕШТАЈ

о оцјени мастер рада Дејана Дошлића

1. Биографски подаци и оцјена подобности кандидата

Дејан Дошлић је рођен 13. јули 1990. у Добоју. Основну школу завршио је у Станарима, а Гимназију у Добоју. Дипломирао је 2014. године на Филозофском факултету у Бањој Луци, Студијски програм историје. Од новембра 2015. запослен је на Филозофском факултету у Бањој Луци као асистент. Обављао је вјежбе из предмета Национална историја раног средњег вијека 1 и 2, Национална историја позног средњег вијека 1 и 2, као и Помоћне историјске науке 1 и 2. Тренутно изводи вјежбе из предмета Српска и Јужнословенска историја раног средњег вијека, Српска и јужнословенска историја позног средњег вијека (обавезни предмети), и Приватни живот у српским средњовјековним земљама, Државна управа у српским средњовјековним земљама (изборни предмети). Од марта 2019. обавља функцију секретара Студијског програма историје. Члан је Друштва историчара Републике Српске „Милорад Екмечић“ (у управном одбору Друштва).

Дејан Дошлић је до сада објавио неколико радова из српске средњовјековне историје, уз учешће на студентским и научним скуповима. Такође, биљежи се његово учешће на семинарима из археологије и палеографије. Због свега саопштеног, комисија сматра кандидата подобним за израду мастер рада.

2. Обим и структура мастер рада

Мастер рад „Владарска идеологија Котроманића“ кандидата Дејана Дошлића написан је на 113 страница текста (укључујући и библиографију). Садржи 582 напомене, уз 13 илустрација. Рад је подјелењен на седам функционално повезаних цјелина (поглавља):

1. Предговор	6
2. Увод	8
Могућности истраживања	13
3. Теоријске основе	17
О појму средњовјековне владарске идеологије	17
Божија милост као извор власти	25
Сакрални топос – <i>Слава краљевства</i>	31

Владарско име и титула	36
4. Инсигниолошка анализа	45
Владарске инсигније и симболика власти	45
О грбу Котроманића	60
5. Историјско-правна анализа	70
<i>Трансфер власти</i> краља Твртка I	70
Круна и Босна	86
Владарска концепција краља Твртка II	89
6. Закључак	97
7. Библиографија	103
Извори	103
Литература	105
Биографија аутора	112
Специјалне награде и признања	113

Сва наведена поглавља подијељена су на више подналова или ужих цјелина, а сви заједно структуру мастер рада чине прегледном и разумљивом.

Аутор је у *Предговору* изнио личну и професионалну мотивацију за приступање овом истраживању, уз изјаве захвалности особама које су му на различите начине помогле. Такође, указао је на проблеме у проналажењу извора и литературе, као и начин на који је писао рад.

У *Уводу* је најприје направио осврт на коришћене изворе, а затим и на историјат истраживања који је покрио употребљену литературу. При томе је најприје говорио о општим дјелима који третирају поменућу проблематику, да би се потом осврнуо на дјела која конкретније говоре о владарској идеологији Котроманића. Увод је заокружио кроз поднаслов *Могућности истраживања*, при чему је акценат ставио на димеће и одговоре на постављена питања, имајући у виду скромну изворну подлогу и досадашња недовољна истраживања из те области.

У поглављу *Теоријске основе* аутор је најприје направио излагао о појму средњовјековне владарске идеологије. При томе се осврнуо на схватања власти на Истоку, а затим и на Западу, те њиховим утицајима на Босну. Посебну пажњу обратио је на схватање Божије милости као извора власти, а које је итекако присутно у аренгама владара Србије и Босне. Затим је писао о појму *славе* као једног од симболичких и декларативних термина важних за репрезентацију божанског извора власти и изабраности. Указао је и на важност других термина (епитета) као што су *превисоки* и *пресвјетли*, односно *узможни* или *вазможни*. Посебно мјесто аутор је посветио владарском имену и титулу, јер су они незаобилазни у формирању и трајању владарске идеологије. Дио поглавља садржи осврт на промјене у владарском имену, као и у самој интитулацији.

Поглавље *Инсигниолошка анализа* аутор почиње са владарским инсигнијама и симболиком власти. У њему је наглашен значај владарских знакова и свих оних промјена које су се дешавале током времена у зависности од специфичних прилика. Посебно мјесту у поглављу посвећено је престолу као једном од најзначајнијих симбола власти. Након њега, аутор је дио текста посветио круни босанских владара из династије Котроманић. Уз њих важни су били и скиптар (жезло), орб, плашт и теп, те је и њима посвећен дио текста. Указано је и на значај ратничких инсигнија, односно представе владара као коњаника присутне на грбовима и печатима. Даље се говори о важности мача, копља, шљема (кациге), оклопа, заставе, коња као ратничких инсигнија, прецизније њихових представа као важних обиљежја у формирању владарске идеологије Котроманића. Велики дио тог поглавља посвећен је анализи грба Котроманића, његовог почетног облика, као и промјена које се временом дешавају. У тој анализи аутор се веома добро снашао.

Поглавље *Историјско-правна анализа* аутор је започео са *трансфером* власти које је извршио Твртко I Котроманић. При томе је указао на раширеност идеје у Средњем вијеку да се власт преноси са једног народа на други, која је узоре налазила у Старом завјету. Твртко је могао коритити неке од примјера који су се дешавали у прошлости у српским средњовјековним земљама. Посебно важно јесте то што је уочио све аргументе које је Твртко могао да искористи како би дошао до титуле краља и одговарајуће интитулације који су је пратили. Аутор је дио текста посветио о обреду и мјесту крунисања Твртка, при чему је указао и на неке спорна питања који га прате. Наставио је са преузимањем дворских титула и звања из Рашке као примјера трансфера власти, а које су биле итекако важне у формирању владарске идеологије. Аутор је указао на важност рецепције чина крунисања и преузимања краљевског чина у сусједним државама, али и у самој Босни. У поднаслову Круна и Босна, аутор је направио осврт на однос сабора властеле (станка) и владара, као и промјена у том односу које су се дешавале у зависности

од личности владара и реалне моћи поједних великаша. У дијелу текста аутор је саопштио податке о владарској концепцији краља Твртка II. При томе је апострофирао промјене у концепту легитимитета у коме се сада примат почео давати Босни и династији Котроманића.

Мастер рад се завршава уобичајеним *Закључком*, након кога слиједи библиографија, односно списак извора и литеартуре. На крају се налази биографија аутора, учешће на семинарима/конференцијама, његови стручни и научни радови, те награде и признања. Рад је писан јасним и разумљивим језиком уз поштовање свих норми и стандарда излагања научних резултата и цитирања коришћених извора и литеартуре.

3. Теоријска и методолошка утемељеност истраживања

Владарска идеологија Котроманића до сада није представљала предмет посебног проучавања у историографији. О овој теми се, истина и раније писало, али више фрагментарно него са жељом да се у потпуности обради. У том погледу издвајају се дјела Смиље Марјановић Душанић о владарској идеологији Немањића, Дубравка Ловреновића који је највише писао о Твртку Котроманићу и његовој владарској идеологији. Прије њих у својим радовима ове тему су се дотицали Михаило Динић (о Твртковом Крунисању и саборима), Никола Радојчић (о обреду крунисања краља Твртка и о саборима у средњем вијеку) и Сима Ћирковић (*согуби вијенац* и *о русашкој господи*). Мастер рад Дејана Дошлића представља први пут заокружено истраживање о владарској идеологији Котроманића.

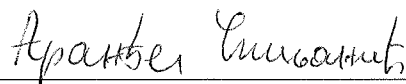
Рад се у највећој мјери заснива на објављеној изворној грађи, тачније на анализи изворних података који су публиковани у више издања. Аутор је на квалитетан начин обрадио изворну грађу, што није био лаган посао, имајући у виду сву њену обимност и комплексност. Као допуна изворима, он се послужио релевантном литературом. При томе треба истаћи да се није ограничио само на литературу из нашег говорног подручја, већ се обилато користио и дјелима страних историчара који су писали уопштено о овој теми. Због свега тога може се рећи да мастер рад Дејана Дошлића „Владарска идеологија Котроманића“ представља значајан допринос проучавању средњовјековне босанске државе. Као такав може се сматрати важним за развој проучавања националне историје Срба у Босни и Херцеговини.

4. Закључак и приједлог

На основу анализе мастер рада Дејана Дошлића „Владарска идеологија Котроманића“ комисија утврђује да је рад задовољио критеријуме за одбрану рада и има задовољство да предложи Наставно-научном вијећу Филозофског факултета у Бањој Луци да прихвати овај извјештај и одобри одбрану мастер рада.

Бања Лука, 11. април 2019.

КОМИСИЈА

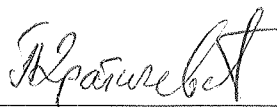
Проф. др Аранђел Смиљанић, председник

Проф. др Здрава Стојановић, члан

Доц. др Борис Бабић, члан

Доц. др Павле Драгичевић, члан

Доц. др Александра Костадиновић Рачић, члан

Изјава 1

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

**Изјављујем да је
мастер/магистарски рад**

Наслов рада:

ВЛАДАРСКА ИДЕОЛОГИЈА КОТРОМАНИЋА

Наслов рада на енглеском језику:

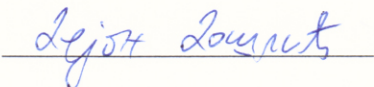
RULERSHIP IDEOLOGY OF KOTROMANIC DINASTY

- ☒ резултат сопственог истраживачког рада,
- ☒ да мастер/магистарски рад, у цјелини или у дијеловима, није био предложен за добијање било које дипломе према студијским програмима других високошколских установа,
- ☒ да су резултати коректно наведени и
- ☒ да нисам кршио/ла ауторска права и користио интелектуалну својину других лица.

У Бањој Луци 27. 05. 2019.

Потпис кандидата

Дејан Дошлић

**Изјава којом се овлашћује Филозофски факултет
Универзитета у Бањој Луци да мастер рад учини јавно доступним**

Овлашћујем Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци да мој мастер рад, под насловом

ВЛАДАРСКА ИДЕОЛОГИЈА КОТРОМАНИЋА

који је моје ауторско дјело, учини јавно доступним.

Мастер рад са свим прилозима предао сам у електронском формату, погодном за трајно архивирање.

Мој мастер рад, похрањен у д и г и т а л н и р е п о з и т о р и ј у м Универзитета у Бањој Луци, могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце

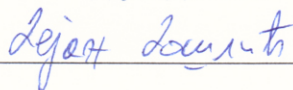
Креативне заједнице (Creative Commons), за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство
2. Ауторство - некомерцијално
- ☒ 3. Ауторство - некомерцијално - без прераде
4. Ауторство - некомерцијално - дијелити под истим условима
5. Ауторство - без прераде
6. Ауторство - дијелити под истим условима

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци, кратак опис лиценци дат је на полеђини листа).

У Бањој Луци 27. 05. 2019.

Потпис кандидата
Дејан Дошлић

**Изјава о идентичности штампане и електронске верзије
мастер рада**

Име и презиме аутора	Дејан Дошлић
Наслов рада	Владарска идеологија Котроманића
Ментор	проф. др Аранђел Смиљанић

Изјављујем да је штампана верзија мог мастер рада идентична електронској верзији коју сам предао за дигитални репозиторијум Универзитета у Бањој Луци.

У Бањој Луци 27. 05. 2019.

Потпис кандидата

Дејан Дошлић

